

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2023

6

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Mykolė GANUSAUSKAITĖ. Promenada parke. 2023. Drobė, akrilas; 195 x 146

Mykolės Ganusauskaitės paroda „Promenada parke“ atidaryta Plungeje, Oginškių rūmuose, Žemaičių dailės muziejuje. Veiks iki liepos 23 d.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVICIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Daiva TAMOŠAITYTĖ. Kultūros padėtis transhumanizmo sąlygomis. *Tikrasis subkultūrų
vaidmuo* / 2

Fabian BAUMANN. Renkantis ukrainiečių kalbą anuomet ir dabar / 8

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Kenan MALIK. Likite savojoje kelio juostoje / 13

Išgirsime visų balsus. *Apie lyčių (ne)lygybę kultūros lauke. Aušra KAZILIŪNAITĖ kalbasi su
Lucy KERBEL ir Aysha HUSSAIN* / 18

Kūryba ir kūrėjai

Vytenė SAUNORIŪTĖ MUSCHICK. „Mes papasakosime apie ją kaip apie paskutinį baltą
laivelį, grįžusį į krantą“. *Pasvarstymai po spektaklio „Fossilium“ premjeros* / 23

Greta VILNELĖ. Absurdo teatras – prieglobstis krizę patiriančiai žmonijai / 29

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Košmarai su grožio ir gėrio inkluzais. *Siurrealus Romualdo
Petrausko pasaulis* / 33

Julius KELERAS. Eilėraščiai / 35

Rima LEIPUVIENĖ. Neištartų žodžių poezija. *Vilijos Visockienės haiku* / 38

Astrida PETRAITYTĖ. O kaip Marta storojos dėl Paryžiaus parodos! / 41

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ. Širdis ir smegenys – variacijos / 48

Herkus KUNČIUS. Teisingumo stulpai. *Pjesė* / 50

Paveldas ir paminklai

Kęstutis PULOKAS. Kunigą Martyną Mažvydą atmenant / 62

Almantas SAMALAVIČIUS. Ar pavyks prisijaukinti vandens stichiją? / 66

Aurika RIČKIENĖ, Ilona JUKONIENĖ. Unikali ekosistema. *Iš Lietuvos pelkių tyrimo istorijos* / 71

Praeities dabartis

Aleksandr GOGUN. Jūros keliu į viešpatavimą pasaulyje. *Kodėl SSRS gviėšėsi į savo
kaimynes šiaurės vakaruose* / 75

Rimantas JOKIMAITIS. Ką apie nacių nusikaltimus Šiauliuose atskleidžia Vokietijos tyrėjų
dokumentai / 83

Apie knygas

Rasa ŽUKIENĖ. Knyga, gražinanti lietuvius į Vokietijos istoriją / 88

Liutauras LABANAUSKAS. Žvaigždė, poema ir lizdas. *Stasio Eidrigevičiaus „Meno klajūno
eskizai“* / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. *Similis simili gaudet* / 93

Viršelio 1 p.: Romualdas PETRAUSKAS. *X laikas. 2015. Drobė, aliejus; 103 x 147*

Mariaus Rudžiansko reprodukcija

4 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Knygos „Meno klajūno eskizai“ iliustracija*

Daiva TAMOŠAITYTĖ

KULTŪROS PADĖTIS TRANSHUMANIZMO SĄLYGOMIS

Tikrasis subkultūrų vaidmuo

Prieš pradėdant svarstydamą, reikėtų įvertinti visuomenės sąmonės būklę. Kultūra bendrąja prasme yra sąmoningos veiklos visuma, apimanti tikėjimus, mitus, tautosaką, meną, dorovę, apeigas ir papročius, kurie kaupiami ir perduodami iš kartos į kartą. Ši visuma vadinama tradicija. Kuo kryptingiau ugdomas protas ir siela, tuo aukštesnė kultūra, paveikesnės jos formos. Tačiau veikla, neturinti vertikalios krypties, dvasinio pamato, nesiekianti gėrio ir grožio, nevienijanti plačiausių visuomenės sluoksnių, negali būti laikoma kultūra. Kuo žemesnis sąmonės lygis, tuo didesnės trintys, tuo gilesnis susiskaldymas ir prieštaravimai tarp įvairių kultūros pasireiškimų. Tikroji kultūra yra pilnatviška, vientisa. Kova tarp geriausias tradicijas perėmusio, kultūringo individo ir laukinio, plėšraus asmens vyksta nuolatos.

Kalbėti apie kultūrą neįmanoma, nutylint tai, kas ją pagrindžia, o būtent dvasinė patirtis ir dievoieška, pasireišianti kuriamomis vertybėmis. Ir atvirkščiai – apibrėžti kultūrai gresiančių pavojų negalėsime, ignoruodami faktą, kad griovimo energiją skleidžia antidvasinės, ardančios, dievoieškai priešingos jėgos. Neapykanta, patyčiomis, bjaurastimi, nedorybėmis ir kitais nukrypimais siekiama visuomenę nužmoginti, paniekinti ir pavergti. Todėl neegzistuoja jokia tariama „patyčių kultūra“, „bjaurasties estetika“ ir panašios nesąmonės, nes tai visiška kultūros priešybė. Toks būtų bendro pobūdžio klasikinis apibrėžimas.

Tai, su kuo susiduriame šiandien, yra dviejų pradų – dieviško ir šėtoniško, kultūringo ir barbariško – galbūt

žūtbutinis susirėmimas, nulemsiantis tolesnę žmonijos raidą. Todėl nebepakanka vien kalbėti apie sąmonės ugdymą ir kultūros vaidmenį, juos reikia apginti, nes tai vienintelė galimybė žmogui kilti, o ne kristi, sąlyga, įprasminanti būtį, suteikianti jėgų gyventi. Kultūros varomoji jėga yra kūrybingumas, o kūryba – aukščiausia veiklos forma. Tačiau dabar kultūra skaldoma ir maišoma, į šią mišrainę įberiant vis daugiau dvasinių pelėsių.

Prieš gerą šimtmetį išrasta vadinamoji „subkultūra“ arba pokultūrė labai neigiamai paveikė ir tebeveikia, ypač vaikus ir jaunimą. Jos „strėlės“ daugiausia nukreiptos prieš tradicijas. Vaikų maištas prieš tėvus yra dirbtinis propagandinis darinys, nes iš patirties žinome, kaip svarbu augant ir bręstant turėti teigiamą pavyzdį, įkvėpimo šaltinį, o meilė ir pasitikėjimas yra tarsi tiltas tarp dviejų krantų, būtinas patirties perdavimui. Subkultūra jaunąją kartą atskiria nuo tradicijų, nuo šeimos vertybių, įvairiausių sektos, „maištininkų“ grupės gundo dirbtiniais ritualais ir manifestais, nuolatinę revoliucinio priešgyniavimo būklę pateikdamos kaip laisvę. Bet ši tariama laisvė mažai kuo skiriasi nuo vergijos, nes yra grindžiama atskirtimi, žemiausių instinktų tenkinimu, o kilnų tikslą praradusi asmenybė sunyksta. Įprastos sąvokos (meilė, šeima, gėris) apverčiamos aukštyn kojom, praranda ankstesnį turinį – jį galima tobulinti, tačiau negalima jo atmesti. Nesavarankiškas, psichiškai sužalotas asmuo tampa priklausomas nuo išorinių veiksnių ir valdiškų įstaigų.

Tokiai ardomajai programai galima pritarti tik esant nuolatiniam apkvaišimui. Jaunimas nuodijamas kvaišalais, o pasitelkiant įvairias antiliteratūros, anti-meno formas, diegiamas beprasmybės pojūtis. Asmuo, negalėdamas visavertiškai susiformuoti, įklimpsta infantilizme, tokius nesubrendėlius lengva valdyti. Kultūrinės ontogenezės devalvacija nukreipta prieš pačią būties logiką. Tai iš esmės antidvasinė, materialistinė, pozityvistinė, redukcionistinė ir devoliucionistinė pozicija, kurią patogumo dėlei galima vadinti kultūriniu marksizmu. Tikroji laisvė ir branda pasiekiamos ne tada, kai per prievartą išoriškai diegiamos prigrimčiai priešingos taisyklės, bet savivaldos ir savikūros principu palaipsniui, laisvai plėtojant tiek pavienio asmens, tiek bendruomenės savimonę. Kitaip tariant, jokia iš išorės primetama ideologija nėra privaloma, nes ji kyla ne iš ilgalaikės visos bendrijos patirties, o iš tam tikros ideologinės grupės užgaidų. Būtent šios grupės arogantiškai primeta ateities viziją, kurioje nėra vietos kitaip mąstantiems, jie laikomi „atliekamais žmonėmis“.

Superintelbioroboto linkui

Technologijos vis labiau priešpriešinamos kultūrai, kuri geriausiu atveju atlieka tik priedėlio vaidmenį. Graikiško žodžio *technē* sampratą su(pa)prastino marksistai. Terminas, iš pradžių reiškęs meną ir meistriskumą, pradėtas vartoti tik instrumentine prasme. Kūrybinės technologijos tapo savitikslių, ne mintis, vaizduotė, pajauta, bet pati išraiškos priemonė ima vadovauti kūrybos procesui. Grožinio rašymo, muzikos komponavimo ir piešimo skaitmeninės programos jau taip išstobulėjo, kad asmeninis kūrėjo įsikišimas nebereikalingas, esą „programa padarys geriau“. Kūrinyje tampa gaminiu, dirbiniu, vartojimo produktu. Visiškai išleidžiamas iš akių pagrindinis vertės matas – individualumas ir paveikumas, kuriuos užtikrina dvasinis kūrėjo indėlis. Kuo matuosime kūrinio vertę – pikseliais, brangių medžiagų kiekiu? Net ir tradicinis kūrybos laukas vis labiau technizuojamas, išskiriamas iš viso žmonijos patirties arealo, tampa sparčiai nykstančia veiklos forma.

Technika jau suvokiama ne vien kaip įrengimai, mašinos, mechanizmai, t. y. įrankiai gamtai pažinti ir valdyti. Radikalūs technoprogresistai teigia, esą technologijų arba gamybos priemonių plėtra nepriklauso nuo žmogaus valios, vienintelė mūsų funkcija – tobulinti jas tol, kol pačios galės vystytis. Tokia radikali technocentrinė vadinamosios „technokultūros“ raida jau seniai dėstoma universitetuose. Iš pradžių siekta tik plėtoti technologijas, vėliau jų pagrindu sukurta ideologinė sistema. Tai transhumanizmo proveržis, kurio šviesoje aiškėja, kad socialinės subkultūrų inžinerijos užduotis – sugriauti pasaulėžiūrą, vis dar paremtą vertybėmis, ir parengti jaunimą naujoviškai veiklai. Bet dabartinis globalus reformizmas yra akivaizdi senųjų kominterno idėjų tąsa, pertvarkant visuomenės naujomis technosąlygomis. Tiesa, kuriamas jau ne vadinas „naujasis žmogus“, o sintetinis požmogis.

Trumpai apžvelkime šį planą, pateiktą technologinio singularumo koncepcijos autoriaus, futurologo Roy'aus Kurzweilo ir jo kolegų. Pramoninė industrinė visuomenė, kurią sudaro kūrybingi žmonės, iki 2050 m. pereis į dirbtinio intelekto epochą, kurioje gyvens transžmonės, baziniai žmonės (kaip ištekliai) ir baziniai intelbiorobotai. Iki 2100 metų bus sukurta dirbtinė gyvybė. Superintelbiorobotai, transžmonės toliau tobulės, baziniai žmonės dar kurį laiką išliks, bet po 2100-ųjų žemę valdys jau superintelbiorobotai kartu su postžmonėmis (požmogiais), bazinių žmonių nebeliks, bus sukurta naujų rūšių ekosistema. Šis transvirsmas, transhumanizmo etapai apims šimtą metų, po to įsivyras požmogiai.

Klasikinę kultūros politiką, pasitelkiant naujadarus ir libertarianizmą, keičia progresyvizmas. Atsiranda nauja ideologema – technokultpolitika, labai primenanti sovietinį naujadarą, jeigu neklystu, kadaise jau girdėtą „technokult-ura“ ir panašius lozungus. (Šią transhumanistinę schemą cituoju iš prof. Dobilo Kirvelio paskaitų Lietuvos biofizikams. Neatsitiktinai jis savo studijas SSRS Mokslų akademijos Valdymo problemų instituto Bionikos padalinyje ir viso gyvenimo mokslo darbus strategiškai sieja su LSDP ideologija. Atsižvelgiant į tai, daug reikšmingiau atrodo socialdemokratų, marksisti-

nės-lenininės pasaulėžiūros tęsėjų, gyvastingumas politiniame šalies gyvenime, tarkime, laimėta balsų dauguma neseniai įvykusiųose merų ir savivaldybių tarybų rinkimuose. Prisimintinas ir buvusio premjero Adolfo Šleževičiaus posakis: „*Mes esame amžini.*“)

Naująją „kūrybinę klasę“ sudarys tik bioinžinerijos ir kibernetikos atstovai, kultūros žmonėms kaip dvasinio paveldo saugotojams vietos nebeliks. Visuomenę valdys Mokslų akademijos padaliniai, matyt, priskirtini pažmogių elitui, susiformuosiančiam piramidės viršūnėje. Agitbrigadai, jau žygiuojančiai per kontinentus, ne tik Dievas yra miręs, bet ir siela, ir laisvas pasirinkimas nieko nebereiškia. Žmonių kuriamą meną, muziką, literatūrą nuosekliai išstumia technologijų ir dirbtinio intelekto (DI) štampuojami produktai, žmonės atlieka tik antrinį arba pagalbinį vaidmenį. Metaforą, kad kūrėjas tampa „transmisija“ arba tiesiog vis tobulėjančia pavarų dėže, padedančia technogeniniam dievui pergalingai riedėti progreso vieškeliais, jau reikėtų suprasti beveik pažodžiui. Įsigalėjus antidvasinei pseudodoktrinai, „kultūra atšaukiama“, aptariamojoje ateities vizijoje jos, būdingos tik žmonėms, nėra. Todėl anksčiau ar vėliau turėtų išnykti etninės, tautinės, rasinės perskyros arba atsiras ypatingas jų mišinys, lyg sumaniai išvestos distopinės augalų ar gyvūnų rūšys. Tik tokia kontekste galima tyrinėti transhumanistinių projektą, slapčiomis vykdomą jau ir Lietuvoje.

„Kultūros atšaukimo“ tikslai

Pirmiausia reikėtų pripažinti, kad sistemingai importuojama svetima subkultūra, demografiškai atskiedžianti tautą, skatinanti asimiliacinius procesus. Sunykus genetiniam ir kultūriniam paveldui, niekas nebepreisimins, kad Lietuva niekad nebuvo kolonijinė valstybė. Savivaldi senbuvų lietuvių gentis, o ir giminės tautos neturėjo jokių vergovės formų, nesigriebdavo žiaurių pramogų, rėmėsi labai senu dvasiniu civilizacijos supratimu, pažangiomis teisės ir bendrabūvio normomis. Šis lygmuo tebėra išlikęs mitų, tautosakos, filosofinės minties raštuose, nors jie vis labiau užmiršdami, jų turinys iškraipomas, prigimtinė religija beveik

sunaikinta. Tai vyksta jau labai seniai, bet šiandien tapo ypač akivaizdu, kad progresistų vykdomas „kultūros atšaukimas“ (*cancel culture*) reiškia žaibišką visų dvasinių per tūkstantmečius sukauptų, tikrųjų kultūros vertybių atmetimą, – tai gimtoji kalba, gyvenimo būdas, mąstysena, etinė sankloda, estetinė pajauta, visas ūkio, apdaro ir valgio, švenčių ir apeigų kosmosas, t. y. savitos materialiojo ir nematerialiojo paveldo lytys. Sakralinė, šventa lietuvių saugota visata skaldoma, primetant jai visiškai svetimas būties formas, tarpusavyje kiršinant įvairias profesines grupes, niekinant kūrėjų, tapusių tautos sąmonės reiškėjais, veiklą. Naikinamas medžiaginis paveldas. Suparalyžiusus esamų konstitucinių galių veikimą, toks „svieto lyginimas“ jau perkeltas į naujai kuriamų įstatymų lygmenį. Panagrinėkime keletą pavyzdžių.

Autorinė ir tradicinė kūryba

Prisidengiant kova su sovietmečio liekanomis, prasi-dėjo lentelių nukabinėjimo, paminklų griovimo vėjus, kartu niekaip nesugebant deramai įamžinti politinei ir kultūrinei šaliai raidai ypač nusipelnusių žmonių – tai prezidentas Antanas Smetona, poetai Justinas Marcinkevičius, Sigitas Geda ir daugelis kitų, laukiančių eilėje. Atsiradę nauji gatvių ar skverų pavadinimai, kiti memorialiniai ženklai matomumo ir kiekio, juo labiau kokybės atžvilgiu yra apgailėtini. Užtat priviso nereikšmingų, nieko bendra su lietuvių kultūra neturinčių, atvirai progresyvistinių „artefaktų“. Net profesinėse erdvėse, pavyzdžiui, Nacionalinėje filharmonijoje nerandama vietos lietuvių nacionalinės muzikos pradininkų bent jau bareljefams (tiksliau tariant, vietos pakanka, bet projektai kažkodėl neteikiami, veikiausiai bijoma nuomonių susikirtimo). Norima nuimti atminimo lenteles Valentinui Adamkevičiui, Mykolui Bukšai, Juozui Banaičiui, Borisui Dauguviečiui, Baliui Dvarionui, Juozui Karosui, Broniui Kelbauskui, Juozui Lingiui, Kiprui Petrauskui, Antanui Račiūnui, Juozui Rudzinskui, Jonui Švedui ir kitiems XX a. vidurio kultūros šviesuliams, sulyginant juos su lietuvių tautą fiziškai naikinusiais kolaborantais, stribais, konkrečiais

smogikų pagalbininkais, sąmoningais okupacinės valdžios tarnais, tokiais kaip Kostas Kubilinskas, Antanas Venclova, Petras Cvirka, Aleksandras Gudaitis-Guzevičius ir kt. Ši painiava daroma tikslingai, norint išardyti lietuviybės pamatą, panaikinti simbolius, skirtus didžiausiems jos autoritetams.

Toks komjaunuoliškas entuziazmas gerai dera su netoliaregių „puristų“ įkarščiu. Antai Dainų šventė, kurią politinė tauta nuo 1924 m. pasirinko kaip aukščiausią kultūros formą ir kuri lig šiol rengiama tiek šalyje, tiek pasaulyje, jiems yra vien paniekos verta, neva ji – grynai sovietinis produktas. Toks aklumas – tai ilgalaikė pasąmonės indoktrinacija, stengiantis išstumti kultūros vientisumo ir prigimties suvokimą, padaryns, keliantis visiškai neracionalią idiosinkraziją savo paties atžvilgiu. Jau vien tas faktas, kad globalistinių klerikalų, sovietinių ideologų ir folkloristų taikinys šiuo atveju yra bendras, pastariesiems turėtų padėti susigaudyti, kaip smarkiai jie klysta.

Iš tikrųjų nesunku įvardyti genocidą tiesiogiai vykdyčius kolaborantus, o pasidavėlius atskirti nuo kūrėjų, kurie ir sunkmečiais plėtojo lietuvių tautos savastį. Tik jų pastangomis Lietuva ne vieną kartą atgimė. Etnologai, labai ribotai suvokiantys dainų šventes, neturi politinės sąmonės, nesupranta, kokį vaidmenį atlieka kultūrinis tokio masto sąjūdis. Jų paklausius, vietoj sutelktos tautinės programos ateityje liktų vien diletantiški „folkloriniai“ pasidainavimai siaurame ratelyje ir kelios saviveiklinės etnomuzikos grupelės. Pamištama, kad dainų šventės apima visus su tradiciniu menu susijusius ansamblius ir programas. Nujaučiu, netrukus teks „kovoti“ ne su šiuo savastingu monolitu, o su priverstiniu svetimų tradicinių formų įtraukimu į dainų, šokių, instrumentinių pasirodymų, spektaklių ir kitų renginių dienas. Net prieš atneštinių vėliavų ir kalbų, kurios pateikiamos jau ne kaip „tautų draugystės“ atspindys, bet kaip „savi“ dalykai, invaziją! O dar vėliau matysime karikatūriškus atsibastėlių iš įvairių kontinentų „pasirodymus“. Jiems, paviršutiniškai pramokusiems suprasti lietuvių tradicijų pradmenis, bus leidžiama bet ką daryti su mūsų liaudies instrumentais, kostiumais ir dainomis, kad tik išvengtume

kaltinimų dėl neapykantos kalbos ir kitų neva diskriminacinių reiškinių skleidimo, tarsi tautos etnis savitumas, grynumas jau pats savaime būtų blogis, todėl reikia neatidėliotinai skelbti *cancel culture*... Šiame fronte mūsų laukia išmaniai perlipdytas sovietinis modelis, tiesa, gerokai pažengęs internacionalinio progresyvizmo keliu. Jeigu tokia distopija kam nors atrodo neįmanoma, patarčiau patyrinėti panašius ekscesus Vakaruose. Neseniai vienas viešasis, t. y. viešai asocialiai besielgiantis asmuo, toks Olegas Šurajevas, buvo TSPMI vadovės Margaritos Šešelgytės apdovanotas „valstybės kūrėjo“ titulu – tai precedentas su visais subkultūros atributais. Todėl nenustebčiau, jei istoriniai lietuvių veikėjai į kultūros sceną irgi įžengs įgavę kitų tautų, net rasių įvaizdžius. Tačiau šis variantas gal nebus reikalingas, nes „nukabinus lenteles“, tų asmenų neliks nė pėdsako. Tada jų vieton įterpti naujus politiškausiai korektiškus herojus bus labai paprasta.

Grėsmių įveika ir Azijos šalių pavyzdys

Būtina suvokti, kokios grėsmės kyla lietuvybei. Kultūra – paskutinė jos tvirtovė, o pats branduolys yra etninė (giminės, genties, tautos) savastis. Sugriauti šią dvasinio pasaulio ašį kėsinama įvairiais būdais – fiziniu medžiaginio paveldo naikinimu, ideologiniu iškiliausių tautos atstovų dvasinės viršenybės neigimu, sąmoningu kiekvieno pagrindinės kultūros sluoksnio suplakimu su jai nebūdingais, net priešiškais elementais ar ištaisais jų klodais. Pats veiksmingiausias yra trečias kelias – tai nuo mažens ugdoma sava kultūrai kurčia ir akla progresyvistų karta, būtent šiuo šunkeliu veda pirmieji du ištautinimo būdai. Atsvara kraštutiniam sintetiniam pažmogių pasauliui su hibridinių sistemų „burbulu“, atmetusiu visus savitumo bruožus, galėtų būti tik priešingas polius – įkūnytas aukščiausias dvasinis lygmuo, sutelktas į prigimtine (senąja šio žodžio prasme) *savęs ašį*, ir iš šio centro žmogui keliantis ateities dvasinio pažmogio (vėliau antžmogio) uždavinius. Fundamentalus gamtos dėsnis yra savikūra, todėl nenatūralus dauginimasis nėra ir negali būti laikomas nei kūryba, nei gamtos dalimi.

Jeigu eliminuojame tuos, kurie sovietmečiu, sunkiausiomis sąlygomis tęsė lietuvių meno raidą, tai ne-dejuokime, kad nėra kultūros tęstinumo. Jo ir negali būti, pataikaujant ideologinei konjunktūrai. Kultūra negali būti politikos įkaitė. Tai tinka ne tik sovietiniam, bet ir visiems okupaciniams laikotarpiams, kai Lietuva prarasdavo valstybingumą.

Pažvelgus į kitas, ypač Azijos kultūras, tokio savęs naikinimo nematyti, visur ieškoma galimybės išlaikyti etninį religinį paveldą, blogiausiu atveju – bent jau etninį savitumą ir kultūros tęstinumą. Indija, Japonija, Artimųjų Rytų arba Pietvakarių Azijos (Turkija, Saudo Arabija, Izraelis), Kaukazo regiono ir Balkanų šalys, regis, niekada neatsisakė savo tūkstantmečio paveldo. Arabai musulmonai (šiitai) turi net sąvoką *takyja (taqiya)*, kuri reiškia laikiną prisitaikymą prie svetimųjų valdžios, apsimetant lojaliu, kad išlaikytum gyvybę, turtą. Nors ši sąvoka religinė, ją galima taikyti ir platesne kultūrine prasme kaip *teisę* išlikti. Svarbu suvokti skirtumą tarp tikrųjų kolaborantų, svetimo režimo tarnų, ardančių tautos pamatus, ir plačiosios gyventojų dalies, kuri prisitaiko, tiesiog neturėdama kitos išeities. Nuoseklūs disidentai – dar kita, itin maža grupelė. Kadangi šio skirtumo nesuvokimas prisideda prie neutralių ar mažiau sąmoningų asmenų juodini-mo priešiškais tikslais, būtina šias kategorijas įtraukti į politinį diskursą. Indai nepasmerkia ostrakizmui nei islamo invazijos, nei anglų kolonializmo artefaktų, visą kultūros palikimą asimiliuoja ir pritaiko savo reikmėms. Per Kaiberio perėją atvykę arabai nuo 7-ojo amžiaus kūrė naujas kultūros salas, muzikos ir dailės žanrus. Indai, atsisakę kad ir Akbaro paveldo, nukirstų jau įaugusią vaisingą šaką. Nuosaikaus ir puristinio požiūrių sankirta, žinoma, egzistuoja ir ten, tačiau ne tokiu primityviu pavidalu, kaip pas mus. Matyt, todėl, kad nei islamo, nei anglų įtakos nėra iš tolo negalima lyginti su proletarinio bolševikiniu griovimu.

Azerbaidžaniečiai, ne penkiasdešimt, o aštuoniasdešimt metų kentę sovietų priespaudą, šiuo metu puoselėja savo etninę kultūrą, kartu deklaruodami kursą demokratijos link. Jeigu jie minėtų Vilniaus eksmero Šimašiaus pavyzdžiu pradėtų naikinti okupacinio lai-

kotarpio paveldą, neliktų pagrindinių tautos paminklų Baku ir kitur, pradėdant nacionalinės operos ir klasikinės muzikos kūrėju Uzeyiru Hajibeyovu. Pagal naujatvarkę turėtų būti sunaikinti visi iškiliausi ano meto kultūros židiniai ir pavadinimai, nes tik iškiliausieji kūrėjai įvertinami valstybiniais apdovanojimais, ir ką daryti, jeigu juos įteikė sovietai? Vietoj to tuščio erzelio azerbaidžaniečiai stato muzikos sales, naujas muzikos akademijas tiek europinio pobūdžio, tiek tautinės etnografinės muzikos, mugamo paveldui, puoselėtam net per okupacijas, restauruoja ir saugo paminklus. Matyt, geriau negu mes atsimeina netekčių kainą, sugriovimus, nors rusiškasis šovinizmas visur panašus.

O kodėl lietuvių kultūros „švarinimo“ nepratęsus iki caro laikų, iki lenkmečio, vokietmečio? Visi lietuviai, kūrę represijų laikais, turėtų būti nušluoti, ar ne? Toks ir yra kultūros atšaukimo tikslas. Kalbant apie pavyzdžius, jau seniai laikau itin įdomia ir našia Turkijos laikyseną. Tai, kaip ji savastį derina su geopolitiniais iššūkiais, kaip išlaviruoja tarp Scilės ir Charibdės, dažnai kelia nuostabą. Ta šalis moka saugoti savo turkiškumą. Vien išplėtota kino industrija verta atskiro aptarimo kaip atkaklus istorinio savitumo priminimas, pasididžiavimo šaltinis, nors ir sudrumstas holivudinio viruso. Istorinių patriotinių serialų gausa stulbina. Apskritai turkų filmai yra atskiras reiškinys, pasaulyje išsikovojęs išskirtinę vietą dėl neišsenkamos talentingų žmonių kuriamos nacionalinės muzikos versmės, papročių pritaikymo šiam žanrui. Beviltiškomis naujosios tvarkos sąlygomis Turkija išlieka savimi, nes neprarado išminties. Vis dėlto neabejoju, kad jei šalis nebūtų NATO narė su labai stipria kariuomene ir puikia ginkluote, jau seniai ją būtų ištikęs Sirijos, kur sunaikinti muziejai, kiti nacionalinės svarbos objektai, likimas.

Elito neatsparumas

Transhumanizmas, kaip ir visos dirbtinės ideologijos, nepaiso elementarių logikos dėsnių. Kultūra su-priešinama su natūra, gamtą mėginama susintetinti, mėgdžiojant gamtinius procesus. Kadangi dvasinės kultūros susintetinti neįmanoma, ji atmetama. O

dabar grįžkime prie pagrindinio klausimo – kam reikalinga spiritualistinė, blogąja šio žodžio prasme, veikla? Toks biorobotas yra pats tikriausias besielis tvarinys, kuriamas bandant pamėgdžioti Dievo darbą ir paversti žmoniją nudvasintų esinių tinklu. Bandymai jį sukurti sietini su homunkulais, golemais, frankensteinais ir panašiais sutvėrimais, šmėžuojančiais tiek mituose, tiek mokslininkų, rašytojų fantazijose. Iš principo šis projektas sunkiai įmanomas, bet bandant jį realizuoti, jau pridaryta nemažai žalos ir kyla vis nauji pavojai. Sunku pasakyti, kada ir kaip jis žlugs, šis klausimas susijęs jau ne tik su kultūra. Ji čia svarbi tiek, kiek padės išlaikyti žmogiškumą, neleis nužmogėti. Žinoma, yra ir kita medalio pusė – tikimybė surasti saugiklius, kad naujausios technologijos būtų panaudotos *homo sapiens* tobulinimui, o ne pastangoms išvesti privilegijuotą žmonių rūšį.

Esminis vaidmuo tenka elitui, nes masės, šiaip ar taip, lygiuojasi į jį. Vyksta ir elito, pačių technokratų žodžiais tariant, transvirsmas. Visame pasaulyje žemiausi (populistų) sluoksniai veržiasi į valdžią, gudrumu užvaldo ūkį, vietoj tikro pinigų siūlydami kriptovaliutą, vietoj realybės – virtualybę. Akiratis siaurėja, gyvenimo kokybė prastėja, bendroji kultūra smunka. Nesiskaitoma su aukštesnio išsilavinimo specialistais, jų vadovaujamos institucijos naikinamos, jas keičia orveliški dariniai. Visa tai įmanoma dėl globalaus gerai finansuojamo planavimo, o šis savo ruožtu užtikrina kryčio seką: neatsakingumas-nebaudžiamumas-savivaliavimas-kriminalinė veikla. Tokias kleptokratinės struktūros išduoda net leksika ir elgesys. Valdžia virsta šešėline. Procesui pasiekus piką, padėtis taptų beviltiška.

Žmogaus organizmas – tobula, savaime apsitarnaujanti sistema, kurią užtenka tik nukopijuoti. Vis dėlto robotų gamyba ir tobulinimas yra brangus malonumas, kompiuterių aptarnavimas siurbia milžiniškus energetinius resursus. Tai viena iš priežasčių, kodėl didinamas pensinis amžius, įteisinama eutanazija, skatinamas nenoras gimdyti vaikus. Prieš gyvybę nukreipti įstatymai leis sutaupyti dideles lėšas, skiriamas vaikams, neįgaliesiems, ligoniams, seneliams. Abortai, spekuliacijos organų donorystė, genetinių mėgi-

nių bankai leis uždirbti milijardus „bazinių žmonių“ sąskaita. Tai labai žiauri socialinė inžinerija, pagrįsta nežmonišku išskaičiavimu. Tarsi žmogus nebūtų užsidirbęs senatvei, neturėtų nuopelnų, būtų tik darbinis gyvulys. Žmonės taip ir apibūdinami, pavyzdžiui, opepos solistas ar kitas atlikėjas lyg niekur nieko vadina mas „scenos gyvuliu“. Orwelo naujakalbė jau diegiama oficialiai. Būtis vaizduojama tarsi tuščia, beprasmiška juodoji skylė, kurią skubama užpildyti narkotikais ir metareginiais. Visa tai skirta žmonių sąmonei modifikuoti, pasitelkiant psichoinformacines technologijas.

Galimos išeitys

Komunizmo statytojai sakė, kad „*ekonomika turi būti ekonomiška*“, šūkį perfrazavus išeitų – „*kultūra turi būti kultūringa*“. Kad ir kaip norėtume būti priešakyje, nepamirškime, kad technologijos turi tarnauti žmonėms, o ne atvirksčiai. Kultūra yra tarpininkė tarp dangaus ir žemės, vienas iš veiksmingiausių būdų žadinti sąmonę (jau Goya tvirtino, kad miegantis protas gimdo pabaisas). Kultūra daug šimtmečių lėtai kaupia tai, kas geriausia. Kultūros sfera labai trapi, kad menininkas galėtų laisvai kurti, jis turi būti apsaugotas nuo išnaudojimo. Nutraukus kultūros tęstinumą, sugrįžti į buvusį lygį labai sunku, ko gero, net neįmanoma. Todėl reikėtų steigti naujus ugdymo židinius, kol atotrūkis nuo savasties dar netapo praraja. Asmeniniu lygmeniu būtina suvokti, kad peršama mintis, esą viską darome „mes patys“, yra valdymo įrankis, gudraus psichologinio manipuliavimo nieko apie tai nenučiuokiančiais žmonėmis dalis. Filosofiniu atžvilgiu reikia spręsti amžiną problemą, kaip atsispirti blogio gundymams atmesti dvasinius žmogijos pasiekimus. Kultūringo, sąžiningo žmogaus kova su gobšiu rudimentinės sielos padaru niekaip nesibaigia. Kita vertus, šiam padarui periminėjant visus svertus, mums pažįstama civilizacija, regis, priėjo liepto galą. Francis Fukujama teisis, kad transhumanizmas yra pavojingiausias dabarties projektas, bet ar jo nuolatiniai raginimai priešintis indoktrinacijai daro koki nors poveikį? Būtina ieškoti naujų, veiksmingesnių būdų. Galvosūkis, vertas milijardo. ■

RENKANTIS UKRAINIEČIŲ KALBĄ ANUOMET IR DABAR

Rusakalbių ukrainiečių reintegravimas į „Tėvynę“, vienas pagrindinių pretekstų, kodėl Putinas pradėjo kruviną karą, sukėlė aštrią atsakomąją reakciją – daugelis besiginančios šalies piliečių atsisako gimtosios rusų kalbos ir dar kartą patvirtina ukrainietišką savo tapatybę. Ar po šimtmečius trukusių kultūrinių mainų ir bendravimo įvairiomis kalbomis Ukraina gali pasukti vienkalbystės link?

Vadintis ukrainiečiu XIX a. dažnai būdavo pasirinkimo reikalas. Ukrainos miestų gyventojai dažniausiai kalbėjo ne ukrainietišškai, daugelis lenkiškai, Habsburgų valdomoje Galicijoje kartais vokiškai, Rusijos imperijai priklausančiuose miestuose – rusiškai, abiejose sienos tarp Rusijos ir Austrijos pusėse, kur gyveno daug žydų, – jidiš. O dauguma šalies kaimo gyventojų kalbėjo ukrainiečių tarmėmis ir laikėsi kultūrinių tradicijų, kurias šiais laikais pripažintume tipiškai ukrainietiškomis. Nors turime pernelyg mažai duomenų apie tautinę jų savivoką, tačiau akivaizdu, kad, nesant politinių teisių ir ambicijų, dauguma tapatinasi su savo kaimu, religija, valstietija, bet ne su platesne nacionaline bendruomene. Tie, kurie atsikraustė į miestus ir sugebėjo kilstelėti savo socialinį statusą, dažniausiai atsisakydavo kaimo tarmių. Pirmoji tokių atvykėlių karta pradėjo kalbėti rusiškai arba

lenkiškai, o jų vaikai asimiliavosi su rusiškai ar lenkiškai kalbančiais miestiečiais.

XIX a. viduryje išsibėgėjus ukrainiečių tautiniam sąjūdžiui, dalis jo aktyvistų buvo atvykėliai iš provincijos, valstiečių ar kaimo kunigų sūnūs ir dukterys, iki galo nepasidavę asimiliacijai, išlaikę stiprų ryšį su ukrainiečių kultūra. Tačiau tokie buvo toli gražu ne visi. Patriotiškai nusiteikusių mokslininkų 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais suburta Kyjivo ukrainofilų grupė buvo margas sluoksnius, vienijamas ne bendro etninio paveldo, bet politinių įsitikinimų. Jie jautėsi išipareigoję Ukrainos valstiečiams, kuriuos Rusijos imperija laikė mažaisiais rusais, didžiosios rusų tautos dalimi. Ukrainofilai su tuo nesutiko. Valstiečius laikė autonomiškos ukrainiečių tautos, turinčios savo kalbą ir kultūrą, branduoliu. Norint pagerinti jų padėtį, būtina federalizuoti imperinę Rusijos valstybę, išlaisvinti valstiečius iš priverstinės asimiliacijos, sudaryti sąlygas mokytis gimtąją ukrainiečių kalbą, kurios didelė dalis intelektualų ukrainofilų patys visai nemokėjo.

Ukrainofilai, bet ne ukrainofonai

Bene energingiausias iš Kijevo ukrainofilų buvo Volodymyras Antonovyčius, istorijos profeso-

rius, kilęs iš lenkiškai kalbančios šeimos. Užaugęs Ukrainos kaime, didikų dvare, susipažino su tradicijomis, būdingomis lenkų bajorams, kurie laikė save regiono kultūrinio elito ir dažnai niekino ukrainakalbius valstiečius, vadindami neišmanėliais, tinginiais. Paauglystėje Volodymyras mokykloje mokėsi rusiškai, vėliau studijavo Odesos ir Kijevo universitetuose, pradėjo akademinę karjerą. Tačiau tokia trajektorija nenuvedė Antonovyčiaus giminaičių lenkų tautybės link, nepaskatino įsilieti į carinės Rusijos kultūrą.

Būdamas studentas, aistringai skaitė prancūzų Apšvietos filosofiją ir vis labiau domėjosi ukrainakalbiais valstiečiais, kuriuos laikė demokratiniu regiono socialinės tvarkos stuburu. Volodymyras ir jo draugai, apsirengę valstiečių drabužiais, pradėjo vaikščioti po kaimus, kad kuo daugiau sužinotų apie kaimiečių gyvenimą, laikydami save valstietijos, atskiros ukrainiečių tautos, broliais. Patriotiškai nusiteikę lenkų didikai tuo nesidžiaugė. Jie tyčiojosi iš Antonovyčiaus ir jo draugų, pravardžiavo valstiečių meilužiais (*chłopomani*), laikė renegatais, išdavusiais lenkų tautą.¹ 1862 m. Antonovyčius parašė jiems atsakymą, kuriame išdidžiai priėmė šį epitetą:

„Aš iš tikrųjų esu „persimetėlis“. [...] Likimo valia gimiau Ukrainoje, bajorų šeimoje. Vaikystėje perėmiau visus bajoriško jaunimo įpročius, ilgai dalijausi klasiniais ir tautiniais prietarais tų žmonių, tarp kurių užaugau. Tačiau, kai pasiekiau brandos amžių, [...] pamačiau, kad Pietų Rusijoje gyvenantis lenkų bajoras turi tik du pasirinkimus, stodamas prieš savo sąžinės teismą. Vienas iš jų – mylėti žmones, tarp kurių gyvena, įsijausti į jų vargus, susigrąžinti tautybę, kurios kadaise atsisakė jo protėviai, ir nenumaldomu darbu bei meile atlyginti kiek įmanoma už savo padarytą

blogį. [...] Antrasis pasirinkimas, kai trūksta moralinių jėgų pirmajam, yra emigruoti į Lenkijos teritoriją, kurioje gyvena lenkų tauta, kad čia liktų vienu parazitu mažiau [...]. Aš, žinoma, nusprendžiau pasirinkti pirmąjį variantą...“²

Tarnauti valstiečiams, perimti ir puoselėti jų kultūrą Antonovyčius laikė moraline Ukrainos elito pareiga. Jo tekstas liudija beveik religiškai jaučiamą tautinį atsivertimą – ir iš tikrųjų jis iš katalikybės atsivertė į stačiatikybę. Visa tai tapo savanoriškai

Volodymyras Antonovyčius ir jo žmona Varvara su ukrainiečių liaudies drabužiais 1850–1860 m.

Wikimedia Commons

jo pasirinktos tautybės evangelija. Ukrainiečių tapęs dėl politinių priežasčių, Antonovyčius išmoko ukrainiečių kalbą ir skatino kitus tą daryti. Kai kurie jo mokiniai, draugai iš Kijevo išsilavinusių sluoksnių irgi nuėjo šiuo keliu. Anais laikais tarp ukrainofilų (*Hromada*) buvo daug rusakalbių, vieni neseniai atvykę iš Rusijos, kiti – asimiliuoti vietinių šeimų palikuonys, tarp jų ir žydų teisininkas Volodymyras Berenštamas, ir ekonomistas, pusiau šveicaras Mykola Zyberis (Niclaus Sieber). Daugelis iš jų niekada gerai neišmoko ukrainiečių kalbos. Tai nekrisdavo į akis, kai kalbėdavosi su bičiuliais ukrainofilais, bet norėdami su kolegomis aptarti sudėtingesnes temas, vis tiek kalbėdavo rusiškai. Nebuvo ir palankių sąlygų pereiti prie ukrainiečių kalbos, kurią Rusijos caro valdžia ne kartą uždraudė vartoti spaudoje ir mokyklose, ukrainakalbius varžė ir persekiojo.

Lanksti tapatybė

Žinoma, buvo galima užimti ir priešingą poziciją, daug socialiai mobilių ukrainiečių įsiliejo į Rusijos imperijos kultūrą, kai kurie netgi tapo rusų nacionalistinio judėjimo lyderiais.³ Sąmoningas tautybės pasirinkimas būdingas ne tik Ukrainai. Pavyzdžiui, Bohemijoje ir Moravijoje kai kurie vokiečiakalbiai irgi identifikavosi kaip čekai, mokėsi čekų kalbos, kad taptų visaverčiais tautos nariais (ir atvirkščiai). Tačiau Ukrainoje, kur valstietijos kalba buvo labai artima vyraujančioms kaimyninėms rusų ir lenkų kalboms, be to, tiek rusai, tiek ukrainiečiai išpažino stačiatikių religiją, tautinis atsivertimas ir asimiliacija visomis kryptimis buvo lengvesni negu kitur.

Šis reiškinys gana dažnas, tad amžininkai jį stebėjo ir komentavo. Pavyzdžiui, lenkų literatūrologas Jerzy's Stempowski, užaugęs Podolėje XX a. pradžioje, pateikė štai tokį ironišką, bet įžvalgų aprašymą apie tautybės klausimus savo jaunystės laikais:

„Lenkų sūnūs kartais tapdavo ukrainiečiais, vokiečių ir prancūzų sūnūs – lenkais. [...] „Jei lenkas veda rusę, – sakydavo mano tėvas, – jų vaikai daž-

niausiai būna ukrainiečiai arba lietuviai.“ [...] Tais laikais tautybė nebuvo neišvengiama rasinė lemtis, daugiausia laisvo pasirinkimo reikalas. Šis pasirinkimas neapsiribojo kalba. [...] kiekviena kalba puoselėjo savas istorines, religines ir visuomenines tradicijas, kiekviena kūrė etosą su triumfo, pralaimėjimų, svajonių ir sofistikos atspaudais, išgraviuotais per šimtmečius.“⁴

Nuo priverstinės tautybės iki pilietybės

Masinės politikos amžius, ypač išgalėjus sovietų valdymui, iš esmės pakeitė situaciją. Sovietų Sąjunga, nors tariamai rėmėsi klasine ideologija, institucionalizavo tautybę tiek teritoriškai su nacionalinėmis respublikomis, tiek individualiai, todėl tautybė buvo paversta paveldima ir nekeičiama kategorija, įrašyta pasuose.⁵ Amžiuje, sklidiname totalitarinių pretenzijų atstovauti pirminiams nacionaliniams kolektyvams, tautiškas vis labiau laikytas, Stempowskio žodžiais tariant, „*neišvengiama rasine lemtimi*“. Skirtingai nei XIX a., dabar piliečiai turėjo tik oficialią pilietybę, kurią išlaikydavo, net jei visiškai asimiliuodavosi su kita kalba. Milijonai asimiliuotų rusakalbių Ukrainoje buvo priskirti ukrainiečiams, daugelis jų ir laikė save tokiais.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo nepriklausoma Ukraina panaikino tautybės kategoriją pasuose. Valstybė pripažino tik pilietybę, o visuomenės supratimas, kas yra ukrainiečių tauta, pasisuko pilietine kryptimi. Etninė kilmė tapo ne tokia svarbi, nes daugelio etninių rusų šeimų nariai nustojo save identifikuoti kaip rusus arba suvokė save kaip rusakalbius Ukrainos piliečius. Sociologinės apklausos rodo, kad nuo 1990-ųjų iki 2010-ųjų nuolat didėjo žmonių, kurie pirmiausia prisistato ukrainiečiais, procentas. Tuo pat metu savo kalbinių įpročių dauguma rusakalbių ukrainiečių drastiškai nekeitė.⁶

Valingas atsivertimas

Euromaidano protestai 2013–2014 m., vėliau Rusijos agresija prieš Ukrainos teritorinį vientisumą

dar labiau sutelkė ukrainiečius prie mėlynos / geltonos vėliavos. Susidūrę su egzistencine grėsme, milijonai žmonių, priklausantys skirtingiems religiniams ir etnolingvistiniams sluoksniams, pareiškė esantys ištikimi Ukrainai, ypač todėl, kad laiko ją demokratiškesne ir liberalesne už Putino „rusų pasaulį“. Ironiška, bet perėjimą prie pilietiškesnės tautybės sampratos Ukrainoje lydėjo polinkis į vienakalbystę. Kaip ir XIX a. dalis rusakalbių dėl politinių priežasčių sąmoningai perėjo prie ukrainiečių kalbos.

Visa tai ypač paskatino Putino režimui įprastas požiūris, kad rusų kalba – tai įrankis ir ginklas „apginti“ rusakalbių teises visame pasaulyje. Šiuo melagingu teiginiu bandoma pateisinti beveik 10 metų trunkančią kruviną agresiją prieš Ukrainą. Per paskutinį mano apsilankymą nuostabiame Kyjivo Podilio rajone 2019 m. užėigęs šeiminkas, šešiasdešimtmetis vyras, užaugęs rusakalbėje šeimoje, ukrainietiška, nors su pastebimu rusišku akcentu, man pasakė, kad niekada daugiau nebekalbės rusiškai. Jis jautėsi beveik fiziškai nepajėgus tarti tų pačių žodžių kaip ir Vladimiras Putinas.

Garsus pavyzdys – Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis, užaugęs rusofonų šeimoje, komiko karjerą padaręs rusų kalba. Šiuo metu jo kalbinė ukrainizacija yra tokia išbaigta, kad kartais duodamas interviu rusakalbei žiniasklaidai jis – galbūt performatyviai – prašo savo padėjėjų išversti kokį nors terminą į rusų kalbą.

Daugelis jaunų ukrainiečių tautybės ir kalbos pasirinkimą prilygina simboliniam posovietinės eros politinio paralyžiaus atmetimui. Pavyzdžiui, rašytoja Saša Dovžyk būtent taip apibūdino savo „atsivertimą“ iš rusofoniškos jaunystės, praleistos Pietų Ukrainos Zaporizės mieste, į ukrainakalbę intelektualę. Būtent Euromaidano protestai paskatino ją susieti save su demokratinės Ukrainos ateitimi, o ne su homofobišku Rusijos autoritarizmu. Galingo antiautoritarinio sąjūdžio patirtis suteikė galimybę pažvelgti į tai, ką ji dabar suvokia kaip imperinės priespaudos leksiką: „*Tokia kalba – rašo Dovžyk, – sustiprina stratifikacijas, silpnina gebėjimą mąstyti*

Rusų abėcėlė apleistoje Pripetės mokykloje, Ukraina

Flickr

ir galiausiai priverčia drebėti net nuo minties, kad galėtum išreikšti savo pyktį prieš asmenį, užimančią aukštesnes pareigas.“

Tapatybė aukščiau už kalbą

Ne visi patriotiškai nusiteikę ukrainiečiai atmeta rusų kalbą kaip Dovžyk. Daugumai rusakalbių ukrainiečių kalba yra tik simbolinis tapatybės ženklas, o ne kasdieninė bendravimo priemonė. Tačiau sociologo Volodymyro Kulyko tyrimai rodo, kad politiškai motyvuoti kalbos pokyčiai dabar yra plačiai paplitęs reiškinys, ypač rytiniuose ir pietiniuose Ukrainos regionuose. Tiesa, pareiškimus, kad ukrainiečių kalba yra „gimtoji“ arba kad ji „komfortiška“, ne visada reikėtų priimti pagal nominalią vertę. Atsižvelgiant į dabartinę situaciją, kai kas gali teigti, kad vartoja ukrainiečių kalbą dažniau negu iš tikrųjų tą daro, nes tai politiškai korektiška. Tačiau paplitusi dvikalbystė leidžia daugeliui ukrainiečių palyginti nesunkiai persijungti iš vienos kalbos į kitą, net jeigu jų ukrainietiškoje leksikoje apstu rusiškų posakių, žodžių ar kalkių. Vienakalbiai šalies rusakalbiai yra neblogai susipažinę su ukrainiečių kalba, nes dažnai girdi ją per televiziją ar susitikdami su ukrainietiška kalbančiais kaimynais.

Vladimiras Putinas, užsimojęs „išvaduoti“ rusakalbius ukrainiečius, visiškai neteisingai suprato

Chersonas po to, kai okupantai susprogdino Kachovkos hidroelektrinę

© AP / Scanpix

jų prioritetus. Dauguma buvo ištikimi demokratinės Ukrainos piliečiai ir visai nenorėjo tapti Putino kleptokratinės diktatūros subjektais. Daugeliui tai atrodė daug svarbiau negu ir toliau kalbėti savo gimtąja kalba. Todėl rusų kalbos ateitis Ukrainoje neaiški. Milijonai ukrainiečių tikriausiai ir toliau vartos rusų kalbą bent jau kai kuriose situacijose, kartu likdami lojaliais Ukrainos valstybės piliečiais. Tačiau daugelis džiaugsis, kad jų vaikai mokysis vien ukrainietiška. Todėl panašu, kad jaunesni ukrainiečiai, kurie rusų kalbą visada stipriai sies su nusikalstamu Putino režimu, šiuolaikinės Ukrainos istorijoje taps karta, kalbančia beveik vien ukrainietiška. Būti ukrainiečiu ir kalbėti ukrainietiška jai atrodys pats natūraliausias dalykas pasaulyje. O šiuo metu ukrainiečių tapatybė ir kalba yra tapusios tokiu pat svarbiu pasirinkimu, koks jis buvo XIX a. ■

- ¹ V. Antonovych, 'Memoirs', in *Fashioning Modern Ukraine: Selected Writings of Mykola Kostomarov, Volodymyr Antonovych and Mykhailo Drahomanov*, S. Bilenky (ed.), Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2013, pp. 187–236.
- ² V.B. Antonovich, 'Moia ispoved': Otvet panu Padalitse', *Osnova* 1 (1862), pp. 88–89; translated in *Fashioning Modern Ukraine*, pp. 251–52.
- ³ F. Hillis, *Children of Rus': Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation*, Cornell University Press, 2013; F. Baumann, 'Nationality as Choice of Path: Iakov Shul'gin, Dmitrii Pikhno, and the Russian-Ukrainian Crossroads', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 23, no. 4, 2022, pp. 743–71.
- ⁴ J. Stempowski, *W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie*, 1941; repr., Warsaw: Towarzystwo 'Wież', 2014, pp. 7–8.
- ⁵ T. Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Cornell University Press, 2001.
- ⁶ V. Kulyk, 'Identity in Transformation: Russian-Speakers in Post-Soviet Ukraine', *Europe-Asia Studies* 71, no. 1, 2019 pp. 156–78; V. Kulyk, 'Is Ukraine a Multiethnic Country?', *Slavic Review* 81, no. 2, 2022, p. 299–323.

Šis straipsnis publikuotas kaip jaunimo projekto *Vom Wissen der Jungen* dalis. *Wissenschaftskommunikation mit jungen Erwachsenen in Kriegszeiten* finansuoja Vienos miesto Kultūros skyrius

© Fabian Baumann

© RECET

© Eurozine 2023 m. gegužės 8 d.

Kenan MALIK

LIKITE SAVOJOJE KELIO JUOSTOJE

Jeigu rasizmas yra neišnaikinamas, kaip teigia krintinė rasių teorija, vadinasi, kova su juo net pergalės atveju neužtikrins lygybės, tik išskirs ir praplės autonomijos erdvę. Jokia problema to neišreiškia geriau negu kontroversijos dėl „kultūrinės apropiacijos“.

„Juodaodžiai yra magiški veidai visuomenės šulinio dugne. Net vargingiausi baltieji, tie, kurie gyvena vos keliais laipteliais aukščiau, neslepia savivertės ir savigarbos, žiūrėdami žemyn į mus. Be abejo, jie turi žinoti, kad jų likimas irgi priklauso nuo to, ar bus nuleistos virvės. Tik veikiant kartu įmanoma pabėgti ir išsigelbėti. Ilgainiui kas nors ištiesia mums ranką, bet dauguma tiesiog žiūri, lyg užhipnotizuoti, arba stengiasi įvykdyti nutylimą savo įsipareigojimą, kad išlaikys mus ten, kur esame, nesvarbu, kokią kainą už tai teks sumokėti ir jiems, ir mums.“

Priboškiantis vaizdas, kuriuo Derrickas Bellas pradedą savo knygą „Veidai šulinio dugne“ (1992), primena egzistencinės nevilties šauksmą, tačiau Bellui tai vienintelis realistiškas būdas apmąstyti vietą, kurioje yra atsidūrę afroamerikiečiai. Jis rašė, kad rasizmas yra neatsiejama, nuolatinė ir nesunaikinama šios visuomenės dalis. Juodaodžiai „niekada neįgis visiškos lygybės“. Netgi „tos herakliškos pastangos, kurias vertiname kaip sėkmingas, leidžia pasiekti tik laikinų „pažangos viršūnių“, trumpalaikių pergalių, kurios greitai tampa nereikšmingos, nes rasiniai modeliai prisitaiko taip, kad būtų išlaikyta baltųjų viršenybė. Šis faktas

pripažįstamas sunkiai ir nenoromis, nors visa istorija jį patvirtina. Nepripažinti šio fakto reiškia daryti didelę psichinę ir emocinę žalą. Kadangi rasinė lygybė [...] nėra realistiškas tikslas, nuolat siekiant statuso, kurio pavojingai rasistinėje Amerikoje pasiekti neįmanoma, apima dar didesnę frustraciją ir neviltis“.

Derrickas Bellas nėra kiekvienuose namuose žinomas vardas. Vis dėlto nedaug žmonių padarė didesnę įtaką, formuojant šiuolaikinį mąstymą apie rasę, negu jis, ypač Jungtinėse Valstijose. Nuo Baracko Obamos iki Ta-Nehisi Coateso – visus pagrindinius juodaodžius mąstytojus įkvėpė Bellas. Michelle Alexander įtakingoje knygoje „Naujasis Jimas Crow“ rašo, kad nedaug teisės mokslininkų „labiau už Bellą paveikė mąstymą apie rasinį teisingumą“.

Bellas yra krikštatevis to, kas dabar vadinama kritine rasės teorija (CRT). Prasidėjusi nuo Amerikos teisės studijų, mąstymui apie teisę suteikusi postmodernaus jautrumo, CRT ėmėsi liberalaus „piliетinių teisių“ požiūrio į rasizmą kritikos, paremtos priešišku universalizmui, humanizmui ir Apšvietos epochai.

„Apšvietos stiliaus Vakarų demokratija yra [...] juodaodžių subordinacijos šaltinis“, – rašė Richardas Delgado, vienas iš judėjimo įkūrėjų. Pasak jo, „rasizmas ir Apšvieta [sic] yra tas pats dalykas“. Daugelis temų, kurias plėtoja CRT – rasės, o ne klasės svarba diskusijoms socialiniais klausimais; požiūris į rasizmą kaip baltųjų problemą; „baltųjų privilegijos“ reikšmė; Apšvietos palikimo menkinimas; tapatybės politizavimas, – tapo

daug plačiau taikomos XXI a. diskusijose apie rasę ir rasizmą, darydamos įtaką mąstytojams nuo Ibramo X. Kendi'o iki Robino DiAngelo.

Bello pesimizmą ir argumentus, kuriais grindžiama kritinė rasės teorija, lėmė Amerikos specifika – vergijos istorija, Jimo Crow įstatymų, įtvirtinusių rasinę segregaciją visose viešojo gyvenimo srityse, palikti gilūs randai Pietuose, nusivylimas, kad materialinės juodaodžių gyvenimo sąlygos keičiasi taip lėtai ir nežymiai, paskatino kovoti už pilietines teises. Šie argumentai nuo tada pasidarė įtakingi ir už JAV ribų.

Visame pasaulyje diskusijos apie rasę dažnai nesąmoningai siejamos su JAV kylančiomis idėjomis ir judėjimais, nesvarbu, ar tai būtų 7-ojo dešimtmečio juodoji banga, ar šiuolaikiniai kultūros karai. Dėl didelės įtakos, paremtos ekonominiu, politiniu ir kultūriniu Amerikos svoriu, svarbu dar atidžiau apžvelgti tas idėjas ir pokyčius, atskleidžiant mitų esmę, surūšiuojant argumentus. Perprasdami Amerikoje vykstančias diskusijas, geriau suprasime, dėl ko ginčijamasi už JAV ribų, taip pat ir savo šalyse.

Bellas gimė Pitsburge 1930 m. Įstojęs į Pitsburgo universiteto Teisės mokyklą, buvo vienintelis juoda-

dis savo klasėje. Vėliau tapo Nacionalinės spalvotųjų asociacijos (NAACP) Teisinės gynybos fondo advokatu, prižiūrėjo segregacijos panaikinimą daugiau kaip 300 mokyklų. Desegregacija dažnai paskatindavo baltuosius pasitraukti, jų šeimos persikeldavo kitur, nes nenorėjo siųsti savo vaikų į integruotas mokymo įstaigas. Rezultatas buvo toks, kad daugelis desegreguotų mokyklų vis tiek liko segreguotos – tą lėmė ne formali procedūra, o neformali praktika.

Šis galvosūkis paskatino Bellą suabejoti, ar tikrai įmanoma išvaduoti visuomenę iš rasizmo gniaužtų. Jis žengė pirmąjį žingsnį rasinio pesimizmo keliu. 1969 m. Bellas įstojo į Harvardo teisės mokyklą. Dešimtmečio pabaigoje paskelbė bene garsiausią savo straipsnį, mesdamas iššūkį tradiciniam požiūriui – garsiajai 1954 m. Aukščiausiojo Teismo bylai, Brown prieš Švietimo tarybą, panaikinusiai valstybės sankcionuotą segregaciją mokyklose.

Na, tiesiog iš nevilties

Pasak Bello, desegregacija buvo ne moralinis rasinės lygybės troškimo rezultatas, bet pragmatiškas atsakas į politinius iššūkius, pripažinimas, kad segregacija trukdo „Amerikai kovoti su komunistinėmis šalimis, siekiant patraukti savo pusėn kylančias Trečiojo pasaulio šalis, žmonių širdis ir protus, be to, kliudė tolesnei industrializacijai Pietuose“. Šiokios tokios rasinės pažangos pasiekta tik tada, kai ji sutapo su baltųjų interesais, bet vos tie interesai pasikeitė, lygybės užtikrinimo iškart atsisakyta. „Baltieji tiesiog negali įsivaizduoti asmeninės atsakomybės ir galimos aukos, kokios pareikalaus reali juodaodžių lygybė“, – rašė jis.

Tiesą sakant, segregacijos panaikinimas – daugelio sutapusių aplinkybių rezultatas. Amerikos valdžia tikrai buvo susirūpinusi dėl Jimo

Laura AVELLANEDA-CRUZ. „Kitokia“

Flickr

Crow įdiegto rasistinio šalies įvaizdžio ir norėjo sumažinti propagandinę jo vertę, labai naudingą Sovietų Sąjungai. Segregacijos panaikinimas buvo ir atsakas į sunkią, ilgą ne tik juodaodžių amerikiečių kovą su rasizmu. Svarbų vaidmenį atliko pripažinimas, kad Amerikos apartheidas iš pašaknų amoralus. Jimo Crow nuvertimas, nors ir neatnešė tokios lygybės, kurios afroamerikiečiai tikėjosi, vis dėlto padėjo nustatyti naują moralinį kodeksą. Daugumos amerikiečių požiūris į klausimus nuo lygybės iki tarprasinių santuokų XX a. pabaigoje buvo jau visiškai kitoks negu Jimo Crow eroje.

Tačiau, Bello nuomone, kadangi rasizmas neišnainkinamas, antirasistiniai veiksmai ne tik „*neskatintų transcendentinių pokyčių*“, bet ir „*iš tikrųjų, nepaisant visų mūsų pastangų, gali daug labiau padėti sistemai, kurią niekiname, negu tos sistemos aukoms, kurioms stengiamės padėti*“. Vis dėlto jis primygtinai ragino antirasistus toliau kovoti su rasizmu, nors pripažino, kad ši kova negali būti sėkminga. Savo „*veiksmų beprasmiškumo pripažinimą*“ jie turėjo derinti su „*nepajudinamu įsitikinimu, kad kažkas vis tiek turi būti daroma, nes tik tada nepakenčiama padėtis galbūt pradės keistis*“.

Nedaugelis iš tų, kuriuos įkvėpė Bellas, atsidūrė neveltis šulinyje, tačiau šiuolaikinį mąstymą apie rasę suformavo būtent pesimizmas. „Veidų šulinio dugne“ naujojo 2018 m. leidimo pratarinėje Michelle Alexander svarstė: „*Ar ne laikas savęs paklausti: o kas, jei Bellas teisus? O kas, jeigu JAV nepavyks užtikrinti teisingumo apsiniaukusiems veidams „šulinio dugne“? O kas, jeigu rasizmas iš tikrųjų yra neįveikiamas? Kas tada?*“

Rasinio pesimizmo šaknys turi daugybę kryptių – tai kairiųjų nusivylimas Apšvietos epocha ir proletarų klase, universalistinės tradicijos degradacija, neoliberalizmo institucionalizacija, darbininkų judėjimo susierzinimas dėl nesėkmių. Alexander, kaip ir Bellas, tvirtina: „*pripažinti rasizmo tvarumą šioje šalyje nereiškia pritarti rasizmui*“.

Tačiau gebėjimas mesti jam iššūkį, tuo pat metu pripažįstant, kad rasizmas yra neįveikiamas, neišvengiamai suformavo šiandieninį antirasizmo pobūdį. Tai

paskatino nuo kampanijų už materialinius pokyčius pereiti prie simbolinių gestų, reikalaujant reprezentacinio teisingumo. Galų gale, jei rasizmas neįveikiamas, o pastangos jį panaikinti yra beprasmiškos, tada antirasizmas tampa tik dar vienu viešu pasirodymu, spragtelėjimu pirštais, kad baltaodžiai jaustųsi kalti, geriausiu atveju – bandymas priversti nesąžininguosius elgtis šiek tiek sąžiningiau. Įtakingas sociologas, kultūros teoretikas Paulas Gilroy'us sako, kad mūsų dienomis tapatybė „*nustojo buvusi nuolatiniu savikūros ir socialinės sąveikos procesu, ji vis labiau paverčiama daiktu, kurį būtina turėti ir visiems demonstruoti*“.

Tą „daiktą“ reikia saugoti ir prižiūrėti. Nes jeigu rasizmas yra amžinas ir neišnainkinamas, tada kova su juo negali baigtis lygybės išsikovojimu, ji leis tik išskirti erdvę, kurioje galima įtvirtinti galią ir autonomiją. Taigi reikalaujama: „*Likite savojoje kelio juostoje*.“ Galbūt niekas neišreiškia to geriau nei ginčas dėl „*kultūrinės apropiacijos*“.

Kam priklauso skausmas?

Emmetas Tillas, 14-metis afroamerikietis su draugais 1955 m. rugpjūčio 24-osios vakarą nuvyko į Bryanto bakalėjos parduotuvę Money mieste, Misisipės valstijoje. Gyvendamas Čikagoje, jis atvyko į Misisipę aplankyti giminaičių. Parduotuvėje nusipirko kramtomosios gumos už du centus. Liudytojais vėliau teigė, neva Tillas flirtavo su baltąja parduotuvės savininke Carolyn Bryant. Praėjus keturioms dienoms po tariamo incidento, jos vyras Roy'us Bryantas su savo pusbroliu JW Milamu naktį nuvažiavo į namus, kur buvo apsistojęs Tillas, ir pagrobė berniuką. Jie jį mušė, visaip tyčiojosi, tada nušovė į galvą, o kūną įmetė į upę. Kitą mėnesį baltųjų prisiekusiųjų teismas priėmė verdiktą, kad Bryantas ir Milamas nekalti dėl žmogžudystės. Išvengę dvejopų kaltinimų, abu vyrai 1956 m. interviu žurnalui *Look* pripažino kankinę ir nužudę berniuką. Už savo istoriją jie gavo 4000 USD.

Tillo motina Mamie Elizabeth Till-Mobley per sūnaus laidotuves primygtinai reikalavo atidaryti karslą, kad visiems parodytų linčo žiaurumą. Ji pakvietė

Dana SCHUTZ. *Atviras karstas* 2016

fotografus, kurie įamžino šiurpiai sužalotą kūną. „Norėjau, kad pasaulis pamatytų, ką jie padarė mano vaikui“, – sakė ji. Penkiasdešimt tūkstančių žmonių išvydo nukankintą Emmetą Tillą, kuris atvirame kars- te gulėjo bažnyčioje. Milijonai žmonių, matydami tas nuotraukas žurnale *Jet*, jautėsi šokiruoti ir pasipiktinę. Emmetas Tillas ir sužaloto jo kūno nuotraukos tapo neišdildomu, persekiojančiu kylančio judėjimo už pi- lietines teises simboliu.

Praėjus daugiau negu pusei amžiaus, Emmetto Tillo nužudymas įžiebė visai kitokį ginčą – diskusi- ją, kam ir dėl kokios priežasties turėtų būti leidžiama vaizduoti juodųjų skausmą. Biografinis filmas „Til- las“, kurį 2022 m. režisavo Chinonye Chukwu, sutik- tas klausimais, ar menas turėtų būti „kuriamas iš Ame- rikos rasizmo sukeltos traumos“, kaip teiravosi vienas britų apžvalgininkas.

Prieš penkerius metus šis klausimas buvo iškeltas dar aštriau, kai menininkė Dana Schutz iš nuotraukų nutapė Tillo, paguldyto karste, atvaizdą. Paveikslas „Atviras karstas“ buvo įtrauktas į *Whitney* bienalės parodą Niujorke 2017 m. Daug kas piktinosi, kad tokią traumojančią juodaodžių istorijos akimirką vaizduo- ja baltoji tapytoja. Britų menininkė Hannah Black pa-

skelbė peticiją, reikalaujančią, kad paveiks- las būtų sunaikintas. „Nors Schutz tikslas galbūt yra priminti baltųjų gėdą, – rašoma jos atvirame laiške, – baltosios meninin- kės paveiksle su nužudytu juodaodžiu berniuku ši gėda nėra tinkamai išreikšta.“ Anot Black, „reikalo esmė susijusi ne vien su Schutz, nes baltųjų žodžio ir kūrybos laisvė grindžiama kitų suvaržymais, todėl tai nėra prigimtinių teisės.“

Po keleto mėnesių romanistė Zadie Smith su savo vaikais ilgai stovėjo prie- šais paveikslą. Schutz kūrinys nepadarė didelio įspūdžio, tačiau Zadie svarstė, ar ji, būdama dvirasė britė, yra *pakankamai* juodaodė, kad galėtų gilintis į šią temą? O kaip jos vaikai? Jų tėvas baltaodis: „*pagal seną rasinę Amerikos klasifikaciją jie yra*

kvadronai. [...] *Ar mano vaikai ne pernelyg balti, kad angažuotųsi juodaodžių kančioms?* – svarstė Smith. – *Kada juodumas yra pakankamai juodas?*“ O kaip tą vertina pati Hannah Black? Ji, kaip ir Smith, yra dvirasė britė. Ar ji „*pakankamai juoda, kad turėtų teisę para- šyti laišką, reikalaujama sunaikinti paveikslą* „Atviras karstas“? *Kam priklauso juodųjų skausmas?*“ – klausė Smith, bandydama išnarplioti tiek rasinių kategorijų absurdą, tiek atmesti polinkį griežtai apibrėžti mora- lines asmenų teises pagal grupę, kuriai jie priskiriami, nes tai praktika, neatsiejama nuo rasinio mąstymo ir susijusi su baisiais jo padariniais.

Vartų sargai

Kultūrinė apropiacija apibrėžiama kaip „*neteisėtas ki- tos kultūros – šokio, aprangos, muzikos, kalbos, folklo- ro, virtuvės, tradicinės medicinos, religinių simbolių ir kt. naudojimas*“, kaip specifinių „*privilegijų išraiška*“. Atskleidžiama, kad „*spalvotieji yra priversti perimti pagrindinės baltųjų kultūros elementus, o baltieji gali laisvalaikiu mėgautis kitų kultūrų vaisiais, savitarnos valgyklose rinkdamiesi ir išsirinkdami, ką norėtų var- toti*.“ Pirmoji citata priklauso teisės profesorei Susanai

Scafidi, antroji – sociologei Nicki Lisa'i Cole, abi gyvena JAV, tačiau tai įprasti apibrėžimai ir už Amerikos ribų. Tokios diskusijos kiekvieną kultūrą laiko fiksuotu, savarankišku vienetu, nes kiekviena kultūra turi specifinių bruožų, savitų formų rinkinį, todėl ryškiai skiriasi viena nuo kitos ir tuo didžiuojasi. Bet ką reiškia muziką ar virtuvę – juo labiau skausmą – priskirti tam tikrai kultūrai? O kas duoda leidimą kažkam iš kitos kultūros naudotis jai svetimomis formomis?

Atsakymų į tokius klausimus yra nedaug, nes diskusijos apie kultūros pasisavinimą susijusios ne su nuosavybe, o su „vartų saugojimu“ – tai nerašytos taisyklės, apibrėžiančios socialines ribas ir kultūrinio bagažo gabenimo per šias užkardas teisėtumą. Kiekviena visuomenė gina savo vartus, turinčius apsaugoti tam tikras institucijas, išlaikyti tam tikrų grupių privilegijas, atskirti įsitikinimus nuo iššūkių. Vartų sargai saugo ne marginalus, o galinguosius. Pats rasizmas yra tam tikra „vartų apsaugos“ forma, kad ne visos rasinės grupės turėtų lygias teises, prieigą ir galimybes naudotis bendromis vertybėmis. Kultūros pasisavinimo kontrolė nepasikeitė, nors poliariškumas dabar vykdomas jau antirasizmo vardu.

Daugelis kultūrinės apropiacijos kritikų tvirtina, kad jie priešinasi ne kultūriniam angažavimuisi, bet rasizmui. Bando apsaugoti marginalines kultūras, kad jos galėtų pačios kalbėti už save, būtų matomos ne tik labiau privilegijuotų grupių akimis. Be to, jie nori pasiekti, kad iš savo kultūros sklaidos pelnytusi ne baltieji, o ją kuriančios mažumos.

Tiesa ta, kad kultūrinis įsitraukimas kol kas vyksta nevienodomis sąlygomis, jį reguliuoja rasizmas ir nelygybė. Pavyzdžiui, didieji rokenrolo pionieriai juodaodžiai retai kada gaudavo deramą atlygį, o daugelis baltųjų menininkų, tarkime, Elvis Presley's, laikomi kultūros ikonomis. Tačiau, pasak poeto, rašytojo ir aktyvisto Amiri'o Barako, čia kalbama visai ne apie kultūrinį pasisavinimą. Per radijo diskusiją jis kultūros kritiko Leonardo Schwartzo paklausė: „*Jei The Beatles sako, kad visko, ką žino, išmoko iš Blind Willie'o [Johnson], norėčiau suprasti, kodėl Blind Willie's vis dar dirba liftininku Džeksone, Misisipės valstijoje.*

Įžeidžianti yra ne tikroji kultūros apropiacija, nes tai normalu, o žeminanti nelygybė.“

Transformacija, arba Pripažinimas

Baraka's pabrėžia, kuo skiriasi kampanijos, kurioomis siekiama pakeisti materialines afroamerikiečių sąlygas, nuo kampanijų už „atpažinimą“ arba už rasinių ribų priežiūrą. „Sukilimas“ prieš kultūrinį pasisavinimą atskleidžia, kad pirmųjų atsisakyta dėl antrųjų. Uždraudus *The Beatles* remtis Blind Willie'o Johnsono kūriniais, juodaodžių gyvenimas mažai kuo pagerėtų. Tai nebūtų panaikinę Jimo Crow įstatymų 7-ajame dešimtmetyje, tai neišlaisvintų iš diskriminacijos šiandieninėje Amerikos darbo rinkoje. Sutrukdydami Dana'i Schutz „gauti pelno“ už karste nutapytą Emmettą Tillą, neapsaugosime šių dienų emmetų tillų nuo panašaus likimo.

Ne mažesnę nerimą kelia tai, kad tokios kampanijos, kaip ataka prieš Schutz kūrybą, pasak amerikiečių kritiko Adamo Shatzo, „*netiesiogiai atmeta net galimybę, kad radikalūs veiksmai, skatinantys tarpusavio simpatijas ir vaizduotės identifikavimą, yra įmanomi abipus įvairių rasinių linijų*“. Afroamerikiečių istorija, tvirtina Shatzas, sekdamas Fredericko Douglasso, WEB Du Bois ir Jameso Baldwino keliu, „*yra Amerikos istorija ir mūsų bendra našta*“. Būtent tokia perspektyva buvo prarasta, atsitraukiant nuo universalistinės pozicijos.

Kaip tvirtina romanistė Kamila Shamsie, reaguojant į bet kokius ginčus dėl kultūrinio pasisavinimo, yra pavojinga prarasti šį visiems bendrą požiūrį. „*Tu – kitas – neįsivaizduojamas*“ yra daug problemiškesnis požiūris negu „*Tu esi įsivaizduojamas*“.

Išvertė Augustė DVILINSKAITĖ

© Kenan Malik

© *New Humanist*

© *Eurozine* 2023 m. birželio 2 d.

IŠGIRSKIME VISŲ BALSUS

Apie lyčių (ne)lygybę kultūros lauke

Balandžio mėnesį vykusiame forume „Lyčių lygybė kultūros sektoriuje“ Lucy KERBEL (Jungtinė Karalystė), *Tonic Theatre* įkūrėja ir vadovė, kalbėjo apie šios organizacijos patirtį, konsultuojant teatrus lyčių lygybės klausimais. Aysha HUSSAIN (Vokietija), tarptautinio projekto *Keychange* koordinatorė, pasakojo, kaip bando lyčių lygybę užtikrinti muzikos industrijoje. Šiuos aktualius klausimus su viešniomis aptarė rašytoja, filosofė, humanitarinių mokslų daktarė Aušra KAZILIŪNAITĖ.

Aušra Kaziliūnaitė. *Papasakokite plačiau apie savo veiklą, kokių tikslų siekiate?*

Aysha Hussain. *Keychange* projektas turi daug partnerių skirtingose šalyse – tai muzikos festivaliai, centrai, iniciatyvos. 2017 m. sutartinai pradėjome siekti, kad bent pusė atlikėjų, dalyvaujančių muzikos festivaliuose, būtų moterys ir asmenys, kurie savęs nepriskiria binarinėms lytims. Ši iniciatyva plėtėsi, užtikrinti didesnę įtraukimą raginame ir kitas muzikos platformas. Šiuo metu turime jau septynis šimtus pasirašytų įsipareigojimų. Mūsų svarbiausias tikslas, kad ne tik pagrindiniai atlikėjai, bet ir kitas personalas, susijęs su muzikos industrija, būtų kuo labiau diversifikuotas, visapusiškai įgalintas. Mums svarbus lyčių balansas. Norime, kad žmonės atkreiptų dėmesį, kokių atlikėjų jie klausosi, pasvarstytų, kodėl būtent jų. Šiomet Briuselyje paleidome susitarimo veiksmų planą – kai kas nors pasirašo *Keychange*

įsipareigojimus, renkame su jų vykdymu susijusius duomenis, stebime, kaip sekasi įgyvendinti išsikeltus lyčių įtraukties tikslus. Duomenys rodo, kad iš 200 pasirašiusiųjų 64 proc. jau pasiekė lyčių lygybės, o kiti yra pakeliui.

Keychange veikla susijusi ir su talentų ugdymu. Išrinkome 74 dalyvius iš dvylikos bendradarbiaujančių valstybių, 11 ES šalių ir Kanados. Tai moterys ir nebinariniai žmonės, savo profesinės karjeros kelyje susidūrę su diskriminacija ir kitais sunkumais. Stengiamės sudaryti palankias sąlygas jų tobulėjimui, kad įgyvendintų tai, ko siekia. Suteikiame jiems daugiau galimybių atskleisti savo talentus mūsų partnerių platformose bei festivaliuose.

Turime papildomas finansavimo ir palaikymo programas, skirtas motinoms ir tėvams. Jokios aplinkybės neturėtų kliudyti moterims, nebinariniams žmonėms, neįgaliems asmenims dalyvauti kultūros

procesu, tad skiriame tam lėšų, pavyzdžiui, padengiamie išlaidas, susijusias su vaikų priežiūra, ir pan. Tarpininkaujame, kad mūsų programų dalyviai galėtų atskleisti savo talentus tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Vykdomė labai daug įvairių veiklų, tačiau tikslas yra vienas, nors uždaviniai gali būti skirtingi.

Stengiamės užtikrinti, kad vyrai irgi dalyvautų pokalbyje apie lyčių įtraukimą. Tai bendras veikimas, svarbu užtikrinti, kad tiek kultūros industrija, tiek visuomenė įsiklausytų į visų savo narių poreikius, kad užsimegztų kontaktas.

Lucy Kerbel. *Tonic Theatre* įsteigtas prieš dvylika metų. Dabar veikiamė jau ne tik Jungtinėje Karalystėje, bet ir kitose Europos šalyse. Dirbame su scenos menų, muzikos, šokio, operos organizacijomis, turime reikalų su paveldu, muziejais, galerijomis, vizualiaisiais menais, su televizija. Padedame toms kultūros ir meno organizacijoms, kurios plėtoja iniciatyvas, didinančias įvairovę, lygybę, įtraukimą. Mums svarbūs aspektai yra socialinė lytis, rasė, amžius, negalia, seksualinė orientacija ir kt.

Kai pradėjome veikti, daugiausia dėmesio skyrėme moterų padėčiai teatre. Dabar vien tuo neapsiribojame, veiklą plečiame, ypač į tas sritis, kur klesti didelė nelygybė.

Vykdomė programas, skirtas meno organizacijoms, ieškančioms būdų, kaip spręsti tokio pobūdžio problemas. Pavyzdžiui, rengiamė specialius mokymus norintiems užtikrinti įvairovę, padidinti įtraukimą. Į mus galima kreiptis ir kitais svarbiais klausimais, sulaukiančiais vis dar nepakankamo visuomenės dėmesio.

Konsultuojame, kaip pagerinti situaciją, atpažįstant problemas ir jas sprendžiant. Stengiamės padėti tiems, kurie jaučiasi negalintys lygybės ir įtraukimo užtikrinti patys vieni, jiems reikia pagalbos. *Tonic Theatre* stengiasi savo žiniomis bei resursais dalytis kuo plačiau. Informaciją šiais klausimais skleidžiamė elektroniniu formatu, spausdiname ir platiname knygas. Pasitelkiame žiniasklaidą, viešus renginius, kitas

platformas, kad įrodytume, kodėl lyčių lygybė tokia svarbi.

Nuo pat įsisteigimo 2011 m. veikiamė kaip labdaros organizacija, neturime jokių nuolatinių rėmėjų. Taigi nuo pat pradžių viską darome savarankiškai. Nesiimame nei scenos meno, nei kitų kūrybinių projektų – visos pastangos nukreiptos padėti žmonėms, kurie tą daro. *Tonic Theatre* programos skirtos ne tik profesionaliems menininkams, bet ir kitų sričių specialistams, pavyzdžiui, kultūros ar meno administratoriams.

Sunku trumpai apibūdinti tai, ką darome, nes anksčiau tokios praktikos nebuvo, mes ją sukūrėme. Tiek mūsų misija, tiek jos vykdymo būdai yra unikalūs. Paminėsiu vieną iš *Tonic Theatre* programų, vykdomų nuo 2014 m. Suburiame meno lyderius, ir per tam tikrą nustatytą laiką kiekvienas turi pasirinkti konkrečią sritį, kurioje sieks realaus pokyčio, susijusio su moterų įtraukimu į jų organizacijos veiklą. Padedame atsakyti į klausimus, kodėl tiek mažai moterų scenariščių, apšvietėjų, dizainerių ir pan. Drauge dirbame labai intensyviai, kol jie priima konkrečius sprendimus, ką reiktų pakeisti, kad tokių problemų nebeliktų. Tai aktualu tiek didelėms institucijoms, tokioms kaip Nacionalinis teatras, Karališkoji Londono opera, tiek labai mažoms organizacijoms. Bendradarbiaujame ir su konservatorijomis, universitetais, kitomis ugdymo įstaigomis, stengiamės visais lygmenimis keisti lūkesčius, elgesio modelius, tuo siekiame pozityvių permainų.

Aušra Kaziliūnaitė. *Kokias jaunimui skirtas programąs vykdomė?*

Lucy Kerbel. Labai įvairias. Kaip vieną sėkmingiausių galėčiau paminėti programą „Platforma“. Moksleiviams ar studentams siūlome statyti pjeses, kuriose didžioji vaidmenų dalis tenka merginoms. Atlikę tyrimą, išsiaiškinome, kad nori vaidinti teatre daugiausia merginos, bet vaidmenys pjesėse dažniausiai skiriami vaikinams. Taigi, kad atsidurtum ant scenos, privalai būti vyras arba vaidinti vyrą. Nusprendėme išspręsti šią problemą – pradėjome spaus-

dinti dramas, kuriose daugiau vaidmenų skiriama moterims ir merginoms. Šie kūriniai, išleisti dideliais tiražais, buvo išpirkti ne tik Jungtinėje Karalystėje, bet ir kitur pasaulyje. Supratome, kad egzistavo didžiulis poreikis, kurio anksčiau niekas nebandė atliepti. Kvestionuojant, kad vyrų dominavimas teatre ir apskritai mene toli gražu nėra savaime suprantamas dalykas, reikia dirbti ne tik su suaugusiais žmonėmis, ne mažiau svarbu nuteikti jaunimą, kad nesilaikytų tokios patriarchalinės nuostatos.

Aušra Kaziliūnaitė. *Kaip jūsų programos ir iniciatyvas paveikė pandemija?*

Lucy Kerbel. Turėjome viską perkelti į interneto erdvę. Tai nebuvo lengva, bet galiausiai išryškėjo tam tikri privalumai. Pavyzdžiui, prieš pandemiją vienas didžiausių mūsų rūpesčių buvo, kaip kuo daugiau veiklų vykdyti už Londono ribų, o kai teko persikelti į internetą, atsirado galimybė pasiekti atokiau gyvenančius žmones. Dalį gyvai vykstančių renginių dėl susidariusios pandeminės situacijos turėjome atšaukti, juos nukėlėme į geresnius laikus ateityje. Pavyzdžiui, moterų įtraukimo iniciatyvoms skirtų apdovanojimų įteikimas, kurį organizuodavome kasmet, pernai nevyko nei gyvai, nei nuotoliniu būdu. Viena iš svarbiausių šio renginio dalių po iškilmingos ceremonijos būdavo moterų kūrėjų vakarėlis, sustiprindavęs bendruomeniškumo jausmą. Supratome, kad perkeltas į internetą, renginys to nepasiektų. Situacija pasikeitė, didelė dalis rėmėjų, palaikiusių *Tonic Theatre* iniciatyvas, šiuo metu tiesiog atsitraukė. Vis dėlto ketiname savo renginius vėl organizuoti gyvai.

Svarbus ir tarptautinis kontekstas. 2020 m. gegužę įvykusi tragedija, kai Mineapolyje, Minesotoje, policijos pareigūnas dėl menko įtarimo nužudė afroamerikietį George'ą Floydą, sukretė pasaulį. Labai pasikeitė požiūris į rasę. Mes kaip organizacija turėjome reaguoti į šias aplinkybes. Staiga tapo kur kas lengviau kelti klausimus, susijusius su sisteminė ir struktūrinė nelygybė. Anksčiau metų metus stengėmės viešai šiuos dalykus svarstyti, tačiau tik dabar

žmonės kur kas atidžiau į tai įsiklauso.

Milžinišką poveikį 2020 m. vasarą padarė judėjimas *Black Lives Matter*. Daug žmonių į rasinės nelygybės problemas pažvelgė iš naujos perspektyvos. Prieš tai jas arba ignoruodavo, arba viską puikiai suprato, bet nieko nedarė, kad padėtis pasikeistų. Esą pakanka savo nuomonę apie nelygybę tiesiog išreikšti socialiniuose tinkluose, realiai neprisidedant prie pokyčių. Žmonės jautėsi labiau antirasistai, negu ne rasistai. Tačiau po įvykių 2020 m. gegužę jau nebebuvo galima nelygybės laikyti neegzistuojančia ar egzistuojančia mažais mastais, reikėjo iš esmės keisti situaciją. Nepakanka tiesiog ramiai laukti geresnio rytojau ir tikėtis, kad jis ateis savaime. Jungtinėje Karalystėje socialinė nelygybė pastarąjį dešimtmetį išaugo, pandemija irgi prie to prisidėjo, šiaip ar taip, visuomenė tapo jautresnė nelygybės temai.

Aušra Kaziliūnaitė. *Kaip socialinės ir ekonominės nelygybės augimas susijęs su lyčių nelygybe?*

Lucy Kerbel. Pastaraisiais metais JK mažinamas viešojo sektoriaus finansavimas ekonomiškai labiausiai žlugdo moteris, joms tenka neproporcingai didelė našta. Valstybė nebefinansuoja nemažos dalies joms svarbių socialinio sektoriaus paslaugų. Mūsų šalyje didesnė tikimybė, kad būtent moterys rūpinsis vyresnio amžiaus arba sergančiais artimaisiais ir pan. Kai visuomeninis finansavimas, užtikrinantis tokios rūpybos prieinamumą, nutraukiamas, moterys, kurios globoja senus, sergančius ar neįgalius giminaičius, turi gerokai mažiau laiko ir energijos meninei veiklai.

Kultūros ir meno sektorius dažnai menkiau apmokamas, tad šią veiklą vykdančios moterys, ypač jei tenka rūpintis artimaisiais, susiduria su rimtais sunkumais. Jos dažnai pačios prižiūri vaikus, nes ši paslauga labai brangi. O jeigu vaikas turi dar ir papildomų poreikių, užtikrinti juos tenka motinai, nes valstybė to nebefinansuoja.

Pastaraisiais metais labai sėkmingai diegiamos įvairios programos, skatinančias ir didinančias mo-

terų menininkų reprezentaciją, tačiau moterų lyderystės klausimu dar daug ką turime padaryti.

Aušra Kaziliūnaitė. *Kokie artimiausi Keychange planai ir uždaviniai?*

Aysha Hussain. *Keychange finansuoja „Kūrybiška Europa“. Šiomet yra baigiamieji mūsų programos metai, tačiau tikimės veiklą tęsti toliau, įtraukdami kuo daugiau partnerių iš skirtingų valstybių. Jei kalbėsime apie Baltijos šalis, tai šiuo metu turime partnerę iš Estijos – Talino muzikos savaitę.*

Nors mūsų programa baigiasi, tačiau *Keychange* įsipareigojimus gali prisiimti įvairiausios organizacijos iš skirtingų kraštų ir tapti tarptautinio judėjimo dalimi, toliau plėtodamos savo iniciatyvas ir metodikas, siekiančias panašių tikslų. Jos gali teikti paraiškas savo regionuose, burtis į naujus, panašiais principais grindžiamus judėjimus.

Aušra Kaziliūnaitė. *Su kokiais didžiausiais iššūkiais susiduriate, siekdamos pokyčių?*

Lucy Kerbel. Turbūt labiausiai situaciją apsunkina tai, kad visi kultūros žmonės, ypač teatro menininkai, yra nepaprastai užimti, turi laikytis neatšaukiamų terminų. Savo pasirodymų jie negali atidėti, nes susirenka didelės auditorijos. Net jeigu lygybės klausimai jiems atrodo svarbūs, vis tiek neprilygsta pagrindinei veiklai. Be to, tenka nuolatos pildyti finansavimo paraiškas arba pagrindinė aktorė staiga susilaužo koją, tada rūpi kuo greičiau rasti kitą vaidmenį atlikėją, o lygybės užtikrinimas atidedamas neribotam laikui. Todėl didžiausias iššūkis yra sugalvoti, kaip jį paversti prioritetu.

Meno sektoriuje viskas vyksta labai intensyviai. Nemažai žmonių, kurie renkasi tokį darbą, yra šiek tiek priklausomi nuo adrenalino. Jie viską daro greitai ir kokybiškai, nes to reikalauja veiklos pobūdis. Tačiau užtikrinti lygybės paskubomis nepavyks. Reikia laiko apgalvoti, kaip su neįprastais

Mindaugo Mikulėno nuotraukos

uždaviniais susidoros tie, kurie visai kitaip suvokia pasaulį. Menininkai įpratę siekti labai aiškių rezultatų. Premjeros. Aplodismentai. Momentai, kai švenčiama tai, kas atlikta. Tačiau lygybės ir didesnio įtraukimo siekiai niekada nebūna nei tokie aiškūs, pastebimi, akivaizdūs, nei baigtiniai. Net jei vienais metais pavyks pasistūmėti lygybės užtikrinimo kryptimi, tai nereiškia, kad šis rezultatas bus išlaikytas ir kitąmet. Tai procesas, reikalaujantis nepaliaujamo darbo ir atkaklių pastangų.

Aysha Hussain. Jau pats bandymas suburti visus kultūros industrijos narius tam tikrame regione, tam tikroje vietoje, kad visi kartu siektų lyčių lygybės, yra didelis išbandymas. Kai kalbamės su žmonėmis, pristatydami savo veiklą, dalies pirmoji reakcija būna skeptiška, stebimasi, kam to reikia, esą kultūros sferoje lyčių nelygybės nėra. Dalis žmonių apskritai nesuinteresuoti šiais temai skirti nors kiek savo laiko. Toks abejingumas labai keistas, nes kalbame apie žmogaus teises, o užtikrinti, kad su visais muzikos ir apskritai kultūros industrijos dalyviais būtų elgiama si teisingai, anaiptol ne antraeilis dalykas.

Kita daugiausia pastangų reikalaujanti mūsų darbo dalis susijusi su duomenų rinkimo, statistikos apdoravimo skirtumais įvairiose šalyse. Skirtinga istorinė patirtis, kultūrinės sąlygos lemia, kaip renkami duomenys arba kodėl jie nerenkami. Taigi vienas iš didesnių iššūkių yra duomenų rinkimo skaidrumas ir jų interpretavimas, apibendrinimas. Atsižvelgiant į kultūrinio ir istorinio konteksto skirtumus, statistika atskleidžia labai konkrečias tendencijas. Pavyzdžiui, man buvo netikėta, kad Estija, turėdama daug moterų valdžioje bei galios pozicijose, išsiskiria didžiausiu Europos Sąjungoje skirtumu tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio.

Aušra Kaziliūnaitė. *Ką atsakote skeptikams, kurie kultūros ir meno sektoriuje neįžvelgia lyčių nelygybės?*

Lucy Kerbel. Vykdėme įspūdingą projektą su dideliu ir labai svarbiu teatru – tyrinėjome, kaip jis organizuoja susitikimus, nes krito į akis, kad moterys ten kur kas mažiau aktyvios, reta kuri dalijasi savo įžvalgomis. Kilo klausimas, kodėl taip yra? Juk visi, ateinantys į susitikimus, turėjo lygias galimybes pasisakyti. Organizatoriai visai nesitikėjo, kad kai kurie žmonės jaučiasi labiau įgalinti kalbėti ir kad susirinkusieji yra labiau linkę jų klausytis. Aktyviųjų siūlomos idėjos gal nėra geresnės, tačiau dėl žinių, kurias sukaupe augdami, labiau traukia klausytojų dėmesį, o kitų, nors jie dėsto puikias idėjas, beveik nesiklausoma. Išsiaiškinę tokios nelygybės priežastis, ėmėme svarstyti, kaip šiuos susitikimus padaryti geriau struktūruotus, kad būtų išklausomi įvairūs balsai. Viena iš priemonių – pačių susirinkusiųjų supažindinimas su šia problema, nes kai kurie iki tol niekada nebuvo apie tai susimąstę.

Aysha Hussain. Įvairios meno, ypač muzikos, sritys, atranką, kokie projektai bus įgyvendinami, patiki baltaodžiams vyrams. Nepaisant to, kad šioje industrijoje dalyvauja daug moterų, „vartų saugotojais“ laikomi vyrai. Tai reiškia, kad jie gali atverti arba užverti duris tam tikriems projektams, sti-

liams, menininkams, vadovaudamiesi savo skoniu ir prioritetais. Jų žodis dažnai lemiamas. Visada svarbu atkreipti dėmesį, kas paskirsto vaidmenis, kas atrenka dalyvius pasirodymams, konferencijoms, kas dalija finansavimą ir pan. Žmonės, kurie tą daro, turėtų būti pakankamai sąmoningi, kad nesivadovautų socialiniais stereotipais, antraip įvairovei kils reali grėsmė. Jeigu diskusijoje dalyvauja vien baltieji vyrai, kyla natūralus klausimas, kodėl didelė visuomenės dalis čia nėra niekaip atspindima.

Aušra Kaziliūnaitė. *Kaip manote, kokiose srityse lygybės klausimams skiriama pernelyg mažai dėmesio?*

Lucy Kerbel. Vis daugiau kalbama apie vaikų priežiūrą. Lygių galimybių užtikrinimo politikai svarbūs tampa moterų vaisingumo klausimai. Tačiau kol kas visiškai ignoruojama menopauzės tema. Mažai domimasi, su kokiais sunkumais tuo gyvenimo tarpsniu moterys susiduria visuomenėje, darbinėje aplinkoje, asmeniniame gyvenime. Taigi sulaukia kur kas mažiau palaikymo ir paramos negu derėtų. Jungtinėje Karalystėje net šeimos gydytojai nebūtinai turi kompetenciją konsultuoti menopauzės klausimais, nes studijų procese tai pasirenkamas dalykas. Tačiau šis etapas labai svarbus, jo poveikis socialiniu požiūriu tampa dar didesnis, kadangi Jungtinėje Karalystėje moterys dėl įvairių priežasčių susilaukia vaikų vis vyresniame amžiuje, kai kurioms susidurti su menopauzės reiškiniais tenka tuo metu, kai augina mažus vaikus. Ši sudėtinga kūno būklė gali trukti kelerius metus. Padėtis kontroliuojama ir palengvinama medicininiais preparatais, tačiau visuomenė vis dar nėra pakankamai sąmoninga, kad deramai atsižvelgtų į savo narių savijautą tuo nelengvu laikotarpiu...

Aušra Kaziliūnaitė. *Dėkoju už pokalbį.* ■

Forumą „Lyčių lygybė kultūros sektoriuje“ organizavo ES programos „Kūrybiška Europa“ biuras Lietuvoje kartu su Lietuvos kultūros institutu ir Lietuvos kultūros taryba.

Vytenė SAUNORIŪTĖ MUSCHICK

„MES PAPASAKOSIME APIE JĄ KAIP APIE PASKUTINĮ BALTAJĄ LAIVELĮ, GRIŽUSĮ Į KRANTĄ“

Pasvarstymai po spektaklio „Fossilia“ premjeros

Apie Lietuvos nacionalinio dramos teatro spektaklį „Fossilia“ (režisierė, dramaturgė Eglė Švedkauskaitė) ir kolektyvinės mūsų atminties randus norėčiau pasvarstyti, ieškodama sąlyčio taškų su Dalios Grinkevičiūtės knyga „Lietuviai prie Laptevų jūros“ bei remdamasi man prieinamomis žiniomis apie šią išskirtinę asmenybę. Be to, norėčiau aptarti daugiau konteksto detalių, kurios gal padės, kad spektaklis atsiskleistų įvairiau, spalvingiau.

Pradžioje įvardysiu atskaitos tašką ir apibrėšiu lauką, po kurį vaikštinėsiu. Pirmiausia pasakysiu, kuo šis rašinys nebus. Tai nebus tipiška spektaklio recenzija, nes aš – ne teatro kritikė, esu knygos „Lietuviai prie Laptevų jūros“ vertėja į vokiečių kalbą. Gilinuosi į šį kūrinį, Švedkauskaitės žodžiais tariant, nardau po jį, daugiau negu penkiolika metų rūpinuosi atsiminimų knygos sklaida pasaulyje. Pažinau Grinkevičiūtę iš arčiau, gyvai (būdama vaikas ir paauglė). Laukuvoje pas mano tetą Aldoną Šulskytę Dalia gyveno nuo 1974 metų, nuo tada, kai vietos „partiniai organai“, surengę viešą, žeminantį Dalios Grinkevičiūtės „pasmerkimo posėdį“, atleido ją iš Laukuvos ligoninės vadovės pareigų, atėmė licenciją verstitis gydytojos praktika (kodėl tai įvyko, paaiškės perskaičius jos knygos skyrių „Gimtojoje žemėje“¹). Išvarė ir iš tarnybinio buto, kuris buvo nors kuklus, bet savas kampas. Šilalės rajone Grinkevičiūtei tapus *persona non grata*, Aldona Šulskytė priėmė Dalią gyventi savo namuose. Jos buvo artimos draugės,

bendramintės, vėliau ir bendražygės. Abi domėjosi literatūra, teatru. Beje, Šulskytė, nors pagal specialybę buvo rusų kalbos ir literatūros mokytoja, turėjo ir medicinos seselės išsilavinimą.

Prieš dalydamasi išpūdžiais po „Fossilia“ peržiūros, trumpai aptarsiu, ką Grinkevičiūtei reiškė TEATRAS, kad hipotetiškai įsivaizduotume, kaip Dalia jaustųsi, apsilankiusi spektaklyje, įkvėptame jos vienintelio, per stebuklą išlikusio kūrinio. Apie Dalios aistrą teatrui savo prisiminimuose pasakoja jos draugė Aldona:

„Daktarė Dalytė visiškai nesutarė su tuo gyvenimu, su ta aplinka, kurioje gyveno. Ji savo aplinkoje jautėsi svetimma, nesaugi, laikė tą aplinką absurdiška, apversta aukštyn kojomis. Vienintelė vieta, kurioje ji jautėsi normaliai, buvo teatras. „Nuostabiausias pasaulyje darbas – teatro kasininko. Kaip aš norėčiau pardavinėti bilietus į teatrą! Ir žiūrėti į laimingus žmonių veidus, kai jie paima į rankas bilietą į TEATRĄ!“² [...] Aš nesuprasdavau, kaip ji gauna bilietus į teatrą, ir rečiausius spektaklius, atvažiavusi į didžiuosius miestus su svarbiais reikalais tik dienai kitai. Kai klausdavau – šypsodavosi, juokdavosi, ir tiek.³ [...]

Taigi – kaip gaudavo bilietus? Nuo jos sklido specifinis kvapas. Teatro kvapas. Kaip vabzdžiai ūseliais atpažįsta vienas kitą, taip ją atpažindavo teatro žmonės ir padėdavo „kaip savai“.⁴ [...]

Prisimenu, 1965 metais gavome bilietus į „Artūrą Uį“. Buvo pavasaris. Aš tada baigiau antruosius savo „moks-

lus“ Klaipėdoje. Medicinos mokykloje tądien buvo išleistuvės. Auštant išbėgau iš pobūvio, kad galėčiau bent porą valandų nusūsti. Tik atsigulčiau – beldžia į duris daktarė Dalytė: „Greičiau, laikas į aerouostą.“ Aš mėginu prieštarauti, bet ji neleidžia. Kelkis, ir gana. Girdi, jau susiskambinusi su Rygos opera, gal šiandien dar pateksim į „Oneginą“. Operą mes pamatėm. Tiesiai iš jos – visą naktį kratėmės traukiniu į Leningradą. O ten lyja, pila kaip iš kibiro. Stovim eilutėje prie taksi. Liko dvidešimt minučių iki spektaklio. Bilietų neturim. Aš sakau Dalytei: „Grįžkim į viešbutį.“ Ji purto galvą: „Aš atvažiauvu dėl Lebedevo!“ „О чем речь деvушкu?“⁵ – prakalba į mus šalia stovintis aukštas, stambus vyriškis. Mes viena per kitą aiškinam situaciją. „Неужели еще есть люди, которые ездят специально в театр?“⁶ Greit išsitraukia užrašų knyguotę, kažką parašo, paduoda daktarei Dalytei. Spaudžia mums rankas, sodina į taksi... Teatre perskaito raštelį, papildomai atneša kėdžių. Moteris, atnešusi jas, japonų pavyzdžiu sudeda delnus ir lankstydamasi, atbula atsitraukia nuo mūsų... Bilietų tą vakarą Kirovo teatre mums visai nereikėjo.⁷

***

Į premjerą Vilniuje skridau iš Berlyno balandžio 20 d. Tik oro uoste, kai niekaip neatsidarė elektroniniai vartai, įleidžiantys prie patikros, pastebėjau, kad nusipirkau bilietą priešinga kryptimi (ne Berlynas–Vilnius, o Vilnius–Berlynas). Supratau, kad turiu šiek tiek laiko, kol lėktuvas iš vienos sostinės atskris į kitą, ir bėgte nubėgau prie mane turėjusių skraidinti oro linijų langelio. „Bilietų šiandienai nėra“, – pranešė kasininkė. Eilėje trypčiojo ir nekantriai kosčiojo kiti keleiviai su savomis problemomis, nes Berlyno oro uostas ruošėsi streikui. „Bet man reikia išskristi. Šiandien.“ Oro linijų atstovė nesileido į kalbas: „Nėra bilieta, lėktuvas perpildytas.“ Už manęs girdėjosi įsiaudrinę balsai, kad vieniems skubiai reikia į vestuves, kitiems į laidotuves. „Bet rytoj teatro premjera. Aš privalau būti Vilniuje, – primygtinai kartojau. – Juk turi būti kokia nors galimybė?“ Į Vilnių tądien vis dėlto atskridau... Ir milimetru priartėjau prie to, kaip Daliai pavykdavo prsimanyti bilietų.

***

Spektaklis „Fossilia“ buvo iš šiandieninės perspektyvos, čia susipynę keli pasakojimo sluoksniai. Kuo geriau būsime susipažinę su Dalios Grinkevičiūtės tekstu, jos gyvenimo aplinkybėmis, tuo lengviau pajėgsime tuos sluoksnius atpažinti, iššifruoti. Jei siužeto plotmes struktūriškai įsivaizduotume kaip svogūną, tai išorinis sluoksnis būtų keturių asmenų šeimos tarpusavio santykiai, susiklosčius ypatingai situacijai, kai randamas tėvo tetos rankraštis. Laiko ašies atžvilgiu viskas vyksta dabartyje – tai brolio ir sesers, tėvo ir sūnaus, motinos ir sūnaus, motinos ir dukters, tėvo ir dukters pokalbiai, bendravimas su muziejaus darbuotoja, šifruojančia rankraštį. Skverbiantis gilyn, viduje yra tarpinis svogūno sluoksnis, tiesiogiai susijęs su tremtimi, traumine jos patirtimi. Jis metaforiškas, parentas daugiausia vaizdiniais. Tam sluoksniui priklauso brolis Juozas (Grinkevičius), sesuo Dalia (Grinkevičiūtė). Pačioje šerdyje lyg kokia požeminė versmė srovėna į dabartį vis prasimušantis autentiškas Dalios Grinkevičiūtės tekstas, rašytas 1949–1950 m., autorės slėptas po žemėmis, vėliau tapęs jai pačiai nebeapsiekiamas (nejstengė jo rasti, grįžusi į Lietuvą po antrojo ištrėmimo). Yra dar vienas lygmuo, gal greičiau visada esantis, bet ne visuomet girdimas fonas, vokiškai pavadinčiau *Urstimme* (pirmapradis gausmas). Tai kriauklės-fosilijos skleidžiamas garsas.

Iš ko konstruojami siužeto sluoksniai ir kaip judama tarp jų?

Išoriniame (dabarties) sluoksnyje dviejų kartų atstovai – tėvai ir vaikai – skirtingai reaguoja į svarbų įvykį. Šeima netikėtai pakviečiama į muziejų susipažinti su „neįtikėtinu radiniu“. Muziejaus darbuotoja (Rasa Samuolytė) rodo atkastus lapelius ir sako: „Čia mūsų radinys. Lobis.“ Žiūrovai trumpai supažindinami su rankraščio istorija – tai Tėvo (Darius Gumauskas) tetos prisiminimai apie patirtį Sibire, parašyti slapstantis: „Įsivaizduokit, 229 lapeliai, 10 ant 13-kos sudėti į stiklainį. Ji juos užkasė jūsų senelių namo sode.“ Muziejaus darbuotoja tikisi, kad šeimos Tėvas, būdamas artimas giminaitis, ištrauks į prisiminimų knygos pristatymus ir diskusijas. Bet jis nenori dalyvauti, išvis mieliau nematytų to radinio, ypač tapusio

knyga. Pats gimęs tremtyje, Sibire, atmeta jį vėl pasivijusią praeitį, staiga išnirusią iš po žemių rankraščio pavidalu.

Motina (Vitalija Mockevičiūtė) nori perskaityti tekstą. Akivaizdu, kad šeimos nariai nieko nėra girdę iš dabar jau mirusio senelio apie sode paslėptą rankraštį. Tai visiems naujiena.

Didesnį susidomėjimą tas praeities faktas kelia jaunajai kartai – vaikams. Sūnus (Povilas Jatkevičius), šeimą filmuojantis dokumentininkas (universiteto studijų užduotis), natūraliai smalsauja. Dukra (Ugnė Šiaučiūnaitė) iškilmingai vadina tai „šeimos brangenybėmis, uždarytomis stiklainyje“. Nors ji, regis, neturi daug žinių apie tremtį, gyvas ryšys su praeitimi nutrūkęs, bet iškart pajunta arba intuityviai suvokia, kad šis įvykis labai svarbus, įvertina jį tokiais žodžiais: „Mes gavom palikimą.“

Svarstant apie pjesės veikėjų santykį su rankraščiu, kitaip tariant, su praeitimi, apibendrintai galima sakyti, kad jaunimas siekia su ja susipažinti, o vyresnioji karta mieliau renkasi tylėjimą, atsiriboja nuo trauminės praeities. Sūnus ir dukra norėtų tą ryšį atkurti, klausinėja tėvų, bet negauna atsakymų.

Rastas rašytinis (Dalios Grinkevičiūtės) palikimas labiausiai rūpi muziejaus darbuotojai. Ji renka informaciją, gilinasi į tremties istoriją, šifruoja tekstą, suvokia rankraščio svarbą, planuoja jį paskelbti. „Čia mūsų radinys. Lobis. Čia jūsų tetos rankraštis,“ – sako šeimos galvai. Tačiau Tėvui tai tik sunki, skaudi giminės istorija, kurios jis nenori prisiminti, juo labiau nepageidautų tetos prisiminimus viešinti. Jis atvirai sako muziejaus darbuotojai: „Jūs mums ne giminė, bet jums tai įdomu, o man ne. Aš turbūt esu blogas palikuonis. [...] Aš nemėgstu kasinėti daržų. Ir apskritai nenorėčiau, kad šitas rankraštis būtų išspausdintas.“ Vis dėlto muziejaus darbuotoja nesiliauja klausinėjusi, ką jis prisimena. Jos vaidmuo – tai kolektyvinė personifikacija tų žmonių, kurie rūpinosi ir tebesirūpina rašytiniu Dalios Grinkevičiūtės palikimu, nes jos prisiminimai aprėpia kur kas daugiau – tai ne vien asmeninė tremtinės istorija.

Pjesės autorė, režisierė hipotetiškai svarsto, kokie buvo sesers Dalios ir brolio Juozo santykiai. Toks klausimas

„Fossilija“. Dukra – Ugnė ŠIAUČIŪNAITĖ, sūnus – Povilas JATKEVIČIUS

tikriausiai kilo, perskaičius knygą. Muziejaus darbuotoja spėlioja, „kodėl jie nepalaikė artimų ryšių. Nors tiek visko kartu išgyveno. Tai man pasirodė keista. Aš tik darau prielaidas, bet tai jaučiama iš jos teksto.“ Tėvas (Juozo sūnus) ironiškai ir su lengvu kartėliu atsako: „Žmonės, kurie nieko panašaus nepatyrė, įsivaizduoja, kaip kančia suartina. Kad žmonės apsikabina ir verkia kartu mirties akivaizdoj.“ Iš tikrųjų – kuo patirtos kančios paverčia žmones? Įdomus režisierės pasirinkimas, kad pagrindinis veikėjas bus Dalios brolio Juozo sūnus ir jo šeima. Pati Grinkevičiūtė lieka giluminiame sluoksnyje, prabyla tik teksto apie tremtį fragmentais. Nors tiesiogiai nedalyvauja veiksmė, išskyrus dvi scenas – bulvės valgymą tremtyje šalia alkano brolio, trumpus ištrėmimo 1941 m. ir suėmimo 1950-ųjų išvakarėse epizodus, – vis tiek pasakojimo centras, ašis to, kas vyksta šiandien, yra ji. Aiškiai juntamas Dalios buvimas tiesiogiai nebūnant... Mano supratimu, tai geras, prasminingas sprendimas.

Dokumentika, realūs faktai spektaklyje labiau primena išmonę, fikciją, atrodo visiškai neįtikėtini. Randamas rankraštis, dešimtmečius gulėjęs stiklainyje po žemėmis. Rankraštis ir stiklainis – svarbūs raktažodžiai, realūs realios istorijos herojai. Kai Vokietijos televiziją 2008 m. lydėjau į filmavimus Kaune, Perkūno alėjoje, kur Grinkevičiai gyveno prieš tremtį ir kur buvo užkastas rankraštis, vokiečių žurnalisto pats pirmas klausimas buvo: „O kur tas stiklainis dabar? Parodykite jį man!“ Tapęs rankraščio namais, apsaugine erdve, stiklainis globojo rankraštį nuo 1950 iki 1991 metų. Jei nebūtų buvęs toks sandarus,

Eglė ŠVEDKAUSKAITĖ. „Fossilia“. Spektaklio scena

popierius būtų sudrėkęs, suplėkęs, o tekstas nepasiekęs šiandienos. Jie abu svarbūs šios istorijos veikėjai. Graži legenda, kad rankraštis rastas po bijūnų krūmu, yra tikras faktas, o ne fikcija. Tą per filmavimus 2008 m. sužinojome iš rankraštį radusios Nijolės Vaboliënės. Ne graikų mitas, ne fikcija yra ir tai, kad savo motiną Dalia Grinkevičiūtė (Antigonė?) palaidojo namo rūsyje.

Spektaklis pasiekia kulminaciją, kai paralelinės pasakojimo linijos susiliečia. Vaizduotės lygmenyje muziejaus darbuotoja virsta Dalia – ji, slapčia palaidojusi motiną, ieško, kur galėtų paslėpti rankraštį: „Grižtu iš rūsio. Uždarau buto duris. Nueinu į virtuvę. Nusiplaunu rankas. Nusišluostau. Apima jausmas, kad kažkas mane stebi. Pasižiūriu pro virtuvės langą. Nieko nėra. Užtraukiu užuolaidą. Neapleidžia jausmas, kad kažkas stebi. Suprantu, kad tai nuojauta, kad jau nebedaug liko. Atidarau spintą. Kiek daug švarių stiklainių. Šitas turėtų tikti, pakankamai didelis. Vokiškas. Vadinasi, patvarus. Padedu ant spintelės.“ O tada 1941 metų vasaros epizodas – Dalios tėvas planuoja šeimą išvežti į kaimą: „Iš ryto reikia susikrauti daiktus, nenoriu išgąsdinti jų, pasakysiu, kad trumpam išvažiuosim iš Kauno, gal kur nors į kaimą pas gimines, o gal net prie jūros, bet vis tiek reikia pasiimti šiltesnių rūbų, pabūsime ten iki rudens.“ Dalia, 1950-aisiais užkasusi rankraštį sode, irgi ketina krauti daiktus, pakeisti gyvenimo vietą, nes ten, kur glaudžiasi dabar, nebesaugu: „Uždarau duris, šliaužiu į

virtuvę, nusiplaunu rankas. Visą kūną skauda, akys jau dega. Dabar reikia pamiegoti. Rytoj reiks susikrauti daiktus.“

Abi paralelines linijas sujungia daužymas į duris, mes žinome, ką jis reiškia. 1941-ųjų birželį Grinkevičių šeimą išvežė į pirmąją tremtį. 1950-ųjų gegužę Dalią Grinkevičiūtę suėmė ir ištrėmė antrąkart. Tremtis išdraskė šeimos lizdą, fiziškai suniokojo. Tėvas Juozas Grinkevičius mirė penkiasdešimt vienerių, motina Pranė – penkiasdešimt dvejų, sūnus Juozas ir dukra Dalia – šešiasdešimties metų. Pagarbiai palaidoti tėvų neleista. Yra tūkstančiai panašių istorijų, todėl iki šiol jaučiame, kaip neįveiktos, kartais net neįvardytos traumos persekioja

mus tarsi niūrūs šešėliai.

Trumpai aptarusi tekstą ir kontekstą, pasidalysiu įspūdziais, kaip su traumine patirtimi „pažindinasi“ spektaklyje jaunosios kartos veikėjai. Labai paveikūs perėjimai į kitus pasakojimo sluoksnius, pasitelkiant choreografines kompozicijas (choreografė Erika Vizbaraitė). Pirmasis toks slenkščio į paralelinę liniją peržengimas yra po trečiojo veiksmo, kai keturi kūnai vizualizuoja tremtinių kelionę traukiniu į nežinią, o paskui virsta besiridinėjančiais rąstais. Po to girdime, kaip Rasos Samuolytės balsu Dalia pasakoja apie tremtį 1941-aisiais.

Pjesėje vaizduojama jaunoji karta sugeba šiuolaikiškai greitai apibendrinti tai, kas įvyko. Filmavimo tikslais viskas glaustai perteikiama anglų kalba: „Our grandfather's family was exiled to Siberia during the Second World War. And it was horrible. They were starving and working to death. Our grandfather's sister wrote a book about it. Not yet a book, it's not published yet. But it's a story of how she survived. And our grandfather too. This book, the pages of it, were under the ground for more than 50 years. She put them in a jar. And hid it under the ground next to her house. We lived there for a few years and knew nothing about this jar.“

Be to, jaunoji karta reflektuoja, ar ano meto įvykių aidas pasiekė dabartį. Kitaip tariant, ar senelių ir prosenelių trauminė patirtis kaip nors „atsispindi“ šiandien, ar ji paveikė mūsų elgesį, kūno savybes, įpročius. Dukra pabrėžia

genetinį ryšį – savo nuolat šalančias pėdas sieja su tuo, kad jos senelis Juozas tremtyje nušalo kojas: „*Tikrai galvojau vakar apie tuos kojų pirštus. Kad jie visada šalti. Net kai pabėgioju, man labai greit šąlt kojos pradeda. Ir ten, kur ji rašo, kad jos brolis... kad mūsų senelis bando prieiti prie krosnelės ant kulnų, nes nušalo pirštus, ir nualpsta. Bandžiau įsivaizduoti, kaip jis eina.*“

Suprantama, jaunajai kartai praeitis tiesiogiai nepasiekama, gyvas ryšys nebeegzistuoja: „*skaitant vis pasirodo, kad tai įvyko labai labai seniai, kažkokiais mitiniais laikais, kad tai, kas ten vyko, buvo įmanoma tik prieš tūkstančius metų.*“ Tie baisumai, žiaurumai per atstumą atrodo kažkas tolimo, gal net ne visai realaus. Dukra sąžiningai įvardija tą jausmą, bet jos brolis šiuolaikybeje atsako: „**Seniai, bet ne taip labai seniai**“ (paryškinta mano – V. S. M.). Tą pripažindamas, jis tartum priartina užmirštą šeimos praeities dalį. Čia ir vėl labai tinka perėjimas į giluminių sluoksnių, pasitelkiant judesį, – vaikščiojama kulnais, tuo tarsi atkartojami Juozo, 1942–1943 metų žiemą nušalusio pirštus, tikėtini judesiai. Prieš vaikščiodama kulnais, dukra bėga krosą – tai pastangų įveikti neįveikiamą atstumą tarp dabarties ir praeities metafora. Choreografija gyvu energijos tekėjimu suteikia dinamikos scenovaizdžiui, antraip ilgainiui jis atrodytų pernelyg statiškas. Choreografiniai sprendimai, perėjimai tarp laiko sluoksnių, padedantys suvokti trauminę patirtį, labai paveikūs, būčiau norėjusi pamatyti daugiau panašių, netgi drąsesnių choreografinių intarpų, užtikrinančių taktišką jungtį tarp paralelinių šio ramaus, mažlaus pasakojimo linijų.

Pakomentuosiu, kaip aš suprantu scenografijos (dailininkė Ona Juciūtė) koncepciją, ką tariusi joje atpažįstanti. Taip, scenografija minimalistinė, konceptuali, šiuolaikiška, atrodo asketiška, šalta, abstrakti (tai dažni apibūdinimai šio spektaklio recenzijose). Bet ji vis dėlto labai tikroviška, jeigu žvelgsime į konkrečią tremties vietą. Trofimovsko saloje, kuri yra Lenos upės deltoje, susiekiančioje su Arkties vandenynu, vyrauja būtent šitoks kraštovaizdis. Ten tundra. Nieko kito nėra – tik vandenynas, ledynai, dangus, bekrasčiai skurdžios augalijos plotai ir gūdi nebūtis. Todėl norėčiau pabrėžti, kad scenografe sukūrė ne kokį nors abstraktų atmosferinį scenovaizdį, bet labai tikslų, tikrovišką tos tremties vietos vaizdą.

Scenovaizdžio gilumoje iškilęs kalno kontūras iškart asocijuojasi su Dalios Grinkevičiūtės aprašytu Stolbų kalnu: „*Žėri galingų Lenos žiočių ledai, žėri ledynas priešingoj pusėj, žėri tundra nuo blizgančio sniego. Tarp ledynų įspraustas aiškiai matyti Stolbų kalnas. Atrodo, kad jis užverstas ant mūsų kelio iš čia. Sustojam ir grožimės didingu, žiauriu Arktikos grožiu.*“⁴⁸ Stolbų kalnas, kartais vadinamas akmeniu, yra ir meditacijos objektas: „*Atsisėda ant rąstų ir nejudėdamas sėdi, valandų valandas žiūrėdamas į plačias Lenos protakas, kalnus horizonte, į Stolbų akmenį, užvertusį mums kelią atgal, į bekrasnę nuogą tundrą.*“⁴⁹ „*Stolbų akmuo – apie šimto metrų aukščio.*“⁵⁰ Nualinta vergiško darbo, klaikaus alkio, Dalia Grinkevičiūtė vis tiek pastebi įstabų gamtos grožį, pripažįsta žmogaus menkumą: „*Viskas didinga: ir tundra, beribė, žiauri, bet plati kaip jūra, ir Lenos žiotys, užgriozdintos ledais, ir kelių šimtų metrų pakrančių uolos Stolbuose, ir Šiaurės pašvaistė – tik mes tam fone nedidingi.*“⁵¹

Grinkevičiūtės žodžiai „*tik mes tam fone nedidingi*“ asociatyviai nukelia į vieną intymiausių ir graudžiausių scenų. Tėvas lankosi pas muziejaus darbuotoją ir stebisi, kad jos kabinetas toks mažas, be langų: „*Ar nesijaučiate kaip kalėjime?*“ Ji atsako: „*Kitam kabinete yra langelis. Ten, kur mano darbo stalas. Matosi toks lopinėlis dangaus ir sodo. Visai pakanka. O šiaip, kai kurie neturi nė tiek*“ (išryškinta mano, – V. S. M.). Muziejaus darbuotoja, įsigilinusi į Grinkevičiūtės biografiją, žino, kad atleista iš darbo Dalia neteko ir savo kabineto. Tai lakoniška reakcija į šį faktą. Po to žiūrovai perkeliama į gilesnį sluoksnį – Tėvas (Darius Gumauskas) persikūnija į Juozą, o Rasa Samuolytė, prieš tai vaidinusi Muziejaus darbuotoją, tampa Dalia, brolis ir sesuo metaforiškai virsta savo tėvais. Dalia tai daro, persivilkdama drabužius ir sakydama, kad dabar ji – Tėvas, o dabar – Mama. Tai be galo graudu, nes žinome, kad Dalios tėvas Juozas Grinkevičius Šiaurės Uralo lageryje 1943 metais mirė iš bado. Scenoje matome, kaip Dalia valgo bulvę su lupena, dažydama ją į druską, pabertą ant grindų. Valgo godžiai, o brolis laukia savosios pusės. Bet alkana sesuo greitosiomis susikemša visą bulvę, net surenka trupinius nuo žemės. Paskui staiga ima ieškoti siuntinio, kuris kažkur dingo. Vis kaišioja rankas į šimta-siūlės kišenes, bet nieko neranda. Tai lakoniškos užuomi-

Dalia – Rasa SAMUOLYTĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

nos apie tremtinių būtį – iš bado žmonės net išprotėdavo arba kamuojami alkio nugvelbdavo maistą vienas iš kito. Išraiškinga spektaklio mizanscena. Puikus režisūrinis sprendimas ir aktorių darbas.

Šiurpią tremties tikrovę simbolizuoja ir scenos rekvizitas – išdidinti skeleto slanksteliai (scenografe per viešą pokalbį minėjo, kad rėmėsi banginio modeliu). Tai aliuzija į tremtinių palaikus Arkties vandenyne. Apie jų likimą Grinkevičiūtė rašė: „Juzė vis prašinėjo žmonių nuvesti ją prie broliuko kapo. Kartą viena moteris ją nuvedė. Bet lavonų krūvoje ji broliuko nepamatė, tik visam gyvenimui įstrigo atmintin poliarinių lapių nugrauztos rankos ir kojos, balti kaulai, taip pat vėjo ridinama kažkieno galva.“¹² „Jaktijos amžinajam įšale guli keletas tūkstančių tremtinių. [...] Kai 1949 m. paskutinius tremtinius išvežė žvejoti į kitas vietas, bangos jau pradėjo griauti broliško kapo kraštą, ir jis ėmė irti. Nėra jokios abejonės, kad visus lavonus bangos seniai išplovė. Kokiomis jūromis ir vandenynais tebeklajoja jie, ieškodami kelių į Tėvynę?“¹³

Štai čia pajutau patį gražiausią, jaudinantį dviejų aktorių – Grinkevičiūtės ir Švedkauskaitės – pokalbį, bendrystės pojūtį (kai laiko ašis praranda galią). Į Dalios prieš daugel metų iškeltą retorinį klausimą, „kokiomis jūromis ir vandenynais tebeklajoja jie, ieškodami kelių į Tėvynę“, Eglė atsiliepė poetiniu tekstu, kuris yra subtili, tyli, nedeklaratyvi (todėl nelengvai pastebima?) tyriausios meilės ir pripažinimo išraiška finalinėje scenoje „Svajonių vandenynas“. Pjesės autorė rašo: „Svajonių vandenyno dugnas nusėtas kaulais. Mažais ir dideliais, išplautais iš milžiniško ledinio kapo. Svajonių vandenyno dugne plyti milžiniškas

kapinynas.“ Nors tekstas poetinis, jo asociacijų pagrindas yra tikri faktai, dokumentika, o ne kažkokia nutolusi menama saktmė, mitas. Eglė sako, kad tai **netolima** mūsų praeitis: „Svajonių vandenyno dugnas nusėtas fosilijomis, ne tūkstančio metų senumo.“

O dabar replikuosiu visoms ir visiems, kurie tą spektaklį vadina „emociškai šaltu“, galbūt hermetišku. Aš suprantu jį kaip sklidiną susikaupimo, ramų pasakojimą, kurio siužetinė linija pamažu veda finalinės scenos, poetinio apibendrinimo link. Iš pradžių sužinome, kad šiandienos autorė irgi „mato“ tą kapinyną. Paskui apima empatiškas suvokimas, kad tie kaulai vandenyno dugne laukia, kada bus pasiimti, Dalios žodžiais tariant, sugrįš į Tėvynę. Tą tiesiogiai darė tremtinių artimieji ir misijū į Sibirą dalyviai, pagerbdami aukų palaikus, grąžindami juos namo. Tačiau tą galima daryti ir kitu būdu – kalbant apie tremtį savo laikmečio kalba. Tokias nuoširdžias pastangas jaučiu ir šioje pjesės atkarpoje: „Maži balti laiveliai suka ratus po Svajonių vandenyną. Iš jų iššoka narai ir naršo gelmėse, tikėdamiesi rasti į visumą susijungiančias detales, daleles, kurios kadaise buvo žmogumi [...], ilgai laukusiu, kada kas nors atvyks jo pasiimti.“

Tai viltingas finalas, rodantis, kad jaunoji karta pasirengusi tikram susitikimui su praeitimi. Režisierė nevarato žodžio „Tėvynė“, ji nori tuos kaulus sugrąžinti „ant Žemės mums“. Ši karta kitokia, jos žvilgsnis į trauminę patirtį irgi kitoks: „Mes nestatysime paminklų. Mes nekalsime kryžių. Mums nebereiks įdėti savo atminties į akmenį ar medį.“ Kyla klausimas, kas tie „mes“? Žvelgiant siauriau, tai šiuolaikinė karta, bet galima tą suvokti ir kaip kolektyvinę sąmonę. Tada finalinė spektaklio scena reikš praeities įsiliejimo į šiandieną, visuomenės gijimo pradžią: „Mes sudėsime kaulus į skeletą. Mes jį atpažinsime. Mes suvoksime jo tikrumą ir pagarbinsime Svajonių vandenyno dugne kantriai laukusiųjų mirtį.“ Tai tarsi keliais sakiniais, keliais štrichais nubrėžtas kelias, kuriuo galėtų eiti visuomenė, patyrusi kolektyvinę traumą.

Finale matome įvairiausiomis pozomis sustingusius kūnus. Man tai aliuzija į Dalios Grinkevičiūtės tekstą: „Lavonai sušalę, jie nesusiglaudžia [...] Paskutiniai ledo ir sušalusio grunto gabalai uždengia šiuos įvairių

tautybių, įvairių profesijų, įvairios praeities žmones. [...] Likimas rūpestingai juos surankiojo ir sukiojo į vieną brolių kapą, amžinai surišo.“ Vaizdinė jungtis. Bet finalinę kūnų instaliaciją galima sieti ir su „milžinišku kapinynu“ Svajonių vandenyno dugne, ir su kriauklės gaudesiu, kuris veikia apvalančiai. Paskutinis pjesės sakinyš skamba tarsi pažadas: „Svajonių vandenyno dugnas bus švarus.“

Apibendrindama šį spektaklį, pasakysiu, kad Švedkauskaitės pjesė „kalbasi“ su Dalios Grinkevičiūtės „Lietuviais prie Laptevų jūros“, tyrinėja, koks santykis su tuo kūriniumi, su tremties tema įmanomas šiandien ir kodėl taip yra. Platesniame kontekste jis žymi tektoninę slinktį, įvykusią kolektyvinės atminties lauke, – norą kalbėti apie trauminę patirtį savita, šiandienine meno kalba. Pastangas, kad pasakojimai apie tremtį taptų šiuolaikybės dalimi, matau ir kituose pastarojo meto kūrinuose. Toks yra trumpametražis animacinis filmas „Purga“ (režisierė Gintarė Valevičiūtė B., Antanas Skučas), ką tik pripažintas geriausiu animaciniu metų filmu, pernykštė Maironio lietuvių literatūros muziejaus patyriminė paroda „Dalia Grinkevičiūtė (1927–1987). Kambariai / Įveikti atstumai“ (autorės Gintarė Valevičiūtė B., Vytenė Saunoriūtė Muschick, Jurga Graf), likusi kaip virtualus turas. Tą jungtį liudija ir penkiolikmečio Valdorfo mokyklos mokinio Motiejaus Nairanausko skaitmeniniai piešiniai-fantazijos. ■

¹ Dalia Grinkevičiūtė. Lietuviai prie Laptevų jūros. *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2021.

² Aldona Šulskytė. Dangus niekada nėra tuščias. *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2010, p. 137.

³ *Ibid*, p. 137–138.

⁴ *Ibid*, p. 138.

⁵ Ko susirūpinusios, merginos? (*rus.*)

⁶ Nejaugi dar yra žmonių, kurie specialiai važinėja į teatrą? (*rus.*)

⁷ *Ibid*, p. 138–139.

⁸ Dalia Grinkevičiūtė. Lietuviai prie Laptevų jūros. *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2015, p. 75.

⁹ *Ibid*, p. 79. ¹⁰ *Ibid*, p. 27. ¹¹ *Ibid*, p. 43. ¹² *Ibid*, p. 113–114. ¹³ *Ibid*, p. 117.

Greta VILNELĖ

ABSURDO TEATRAS – PRIEGLOBSTIS KRIZĘ PATIRIANČIAI ŽMONIJAI

Lietuvos nacionaliniame dramos teatre vienas iš trijų meno vadovų Antanas Obcarskas režisavo spektaklį „Raganosiai“, keldamas klausimą, kiek paveikus absurdo teatras, žvelgiant iš dabarties perspektyvos. Nei profesionalai, nei publika nesutaria, kaip šį spektaklį vertinti, tad paieškokime sąsajų su teatro teoretiko Martino Esslino išvalgomis, išdėstytomis klasika tapusioje knygoje „Absurdo teatras“ (1960), juk ir Obcarskas remiasi XX a. teatro kryptimi, neapsimeitinėjančia, kad žino visus atsakymus.

Rumunų kilmės dramaturgo Eugene'o Ionesco pjesė „Raganosiai“, pasirodžiusi 1958 m., pasakoja apie kaimelį, kurio gyventojai vienas po kito virsta raganosiais. Ši transformacija simbolizuoja masinį autoriaus draugų stojimą į nacionalsocialistų gretas. Taip šią metaforą interpretavo ir pirmieji spektaklio žiūrovai („Raganosių“ premjera 1959 m. lapkričio 6 dieną įvyko Vokietijoje, Diuseldorfe). „Plonaodžių“, mažai ką patyrusių jaunuolių virtimas raganosiais reiškė, kad įgijus apatišką „kiautą“, tampama šaltakraujais žudikais, politinės sistemos įrankiu. Vienintelis veikėjas, pjesės pabaigoje nevirtęs gyvuliu, – nonkonformistas Beranžė. Kai kas interpretuoja, kad tai senas, suvargęs žmogus, nepritampantis kintančioje visuomenėje. Tačiau pjesės pobūdis neleidžia pasitenkinti vienu vertinimu, ji atvira interpretacijoms.

Absurdo dramaturgija įprastai, kasdieniškai vaizduoja pačius keisčiausius, nepaaiškinamus, groteskiškus, fantasmagoriškus įvykius. Esslinas šį fenomeną

Eugene Ionesco. „Raganosiai“. Režisierius – Antanas OBCARSKAS
Spektaklio scena

aprašo taip: „Žiūrovai žvelgia į sceninį veiksma iš išorės [...] tarsi turistai, stebintys kasdienybę svetimose šalyje, kurios kalbos nemoka.“ Obcarską imtis absurdo dramaturgijos, matyt, paskatino dvi jos savybės – universalumas ir paslankumas. „Raganosiai“ – kūrinys, leidžiantis rišliai apibūdinti būseną, kurioje įstrigo Lietuvos visuomenė, paveikta karo, vykstančio Ukrainoje. Oskaro Koršunovo režisuotas dokumentinio teatro spektaklis „Liudijimai“ nesugebėjo atskleisti, kokia sudėtinga ši psichologinė būklė, tad atsigręžti į absurdą – vienintelis racionalus sprendimas.

Absurdo teatro kūrėjai, toldami nuo nepakeliamos realybės vaizdavimo, stengėsi peržengti tikrovę, mąstydami, kad geriausias pasaulio atspindys yra utriuruota, groteskiška beprasmybė. „Raganosių“ siužetas plėtojamas belaikėje, fiziškai neegzistuojančioje erdvėje, nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti kitaip. Pjesės pradžioje įvardijama, kad veiksma vyksta mažo Prancūzijos kaimelio kavinėje, kontoroje, keleto veikėjų namuose, tačiau viskas gali vykti ir toje pačioje patalpoje. Ionesco bandė sukurti iliuziją, kad veiksmo vieta visiems žinoma, bet daugiau nuorodų nepateikė. Panašiai traktuojamas ir laikas. Pjesė prasideda ryte, Beranžė ir Žanui (spektaklyje juos įkūnija talentingas Martyno Nedzinsko ir Kirilo Glušajevu duetas) susitikus kavinėje, tačiau vos prabėga raganosis, atsiduriama paralelinėje visatoje, kur laikas išsitempia, nėra apčiuopiamas, o remarkose nuo-

lat mirgantis būdvardis „skubus“ pradeda trikdyti. Atrodo, mums įprastas laikas nebeegzistuoja, nuolat slysta iš rankų, nesugebame jo sulaikyti, suvokti, o tai kelia nerimą, įtampą.

Obcarskas kuria atvirkščią sceninės erdvės neapibrėžtumą, pasitelkdamas skirtingo stiliaus scenovaizdžius – baras natūralistiškai detalus, Žano bute vyrauja bohemiškas chaosas, Beranžė namuose yra vos keli daiktai, o finale veikėjai pasirodo scenos gilumoje, apgaubti baltos šviesos stulpo ir balkšvų dūmų. Absurdo teatrui svarbiausias veiksmas. Dėsningas detalių mažėjimas, keičiantis scenoms, gali būti suvokiamas kaip proto būsenos kitimas. Ištuštėjus Beranžė butui, nebelieka vilties, pasaulis nuo žmonių išvalytas tiesiogine šio žodžio prasme, vyksta susitaikymas su groteskiška realybe. Deizė (Toma Vaškevičiūtė) ir Beranžė (Martynas Nedzinskas) ryžtasi patys spręsti savo likimą ir iš naujo susikuria gyvenimo prasmę. Ryškūs skirtumai tarp scenovaizdžių sufleruoja, kad persidengia paralelinės visatos. Taigi vientisa erdvė čia irgi neegzistuoja.

Obcarskas spektaklyje naudoja ir kitą elementą, istoriškai atstovaujantį brechtiškajam realizmui, politinio teatro srovei, kuri visiškai priešinga absurdo teatrui. Tą pabrėžia ekranai, iš dalies paslepintys sceninę konstrukciją (baro interjerą, tuo metu neįveiksmintą scenos pusę). Juose čia ir dabar filmuojamas veiksma, kurio nematome, pinasi su iš anksto nufilmuotais epizodais. Per Beranžė apsilankymą pas Žaną, pamažu virstantį raganosiu, ekrane matome, kaip jis veidrodyje stebi besikeičiantį savo atvaizdą.

Esslinas tekste „Brechtas, absurdas ir ateitis“ tvirtino, kad naujasis teatras turėtų iš absurdo teatro ir iš Brechto epinio teatro pasiimti viską, kas geriausia, tuos elementus sujungdamas. Ekranų naudojimas sustiprina absurdo teatrui būtiną erdvės neapibrėžtumą (praėjus, dabartis ir ateitis čia susilieja, tad ribos, būdingos linijiniam naratyvui, išsitrina). Vienas iš pagrindinių šiuolaikinio teatro elementų yra nelinijinis naratyvas.

Spektaklyje kaip ir pjesėje laikas sunkiai apčiuopiamas, pasirodžius pirmajam raganosiu, veiksma ne greitėja, bet tarytum sustoja, lyg agregatinę būseną

pakeitę laikrodžiai Salvadora Dali paveiksle „Tirps-tantis laikrodis“. Dramaturgo pastabą, kad „*visa scena turi būti suvaidinta labai greitai*“, nurodančią, kaip veikėjai „pamato“ ir kaip reaguoja į kaimelio gatvelėmis zujančius raganosius, Obcarskas ignoruoja, elgiasi priešingai – raganosio pasirodymą įvaizdina ryškiu lazerio spinduliu, šaižiu garsu. Laikas šią akimirką tarsi išnyksta. Nors sulėtindamas raganosių bėgimą režisierius rizikuoja, kad sceninį jo sprendimą publika suvoks neteisingai, esą veikėjams tas įvykis reikšmingas, tačiau, žvelgiant iš absurdo teatro perspektyvos, tai veikia, nes pateisina jam būdingą konfliktą, kylantį iš kalbos ir veiksmų neatitikimo.

Ryškiausiai šis konfliktas atsiskleidžia, kai į kavinę užsukę kaimelio gyventojai ima ginčytis, kiek ragų turėjo pirmasis raganosis. Esą tai turėtų atskleisti, ar jis afrikinis, ar azijinis. Nors šnekos iš esmės tuščios, į pirmą planą iškeliamas, sudaiktinamas veikėjų vidinis sutrikimas, plačiai pasitelkiamas absurdo teatre.

Netikėtas charakterio ar santykių pasikeitimas, tampantis „Raganosių“ epicentru, būdingas ir kitoms absurdo pjesėms. Becketto „Belaukiant Godo“ vienoje scenoje Poco – tarnas, Lakis – jo šeimininkas, o kitoje veikėjai susikeičia vaidmenimis ir galios poziciją užima Poco. Ionesco pjesėje „Plikagalvė dainininkė“ susitikę du nepažįstamieji staiga supranta, kad jie – vyras ir žmona. Virtimas raganosiais pakeičia santykius tarp gerų pažįstamų, prasideda apkalbos, svarstoma, kas tam žmogui ne taip, kad jį ištiko toks žiaurus likimas. Virsmą puikiai pabrėžia priešpaskutinė scena, kurioje Deizė ir Beranžė, vieninteliai, nepavirtę raganosiais, suvokia pareigą būti kartu, kad atkurtų žmonių populiaciją, nors prieš tai Deizė neįtė nė lašelio palankumo nelaimingam alkoholikui Beranžė. Prasidėjus „pandemijai“, nepavirtusieji raganosiais ėmė vieni kitus laikyti ypatingais, vertindami bendruomenės atstumtuosius.

Turbūt labiausiai prie spektaklio atmosferos nepitinka eklektiška kontoros scena. Ionesco pjesėje aprašytą teisininkų kontorą, tipiską 7-ajam dešimtmečiui, režisierius įvilko į

šiuolaikiškesnę rūbą – pavertė šią sceną medinių juokelių orgija, *dutūkstantųjų* stilistiką pasiskolinęs iš populiaraus amerikiečių serialo „Ofisas“ (2005–2013). Pirmoje scenos dalyje vaidinamas vodevilis, antroje sugrįžtama prie pagrindinės siužetinės linijos – raganosių „pandemijos“. Sujaukiamas dramaturginis vyksmo vientisumas ir loginė seka, pavyzdžiui, prabėgus pirmajam raganosiui, kontoros kolektyvas ilgai ignoruoja šią keistenybę. Nepaisant to, ši scena neblogai įsilieja į siurrealistinę spektaklio atmosferą.

Esslinas, absurdo teatrą vadinęs nauja dramaturginės ir teatrinės raiškos forma, viena svarbiausių absurdo teatro sąvokų laikė paradokso. Dažniausiai sceninis veiksmas, kuriame slypi tikrasis spektaklio turinys, paradoksaliai prieštarauja personažų tariamiems žodžiams. Tai pagrindinis siužeto katalizatorius, išlaikantis intrigą, publikai stengiantis suprasti ar atspėti scenoje kuriamą tikrovės „alegoriją“, prasilenkiančią su sveiku protu. „Raganosių“ veikėjai didžiąją laiko dalį praleidžia kalbėdamiesi – ar tai būtų tuščias Žano ir Beranžė ginčas apie sveiką gyvenimo būdą, ar paviršutiniškų juokelių lavina ofiso scenoje. Obcarskas šį principą pažeidžia, dar labiau padidindamas paradokso efektą, – prie tuščių kalbų prislēja beprasmišką veiksmą. Ne veltui spektaklis pradedamas scena, kai Žanas su Beranžė sėdi kavinėje ir svaidosi spontaniškais frazėmis.

Spektaklio scena

Ekranuose rodomas baras atspindi absoliutų prasmingos veiklos atsisakymą. Tai „tuštybių mugė“, kurioje karaliauja nerūpestingą gyvenimo būdą pasirinkę jaunieji (Naglis Bierancas ir Aistė Zobotkaitė). Trumpas farsinis aktorius Kęstučio Cicėno personažo etiudas antrame veiksmė pabrėžia neliteratūrinę absurdo teatro prigimtį. Absurdo pjesių autoriams didelę įtaką darė cirkas, akrobatika, nebylieji filmai su Busteriu Keatonu ar Charlie’u Chaplinu. Improvizacinis Cicėno pasakojimas iliustruojamas išraiškingais fiziniais šuoliais, mostais, pagrindžiančiais jo išsišokimą, nepritapimą prie sistemos ir milžinišką ego. Po šio epizodo veikėjas tampa raganosiu. Tokia alogiška įvykių raida įprasmina pamatinį absurdo teatro principą – erdvės abstraktumą. Juk iki šio atskaitos taško kitoks mąstymas gelbėdavo veikėjus nuo transformacijos, tačiau taisyklės netikėtai pasikeičia ir maištautojai tampa prisitaikėliais. Kiekvieną akimirką besikeičiantis, atsitiktinumų ir paradoksų sklaidino pasaulio vaizdavimas neprikaištingai atspindi žmogiškosios būties tragizmą.

Finalinėje scenoje matome Deizę ir Beranžę, nepasidavusius raganosių „pandemijai“. Jie vienas kitam pasakoja visą ką tik prasidėjusių savo santykių istoriją. Žiūrovai lengvai apsigaua, kad galbūt dar yra vilties. Tačiau papildomu dramaturginiu veiksniu tampa Immanuelio Kanto kategorinis imperatyvas ir universalumo principas (absurdo teatro kūrėjai rėmėsi kai kuriomis Kanto moralės filosofijos idėjomis). Tiesa, jis taikomas pagal atvirą logi-

ką, siekiant ne užtikrinti moralę, bet ją panaikinti. Pjesės veikėjai be paliovos spėliojo, kodėl jų draugai, kolegos, artimieji virsta raganosiais, šie pokalbiai sukiršino mažo Prancūzijos kaimelio bendruomenę, dingo bendražmogiškas pasitikėjimas ir tarpusavio pagarba. Visi pradėjo vieni kitus įtarinėti, smerkti, apkalbinėti. Tačiau tikroji priežastis nesusijusi su

tuo, kad individai nusižengia moralės principams. Kantas sakytų: jei nors vienas žmogus nesieltgia pagal aukščiausias moralės normas, veiksma, laikytą nusižengimu, jis padaro visiems įprastu. Tad nors pabaigoje nutylima, ar Beranžė virto raganosiu, galbūt net kyla klausimų, kodėl žemiausios moralės individo nepaveikė visuotinė psichozė, žvelgdami per absurdo teatro prizmę, galėtume teigti, kad suveikė kategorinis imperatyvas ir nebuvo kitos išeities.

Šiais laikais statomą pjesę, be abejo, norisi nagrinėti psichologiniu aspektu, nuobodžiai ieškant atsakymų, bandant išsiaiškinti, kas lemia kiekvieno personažo moralinį ribotumą. Tačiau tai būtų laiko švaistymas, nes „Raganosius“ inscenizuojant po daugiau

kaip šešiasdešimties metų, personažų prigimtis tebėra abstrakti, atribota nuo gilesnio psichologinio turinio.

Nors Obcarsko spektaklis „Raganosiai“ svyruoja tarp absurdo teatro, brechtiškojo realizmo ir bandymų reginį sušiuolaikinti, vis dėlto tai puikus įrodymas, kad, ištikus sunkiais žodžiais įvardijamai politinei krizei, absurdo teatras gali įkvėpti šiuolaikinius kūrėjus. Neteisingame, brutaliame pasaulyje, nebepajėgiančiame komunikuoti tekstais, prieglobsčiu tampa absurdas. ■

Beranžė – Martynas NEDZINSKAS, Žanas – Kirilas GLUŠAJEVAS Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

*Romualdas
PETRAUSKAS
Pandemija. 2020
Drobė, aliejus;
60 x 80*

*Romualdas
PETRAUSKAS
Ola. 2012 Drobė,
aliejus; 90 x 116*

Romualdas PETRAUSKAS. *Nemiga*. 2009. Drobė, aliejus; 80 x 60

Marius Rudžiansko reprodukcijos

KOŠMARAI SU GROŽIO IR GĖRIO INKLIUZAIS

Siurrealus Romualdo Petrausko pasaulis

Egzistuoja toks intriguojantis Lietuvos dailės reiškinys – savamokslių Panevėžio dailininkų kūryba. Jų nėra „didžiajame“ Lietuvos profesionaliosios dailės istorijos naratyve, jų nepastebėdavo dailės kritikai. Skulptoriaus Rimo Idzelio (1950–2013), dailininko Stasio Petrausko (1950–2010) ir tapytojo Romualdo Petrausko (1958–2021) kūryba – unikalus puslapis ne tik Panevėžio dailės istorijoje. Beje, Stasys ir Romualdas ne giminės, tik bendrapavardžiai.

Puikus tapytojas Romualdas Petrauskas mažai žinomas profesionaliems Lietuvos menotyrininkams, o štai užsienio galerijos, parodų, ypač miniatiūrų, organizatoriai jį pastebėdavo, įvertindavo, apdovanodavo. Romualdas Petrauskas – Floridos (JAV) miniatiūrų kūrėjų asociacijos narys, apdovanotas įvairiose miniatiūrų parodose, rengtose JAV (*Paper Mill Playhouse*, 2001, *Seaside*, 2002), Australijoje – II pasaulinė miniatiūrų paroda Tasmanijoje (2000).

Petrausko tapyba profesionali, nors jis kaip menininkas vis dar priskiriamas marginalams. Tapybos techniką, technologijas įvaldė pats, tačiau neatrodo, kad jam trūktų akademinį pagrindų. Kartą, norėdama tapytoją pagirti, kad atkreipčiau kolegų dailininkų dėmesį, per tapybos parodos Vilniuje, *Domus* galerijoje, atidarymą pasakiau priėmusi tarp profesionalų ir vieno savamokslio – Petrausko – kūrinius. Tai išgirdęs, Romualdas pokštelėjo durimis. Tokių mano

žodžių nepriėmė kaip komplimento, kaip aukščiausio įvertinimo.

Petrauskui sekėsi tapyti natiurmortus. Pavyzdžiui, „Vakaro natiurmorte“ (2017) įdomiai susieta klasikinė olandų, ispanų tapybos tradicija su mėnesienos peizažu. Jis ne už lango, bet, regis, ant sienos apmušalo, arba intensyvi mėnulio šviesa tiesiog prasiskverbia per sieną. Tokia realistinio ir fantastinio pradų dermė būdinga visai menininko kūrybai. O kai „Vakaro natiurmortą“ palyginau su kitu, nutapytu 2002 m., įsitikinau, koks kokybinis šuolis padarytas per tuos penkiolika metų! Atsirado savitas supratimas apie kompoziciją, apie spalvą. Iš pradžių atskiri, kad ir įdomūs dalykai (lelija, drugelis, višta, pomidoras) barkšodavo atsietai nuo piešinio, paspalvinimo, kompozicijos, dar nesusiliedami į vientisą vaizdą, kaip to pasiekta profesinės tapytojo kelionės baigiamajame etape.

Jau 1997 m. Petrauskas puikiai tapė daugiafigūres kompozicijas. Tais metais nutapytame paveiksle „Be pavadinimo“ regime vaikų būrelį. Nėra pavojingesnės temos, nei vaikučių vaizdavimas – tyko pavojus, kad bus nusisacharininta, nusisentimentalinta. Petrausko nutapyti vaikai kelia nuostabą – kaip nupasakoti berniuko jausmus paveiksle „Be pavadinimo“ (pavadinčiau jį „Medžiai“, 2007) ar gąsdinamai hipnotizuojančią kūdikėlio šypseną drobėje irgi „Be pavadinimo“ (1999). Kitoje drobėje „Be pavadinimo“ (1997) kiekvieno vei-

Romualdas PETRAUSKAS. *Be pavadinimo*. 2008. Medis, aliejus
Marius Rudžiansko nuotrauka

delio išraiška, mimika yra nepakartojama – šlovinanti, su baime laukianti ženklų iš anapusybės, nepasitikinti, karštai atsidavusi tikėjimui. Gana retas atvejis mūsų tapyboje, kai religinės temos prasmingai supinamos su profaniška gyvenimo tikrėnybe ir atsiskleidžia jausmų įvairovė – nuo abejonės *pianissimo* iki tikėjimo *forte*. Tokie ir „Kelias“ (2003), ir „Apsėstasis“ (2020). Tapytojas yra geras portretistas, tą rodo kamerinis „Virgilijus“ (2021), reprezentacinio klasikinio portreto tradiciją tęsianti drobė „Elvina su šuniuku“ (2003).

Petrausko paveiksluose perteiktų emocijų spektras niūrokas. Kokie vieniši, išsigandę, pasiklydę gyvenime personažai – „Metinės“ (1999), „Vienas“ (2000) arba ir

vėl „Be pavadinimo“ (galėtų būti „Vaikas vyro skraistėje“, 2001), „Be pavadinimo“ arba „Vaikiukas už kaklo“ (2007), „Pandemija“ (2020). Vidinių potyrių sklidina „Nemiga“ (2009), „Ola“ (2012), „Šaltinio palaiminimas“ (2014). Dailininkas sumaniai režisuoja šviesokaitą, rakursus, kitus paveikslų įtaigai svarbius dalykus.

Koks profesinio brendimo kelias sėkmingai nueitas, nardant po nyderlandų tapybos inspiracijų jūrą! Nuo sėdėjimo šalia vienas kito ir plaukiant, regis, kvailių laivu („Šventė“, 2007) iki atraktyviai, kinematografiškai išplėtos veiksmo kompozicijos „X laike“ (2015), kai neįmanoma išvynioti vienos pasakojimo gijos, nes jų čia susipynusi daugybė. Paveiksle „Solo“ (2003) regimas mintijimo, vaizdinių hibridiškumas – tas pats personažas asocijuojasi su stiklo pūtiku, muzikantu, faunu... Jo vaidmenų taip lengvai neišaiškinsi, reikia imtis prasmų narpliojimo. Įdomus tapytojo gebėjimas šiuolaikybę atmiešti istoriniais vaizdiniais – personažais, kostiumais ir t. t. „Be pavadinimo“ arba „Žmogus su liūtuku ir paukščiu“ (2008).

„Valpurgijos naktį“ (2010) kūniški erotiniai motyvai stebina simetrišku koncentrinė ratų išdėstymu, nekeista, kad paveikslas „instaliuotas“ lubose, kabo mums virš galvų.

Nors siurrealizmas nėra griežtai priešingas ekspresionizmui, vis dėlto jiedu – atkaklūs opozicionieriai. Romualdo Petrausko kūrybos nevaadinčiau siurrealistine, greičiau siurrealia – čia svarbus sąmoninis erotinis pradai, onirinio, t. y. sapnų, pasaulio logika, asmeninės laisvės siekis, protestas prieš tikrovę, suvokiant ją kaip blogio, košmarų karalystę, kurioje vis dėlto esama grožio, gėrio inkluzų. Mano dėmesį traukte traukia paveikslai „Kelias“ (2003), „Be pavadinimo“ (arba „Du sniege“, 2004), „Nemiga“ (2009), „Šaltinio palaiminimas“ (2014), „Apsėstasis“ ir „Pandemija“ (abu 2020). Prieš pat mirtį nutapyti paveikslai rodo išaugusią tapytojo profesionalumo galią, tačiau likimas jo ranką, regis, pakeltą naujam kūrybos nuotykiui, netikėtai sustabdė.

Dailininkas turėjo kad ir ne itin didelę, bet jo kūrybą vertinančių, pripažįstančių žmonių bendriją, kuriai priklausau ir aš. ■

vasaros rytas

kai pradeda švisti, pirmos pabunda knygos –
žiovauja, raivosi tarsi vaikai, neradę greta
mėgstamo žaislo

paskui širšės ima brūžinti langus
kaip mitrios šeimininkės sekmadienio paryčiais
išmindžiotą kilimą ant šviežio sniego

galop aš, už visus vėliausiai, rąžausi,
žiūriu, ar iš tiesų prabudau,
ar tikrai esu toks pats kaip vakar

vaikystės žemėlapiuos

vaikystės žemėlapiuos
nėra daug šalių –
ten obuolys žymi sodą,
o takas tarp kalnų – perėją

ruda žymi artėjantį rudenį,
o traukinys – viso labo
tik vikšras, vos spėjantis
pasislėpti nuo saulės

o kur svarbesni įvykiai? –
paklausite,

kur revoliucijų kraujas
kur benamių raudos

vaikas moka skaičiuoti
vien boružės taškelius
dar nėra pakaltinamas
dėl nusileidžiančios saulės

smėlio marškinėliai

pernai prie jūros mačiau,
tik buvau jau per didelis –

prie valties, grandinėm
sukaustytos, lyg pamesti

iš tolo atrodė visai nieko –
su išpieštom pilim, kanalais

smėlio marškinėliai,
kieno gi jie buvo

smėlio marškinėliai
ne, nebeužsivelkami

subyrėję, veik pavirtę į nieką,
nebetinkami nė vienam

atvirkščias

sapne lyg veidrodyje
viskas atvirkščiai
atvirkščias miestas
su atvirkščiom bažnyčiom

atvirkščias Dievas
berniuko akimis
stebintis neršiančią žuvį
po skęstančia valtim

atvirkščios prašančios
rankos šventoriuos
upės paviršius irgi
tobulai atvirkščias

žmogus nešantis malkas
panašus į mano senelį
eina atbulas trobon
net ugnies neįkūręs krosny

ir aš esu atvirkščias
kai su įsidedusiu degtuku rankoje
pasakoju sau apie pomirtinį
gyvenimą kuriame nebuvo tavęs

prosenelės spinta. Portretui

sesers dovanota liemenė, pačios megzta,
dar keli mergaitiški daiktai

jie irgi tavęs neprisimena

ilgas, pablukęs šalikas, jau visai be spalvos –
ten svaigsta nuo pergalių
kandžių kolonija

senstantys rūbai dar vis geidžia kūnų,
laukia savo eilės ramiai, be skubos,
nori kažkam patikti

languota melsva paauglystės suknelė?
nejuokink –
tikėtų nebent driežiukams

sujuda kartais, jei įplasnoja
koks vėlyvas nakties drugelis –
abiem rankovėm

o tie dulkinai gintaro karoliai?
siūlas jų mirtinai sutrūnijęs –
pabirs, nesugaudysi

o tie seni baldai, žiedu apsupę spintą,
nekalbant apie išdžiūvusias rožes,
iš troškulio mirusias

bijau šviesos –
o jei tu pasirodysi ir manęs neatpažinsi,
net iš fotografijų

2016–2021

apie inkilus

gretimam kambariui
temstant degdavo šviesą

beveik girdėdavau
kaip jie meldžiasi

o atrodė, kad kalba
apie mane, skundžias,
kad praustis nenoriu,
Dievui

kam gi dar?
jis vis tiek nesupyks
ant manęs

juk susitinkam
su juo prieš miegą

ilgai kalbamės
apie inkilus

2020 03 24

laukiant pirmo griaustinio

plytelės dangaus karalystėje
galėtų būti žydros,
jei nežaibuos, kol nesam
visi susiruošę grįžti namo,
jeigu nesnigs dabar,
prieš griaustinį

kai vėl prasidės pavasaris,
eisim į šiaurę,
kur neršia žuvis, didesnės
už mus, jeigu nesnigs

kartais

kartais esu silpnaregė avelė,
nuklydus į svetimą kaimą

numetus, sutrypus savo akinius gatvėje,
kadagiuos išvoliotom vilnom

o kartais prieš aušrą vaiko akim
žvelgiu, kaip žaibas rytą ruošiasi žadinti

kartais matau, kas turi nutikti už metų,
o pamirštu, kas nutiko vakar
greta krautuvėlės už kampo

kartais srūva lietus,
o svetima moteris, kaip ir prieš šimtmečius,
pusryčiams kaičia arbatą

kažkam –
su kuo jau niekad nesusipažinsiu

Sapiegų parke

Vilnių atneša krintantis lapas –
iškankintas, iškandžiotas,
vis dar pusžalis

nė iš tolo neprimenantis
jokių išardytų detalių,
tarkim, išrinkto motociklo

nei išdraikytų kartono likučių –
prie kavinukės buvo sukrautos dėžės
su apelsiniais iš tolimos Panamos

paskiausia, ką jis gali priminti –
tai Vilnių, kuriame aš žiūriu
į jį – vis dar krintantį

labai labai senas lietus. 1984

šiandien taip atsargiai lyja –
po lašą, po tašką, po mažą
beveik neįmatomą riedulį –
tokio tuomet neįveikiau
net ir širdį iškėlęs tau

Don Žuano atgaila

aš maniau – pagaliau pamilsiu
ir tekės man medus tarp pirštų
ir tie debesys tarsi per klaidą
kris aplenkę nelaimę, o kreidą
vaiko pirštai braižys ant asfalto
o tada pajusiu – kaltas aš,
kad tau liūdna vėl, kad prisikėlė
ta žolė tirpstant sniegui, o gėlės,
dar neradusios vardų, apvyto

Rima LEIPUVIENĖ

NEIŠTARTŲ ŽODŽIŲ POEZIJA

Vilijos Visockienės haiku

Tylos? Tiesos?

Ar kam nors vis dar jų reikia?

Viskas, regis, lengvai pasiekama ir man, tačiau, matydama tai kitų kūryboje, pajuntu atpažįstamai persmelkiantį jaudulį, kuris virsta meninės tiesos atradimo malonumu. Stiprius poezijos sukeltus jausmus ypač taikliai yra apibūdinęs Alfonsas Andriuškevičius – „*antjausminė, bespalvė ekstazė*“. Jis kalbėjo apie Yosos Busono haiku: „*Veikia tiktai tikrovė. Sykiu, sykiu... Tai ir mane, skaitytoją, savotiškai „nusubjektina“: aš ne tiek vienijuosi su visata, kiek apskritai beveik išnykstu. Manęs telieka ruoželis, tepriylgstantis kokių dviejų parų jaunam mėnuliui... Tasai ruoželis, matyt, ir patiria apkalbėtąją ekstazę, tasai ruoželis, matyt, ir yra gildomas...*“ Jei norėtumėte pabūti tuo siauruoju mėnulio ruoželiu, reikėtų skaityti japonų klasikų – Matsuo Bashō, Yosą Busoną, Kobayashį Issą... Išreiškusi jiems pagarbą, pasklaidysiu lietuvių autorės Vilijos Visockienės haiku. Ji rašo:

„spengianti tylą / vienas kito akyse / nyram į nieką“

Nelyginu, nekalbu apie „antjausminę ekstazę“, bet poetės kūryboje užtikrintai randu ir tiesą, ir tylą, ir objektiškumą, ir vienį su gamta bei kitus svarbius dalykus. Todėl aptarsiu itin subtilaus dizaino knygą „Sartų

haiku“, persmelkiančią jau minėtu tiesos jauduliu. Galbūt šiais didžiulio nerimo laikais tas poezijos ir fotografijos leidinys kam nors padės priartėti prie kažko seniai išsiilgto, gal taps net impulsu, skatinančiu lengviau susitaikyti su būties laikinumu. Juk be savirefleksijos, be suvokimo, kad esame mirtingi, negalime aiškiai matyti nei savęs, nei pasaulio. Gal per stiprus lūkestis, bet čia galėtų pagelbėti įžvalgus haiku mąstymas – tai praktika, padedanti geriau suvokti gyvybės trapumą:

„eižėja žemė / nepavyksta atspėti / debesies vardo“

Visockienės trieiliai „Sartų haiku“ albume harmoningai derinami su estetiškais Genadijaus Kovaliovo gamtos fotografijomis. Monochromija, paprastumas, gylis. Panirti į Vilijos eiles šios juodos knygos puslapių gelmėje – tai potyris, tarsi pristabdantis laiko tėkmę, prabangos jausmas, malonumas paklaidžioti po kito žmogaus patirtas akimirkas:

*„nutraukia sapną / varnų plyšavimas /
atvirstu į žmogų“*

Dvasinė ramybė, vienovė su gamta ir, žinoma, haiku žanras suteikia galimybę lėtai kontemplančiai sukurti vaizdinį iš taupios keleto žodžių jungties. Čia mažiau

reiškia daugiau, leidžia nuspėti tai, kas nepasakyta. Skaidrus paprastumas virsta neištartų žodžių poezija. Labai gera klajoti po švelnią miglą, tvyrančią tarp eilučių:

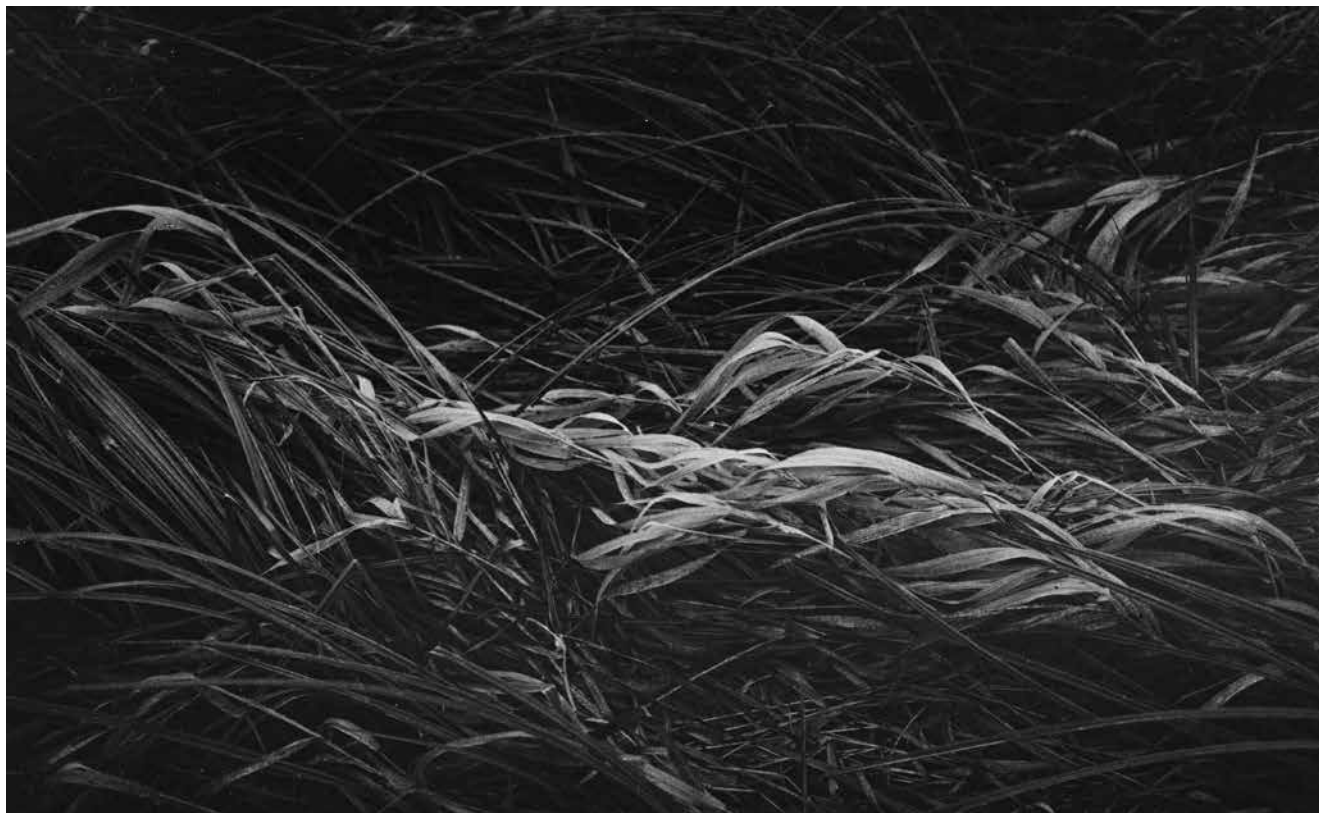
*„leidžiasi rūkas / paukštis susuka lizdą /
minčių tankmėje“*

Kartu su autore patyriau, ką reiškia toji kartais banali, bet savo paprastumu stulbinanti akimirka – ji atveria gilesnius kasdienybės sluoksnius, byloja apie neišvengiamą gamtos virsmą, liūdesio, vienatvės nuojautą, net mirties akivaizdą:

„ramus vakaras / tvenkinį atsispindi / kumelės akys“

Svarstau, kas tampa kūrybos impulsu, – supančios gamtos grožis, savanoriška atskirtis, melancholija,

nuobodulys, lėtas gyvenimo būdas? Gal viskas kartu ir dar itin išlavintas, ypatingas estetinis jautrumas? Koduoti banalius vaizdus, paliekant prasmę anapus jų, pakeičiant žiūros kampą, perkuriant daiktų reikšmes, būdinga tiems Lietuvos fotografams, tapytojams, kurie, anot menotyrininkės Agnės Narušytės, sąmoningai siekia parodyti suvokėjams, kad nudėvėtoje kasdienybėje irgi yra kelias į estetinę pagavą. Vilijos kūryba nedvelkia nostalgija praėjusiam laikui, autorė nebando sąmoningai ar dirbtinai kurti nuobodulio estetikos, priešingai – jos haiku galima išvelgti nuosaikų, bet pagarbų žaidimą gamtos fenomenais, nebandant pakeisti tikrovės, jai nesipriešinant. Tai intymios „tylios istorijos“ (taip vadinosi ir personalinė Vilijos Visockienės fotografijų, cianotipijų paroda Dusetų dailės galerijoje). Tiesos trupiniai, kuriuos poetė suspėja pagauti, prieš jiems išslystant iš rankų:

Genadijaus KOVALIOVO nuotrauka

Genadijus KOVALIOVO nuotrauka

„pažliugę keliai / piligrimų pulkeliui / moja aguonos“

Autorė instinktyviai jaučia, natūraliai propaguoja japonų meno vertybes ir estetiką. Dėmesys tylai, netobulumui, paprastumui, skurdumui ar nusidėvėjimui paradoksaliai praturtina jos poeziją, kuriamą čia ir dabar, įdėmiai žvelgiant į kasdienybę, nesujauktą buities, neapsunkintą asmeniniais nusivylimais. Visockienė pagarbiai nusilenkia gamtai, skvarbiu žvilgsniu atverdama daiktų esmę, paženklintą egzistenciniais potyriais:

„apleisti lizdai / rugsėjo karpiniuose / asimetrija“

Anot sinologės dr. Loretos Poškaitės, pats jutiminis pasaulio suvokimas susieja šiuolaikinį meną su kasdieniniu gyvenimu – šiuo metu tai plačiai nagrinėjama kaip atskira globalios estetikos kryptis. Vilijos haiku atveria pasaulį, nesuvaržytą aktyvios ir problemiškos

žmonių veiklos. Todėl skaitydama patiriu lengvumą, užplūsta taurūs jausmai. Turbūt taip ir pasireiškia Rytų kultūroms būdinga vertybinė nuostata – išaukštinamas ne žmogus, bet gamta, pripažįstant, kad ne mes, o ji yra svarbiausias visatos veiksnys... Čia niekas nėra diktuojama, niekam neužkraunama jokia svetima našta.

Poetinės miniatiūros kuriamos turbūt tokia seka: patyrimas, dvasinis nuskaidrėjimas, to mirksnio fiksavimas. Vilija geba atskleisti giliają iš pirmo žvilgsnio nereikšmingų dalykų prasmę, pamatyti grožį ten, kur jo tarsi nėra, išvelgti, kas nematoma. Visa tai būdas išbūti būti, labai jautriai, vos juntamai perkuriant realybės detales, suteikiant joms naują kokybę. Gebėjimas tuo pat metu būti ir dalyve, ir stebėtoja, žvelgiančia iš šalies, padeda lengviau susitaikyti su nuolatine nesustabdoma kaita:

*„medžiai be lapų / į zujančias mašinas /
spokso lapinas“*

Tikroji Vabi Sabi (kuklaus paprastumo) filosofija ragina taikiai, be baimės priimti tobulai netobulą chaosą, pabrėžia melancholijos grožį. Anot Matsuo Bashō ir jo mokinių, tikrasis haiku tikslas yra pastebėti ir perteikti grožį, neskiriant pernelyg didelės reikšmės formai, atsisakius tuščiažodžiavimo, bergždžių samprotavimų, neperšant savo idėjų, asmeninių vertinimų, neprarandant nuoširdumo...

„Pamokas, kaip piešti pušį, reikia imti iš pušies, kaip piešti bambuką – iš bambuko“, – aiškina Matsuo Bashō. Man regis, Vilija pamokas, kaip kurti haiku, ima iš Sartų. Tiesiog reikia atsakyti egocentrizmo, dažniau būti vienumoje, žvelgti tuštybės neaptemdytu žvilgsniu, pakilti virš buities, o pagaliau atsiplėšus nuo kasdienybės, tiesiog ištirpti joje.

Jeigu nepavyks, atvažiuokite pabūti prie Sartų...

„advento tyla / raibuliuoja upėje / baltieji garniai“ ■

O KAIP MARTA STOROJOS DĖL PARYŽIAUS PARODOS!

Tarsi spyglys Martai smigtelėjo į širdį, kai lapą paženklinusi savo spaudu *M. Saunus...*, užrašė laiško Šliūpui datą: 11/ VIII 07. Jau septyneri metai prabėgo nuo Paryžiaus parodos! O vis dar negali galų suvesti, atsidusti su palengvėjimu – padaryta, kas jai priklausė ir ką buvo laisva valia prisiėmus. Bet *godotinam tautiečiui* Jonui į Ameriką turi rašyti, kad dar 24 / IV 03 siuntusi – gi pasižymėjusi – parodos apyskaitą ir dokumentus, prašė juos grąžinti, bet nesulaukianti. Juk apyskaita tuomet turėjo būti pagarsinta laikraščiuose, tačiau taip ir liko, tarsi ji norėtų kažką nuslėpti... Nepagarsinta ir naujoji, šiemet gegužę jos siūsta apyskaita... Žinoma, Marta laišką baigė patvirtindama, kad *tikra godonė* bendražygiui Šliūpui dėl tų kliuvinių neišnykusi, dar pridėjo tris markutes po 5 centus atsakymui į *Tilsit Fabrikstr. No 27* atsiųsti, juk parodos pinigų pas jį nebliekę...

Kiek atlėgo, sulaukus atsakymo, kad ketina visą apyskaitą knygute išleisti!

x

Ir kaip įsuko juosius Bagdonas, daktaras Juozas, Daumantu pasivadinęs (kalta konspiracija, gi maskolių žandarai vis dar jo pusėn dairo), į tąją Paryžiaus pasaulinės

parodos avantiūrą! Girdi, paroda turinti plačiai nuskambėti, ženklindama įžengimą į XX amžių. Lietuviai turį apsigarsinti kaipo tauta, nei maskolių, nei kitų prispaudėjų nesužlugdyta! Ir Mikolainis, mielasis Pranas, kaipo amerikoniškojo komiteto Visasviete Paryžiaus parodai rengti sekretorius, Martai parašė, ragindamas tokį komitetą sutverti Prūsuse...

Daktarą Bagdoną, prisiėmusį *Varpą* ir *Ūkininką* redaguot, Marta jau turėjo progos pažinti – dar gerokai prieš tą žinią apie Pasaulinę Paryžiaus parodą ans bene keturis mėnesius glaudės Rokaičiuose. Po tam žandarams sujudus, ėmus šniukštinti, laiku Londonan iškeliavo, juk ir iš ten gebėjo redaktoriaut. Prie to Ciuriche susitvėrusio Komiteto prisišliejęs, galiausiai vienas likęs, kitiems nebestorojant, bet rankų nenuleido, su amerikiečiais susirišo, nors visokių nesklandumų toj bendrystėj patyrė.

Bagdonas-Daumantas ir dyvinų dalykų apie amerikoniškąjį komitetą pasiguosdamas nupasakojo. Marta iškart ir suprast negalėjo, ko vieni su kitais pešas, vieni kitus kaltina, gali sakyti, dvi srovės pasidarė – katalikų kunigų ir laisvamanių arba kairiųjų. Naje, tie buvo Martai labiau prie širdies, juk su Šliūpu kartu ir jos prietelius Pranas ėjo, pats Bagdonas irgi labiau tos, ne kunigų, stovyklos laikės. (Bet įsisukus į parodos rei-

INĖJIMAS Į PALOCIŲ TROCADERO, KURIAME PATILPO LIETUV SKYRIUS ANT VISASVIETINĖS PARYŽIAUS PARODOS 1900 METUOSE.

Nuotrauka iš parodos albumo. M. Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių skyrius

kalus, nebeatrodė dyvų dyvai tie tarpusavio pykčiai, kaltinimai, juk neretame laiške turėjo perskaityti, kodėl to nepadariusi, aną uždelsusi... Ir pati nuo aštrių žodžių nesusilaikydavo).

Bagdonas sakė: pirmasis raginimas toj parodoj dalyvauti dar 1893 m. iš čikagiškės Lauryno Ivinskio draugystės parėjo – kunigai Žilinskas su Miluku, ir dabar aktyviai veikia, buvo tarp didelį atsišaukimą paskelbusių. Bet anuomet rodės – dar marės laiko, pamažu viskas nuslopo, ir pati Ivinskio draugystė nugeibo. Paskui Ciuricho lietuviai studentai per lietuviškąją spaudą raginę Paryžiaus parodoj paliudyti, kaip lietuviškas raštas, nors varžomas, draudžiamas, randa būdų lietuvių gryčias pasiekti. Šveicarijos būrelis Bagdoną pritraukęs, bet gyvenimas ir jį išblaškė. Dabar Amerikoje susitvėręs Parodos rengimo komitetas jau ėmės rimtai ir aukas, ir visokius daiktus, labiausiai fotografijas rinkti, nutarta ir delegatą Paryžiuon pasiųsti. Buvo manyta Joną Basanavičių iš Varnos kviesti, bet ans atsikalbėjęs neva dėl nesveikatos, jis, Bagdonas, irgi ne iškart suti-

kęs – prancūzų pras-tai temokęs, Varpo redagavimu užsiimęs, Londone būdamas, duonai iš gydytojys-tės užsidirbęs. Bet ką darysi, nebuvę kam, todėl apsiėmęs. Ge-rai, kad Paryžiuų keli lietuviai kaip draugija „Želmuo“ veikia, Pau-tienius, Žitkevičius, kas ten dar... Tie irgi priraginti prie komi-teto dėtis.

Amerikoniškojo komiteto pirmininku tapo kunigas Žilinskas, bet ans nori, kad viskas pagal jo žodį vyktų, randa reikalo kitiems išmetinėti – tai

Šliūpui, tai pačiam Bagdonui. Net Mikolainiui, nors tas tik tarpininkas, laiškus vienų kitiems perdavinėja, svarbius panešimus Plymouththe savo redaguojamoj *Vienybėj Lietuvninkų* skelbia. (Je, negali sakyti, kad Martai ūpo imtis talkinti Paryžiaus parodai nesustiprino ir supratimas, kad viename bare su Pranu, amerikoniškojo komiteto sekretorium, darbuosis. Nebuvo oficiališkai susižadėjusiu, bet ans, Amerikon išvykdamas, sakė, kad jam būtų didelis džiaugsmas sulaukti jos atvyksiančios bendriems lietuvių darbams...) Kaip ir Bagdonas, Daumantu tapęs, Pranas negalintis labai ginčytis su Amerikos komitetu – gausiai už Atlanto įsikūrę lietuviai, nors nedidelėm aukom, bet sudaro svarbiausiąjį paramos Paryžiaus parodai fondą... Skaudu Martai ir Bagdono išmetinėjimus Mikolainiui girdėt, esą šis *Vienybėj Lietuvninkų* Daumanto vardu gautąsias žinias paskelbiąs per anksti ir nederamai, privatiškai su juo pasidalintą ekspozicijos projektą pristatydamas kaip galutinį, sudarydamas klaidingą įsivaizdavimą apie lietuviš-

ką skyrių (skaitytojai gali pamanyti, kad ir spintos su spauda bus išstatytos gryčioje, o juk į šią, piršlybų paveikslą su žmonių manekenais vaizduosiančią, lankytojai įžengti negalėsia, visi laikraščiai, knygos, daugybė kitų lietuviškų daiktų būsia ten, kur vaikštinėtojai galės įsiskaityti, apžiūrėti iš visų pusių). Todėl Daumantui ir į Lietuvos redakciją tekę kreiptis, kad skelbtų žinias apie jo nuveiktus darbus, nors amerikoniškasis Komitetas telkiasi aplink *Vienybę Lietuvninkų*...

Negali sakyti, kad ir ji iškart džiugiai atsišaukė, kai atvykęs daktaras Bagdonas ėmė įkalbinėt *Varpui* talkinančius *kasierių* Dovą Zaunių, knygininkę Martą Zauniūtę (abudu dar vokišku papratimu vienoda pavarde *Saunus* – tik viens *Herr*, kita – *Fräulen*) tų pareigų ir dėl Paryžiaus parodos imtis... Ūky darbų per akis – ir ne tik laukuos ar tvartuos, be jos bakinimo tėvas, rasi, nebūt sumanęs vonią įrengti! Dar anai, vyriausiajai, mažesniuosis ir apžiūrėt, ir pamokyt, tarpais ir sudraust reikia. O juk ir *Varpo*, *Ūkininko* rūpesčių gana – kur, jei ne į Rokaičius, atgabenami punguliai tų laikraščių, o dar knygų, irgi lotyniškam raidėm drukavotų... Po tam slapčia, „nekaltai“, koks nors prekeivis pas anuos pasirodo. Kiek storonės pungulius tai į dvigubą vežimo dugną išdėlioti, tai moteriškę po sijonais ir žaketu taip laikraščiais apsukti, kad ana iš plonos gerai įmitusi tampa!

Daktaras Juozas dirvą gerai išpureno, tad Marta, sulaukusi raginimo iš paties amerikoniškojo, vyriausiojo šiam pasirengime komiteto, kad prūsų lietuviai irgi turį Paryžiaus parodos komitetą sutverti, nenumojo ranka. Savo ruožtu parašė laišką į Bitėnus tam nerimstančiam spaustuvininkui Martynui Jankui ir aną ragindama. Ne, nėjos iškart viskas kaip sviestu patepta. Jankui sumanius „Byrutės“ susiejime tą mintį iškelti, draugsanarius paraginti, šnipštas išėjo, daugumai tiesiog per vėlu atrodė, juk 1900-ieji ant nosies. Vis dėlto viens kits atsišaukė, Prūsų lietuvių Komitetu Paryžiaus parodai rengti tapo keturiose – pati Marta Saunus, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis, Jurgis Strėkys. Marta su *papa* dar

tarsi atskirai nuo šio Komiteto tapo dr. Bagdono talkininkais – ji knygininke, Dovas Saunus *kasierium*.

Naje, imtis darbo Bagdonas įkalbėjo, bet ne su viskuo Marta norėjo sutikti. Kam atskiro Prūsų Lietuvos skyriaus parodoje – tegu būna bendras lietuviškasis (taip galiausiai ir padaryta)! Įkalbinėjama surinkti visas čia išleistas knygas gotiškom raidėm irgi pabambėjo – gi anos daugiausia tikybiškos, bus gėda svietui pasirodyt niekuo daugiau nesidomint tiems lietuvininkams... (Net ir tėvas atsargiai rūpinęsis, ar ne pernelyg vyriausioji dukra į kairumą palinkusi.) Bet savo minties nenutylėdama, darbo ėmės iš širdies ir iš peties. Privalėjo sudaryt priedą Zanavykučio (taip šakiškis Juozas Angrabaitis, nuolat spaudos reikalais Tilžėje sukinėjęsis, pasirašinėja) prieš porą metų Mauderodės spaustuvėj išėjusiai „Suskaitai“, kur surašytos „Lietuviškos knygos, atspausintos Prūsuoje nuo 1864 metų iki pabaigai 1896 metų“. Martai teko „statistiką“ iki 1899-ųjų surašyti. Reikėjo sugaudyti, suregistruoti ir Zanavykučio pražiūrėtas knygas. Ji savo sąrašė pirmuoju numeriu įrašė 1866 m. Berlyne pasirodžiusį „Naują Testamentą“... Ne vienos rankos pirštų prisireikė, skaičiuojant jos papildymus – štai kad ir Maironio „Pavasario Balsai“, pasirodę Tilžėje 1895 m., ar „Byrutės“ draugijos pranešimų brošiūrėlės. 1897-ųjų sąrašą turėjo pradėti „Statistika lietuviškų knygų“, tuoj po jos – Lenkų Socialistų spaustuvėj išleista W. Liebkechto „Vardan teisybės“ (vardan teisybės turėjo pati sau pripažinti, kad jos draugai demokratai padarė stiprią įtaką – mėliau už bažnytines knygas ji surašo kairuoliškas, net socialistiškas). Žinoma, džiaugėsi įrašydama Schillerio „Orleano Mergelę“, išverstą Vinco Kapso, išleistą Otto von Mauderode's (gerai pasipelnusio iš lietuviškų raštų draudimo maskolių valdomoj Lietuvoj), arba Simono Daukanto, Jono Basanavičiaus darbus, liudijančius, kad lietuviai ir mokslo darbus geba nuveikti.

Greta knygų, Martai teko suregistruot ir paskutinio dešimtmečio laikraščius. Nuo Martyno Jankaus 1892 ir 1893 m. leistos *Tetutės*, *Lietuviš-*

VU bibliotekos Retų spaudinių skyrius

kojo *Darbininko*, jau 1898-aisiais įvardyto kaip „*organas lietuviškos social-demokratiškos partijos*“. Mielai dideliausiom raidėm būt įrašiusi brangųjį *Varpą*, pradėtą leisti 1897 m. (*Auszra* buvo jau užsidariusi) bei aną papildantį *Ūkininką*. Žinoma, įrašė paprastai tarp kitų (atsakomuoju redaktorium nurodytas Jurgis Lapinas, bet žinojo Bagdoną ir Lon-

done redaktorium gebant būti, juk pati visokiais būdais jam talkino, *Varpo* knygininke būdama). „Statistiką“ baigė trim atsišaukimais, 1897, 1898 ir 1899 m. lietuvių sąmonę budinusiais.

Darbuodamasi iš širdies, vis tiek sulaukdavo raginančių laišku ir iš amerikūnų, ir iš Daumanto, kartu su keliais lietuviais jau tvarkančio reikalus Paryžiuje (užtruko, kol gavo Lietuvos skyriui vietą Etnografijos muziejuje Trocadero rūmuose). Vis plaukė į Rokaičius prancūziškos *Carte Postale*, kurių antroj pusėj Daumantas smulkiom raidikėm surašydavo, ko dar parodai trūksta. Ir vis baksnojo – knygų katalogo būtinais reikia! Prancūziškuoju, irgi didžiai reikalingu, jis pats pasirūpinsias, gal ciurichiečiams šią užduotį duosias, bet visi turi pamatyti, kad lietuviai savo gimtosios kalbos neužmiršo. Amerikos komitetas, surašęs ten atspausťas lietuviškas knygas, pasirūpinsias, kad visos trys „statistikos“, sudarytos Zanavykučio, josios ir kun. Žilinsko (kitaip Jr. Jono) būtų įrištos kaip viena knygelė. (Kai galiausiai ją pasiekė Plymouthte išleista „Statistika Lietuviszkų knygų“, turėjo pripažinti, kad amerikoniškos suskaitos rengėjai kunigai elgiasi sąžiningai, jų *Inžangoj* pripažinta, kad dirbė pagal Prūsuoze išleistą statistiką – knygos surašyťos pagal metus, laikrašćiai atskirti. Paminėta ir ji, Marta Zauniūtė, savąją sąrašo dalį sudariusi, parodai knygas Prūsuoze rinkusi.)

Ne tik knygas, laikrašćius turėjo surašyti. Ieškojo, prašė, skolinosi, pirkto lietuvininkų pagarboj laikomas maldaknyges, rakandus, audinius, parėdus... Gerai, kad *Varpą* bei *Ūkininką* nesunkiai gavo, savo leidinius Jankus dovanujo. Jai patikėta iš *kasieriaus* Zauniaus paimť pinigų knygoms pirkti, tad pirmiausia *Varpe* ir skelbė ieškanti žodynų, gramatikų... Greit Marta patyrė, kad jų prūsiskojo komiteto vyrai tarpais užsidega, tarpais vien savais rūpesniais užsiima, bendrąjį nustūmė šalim. Ne be reikalo Bagdonui sakė: kažis ar neteks man vienai visus darbus nudirbti...

O tų darbų reikalų! Štai reikėjo parūpinti personų fotografijas, pagal kurias „tikros“ figūros bus jau Paryžiaus skulptoriaus daromos... Abu su tėvu negailėjo nei jėgų, nei laiko, neskirstydami, kas panelei Martai, kas ponui Saunui priguli padaryť... *Papa* ne tik ūkiu, bet ir daugybe kitų, net politiškų reikalų rūpinosi, dažnai išvykt turėdavo, taigi viskas gulė ant Frl. Saunus pečių (su jos vokiška pavarde didlietuviai ilgiau taikėsi, neskubėjo į Zauniūtę išverst, ale vardą kaip mat sulietuvino – tegu bus Morta, o jai lietuviškas prigimimas svarbesnis už vokiškas taisykles)... Knygininkei Zauniūtei ne kartą teko *kasieriui* Zauniui kvitas – oficiališkias ar šiaip ranka surašyťas – pateikt, apmokėjimo reikalaut, ne, ne sau (nors kelionės kaštus žadėta padengt), o senų knygų turgininkams, šiaip pažįstamiems ar pažįstamų prirodytiems, pas katruos nukeliavusi gražiausių audimų ar ūkio padargų išprašė...

Eksponatus parodai tik Lietuvoje buvo galima surinkt – Mažojoj laisviau negu caro priespaudą kenćianćioj Didžiojoj. O juk privalu parodyti, kaip toji priespauda pasireiškia, dabar jau net rašyti lotyniškias rašmenimis uždrausta (pirmasis sumanymas ir buvęs įrengti vien spaudos ekspoziciją, parodant, kad lietuvių raštija net ir persekiojama gyvuoja). Ale gavus patalpas Trocadero Etnografiam muziejui, reikėjo džiaugtis galimybe ir lietuvių etnografiją įvairiais pavidalais pristatyť. Kiek pirštinių, juostų, prikyšćių, kitų parėdų ir audinių ji pasiskolino, nupirko, dovanų gavo, viskas Paryžiun keliavo! Pirštines, dailiausiom kvietkom,

didžiųjų kunigaikščių Algirdo ir Gedimino atvaizdai, šalia raštijos veikėjų portretai...

Labiausiai lankytojų akį toji gryčia traukia, bet pagrindinis dalykas šalia jos – tai šėpos su knygomis... Yra ir senosios, dar iki draudimo Didžiojoje Lietuvoje spaustos, yra iš Mažosios Lietuvos, gotiškėmis raidėmis, gal be reikalo ji tuokart purkštelėjo, kad jos vien tikiškos...

Ir laikraščiai – laisvai sukabinti šiemetiniai, 1900-ųjų lotyniškoms raidėm, išeinantys Amerikoje, Europoje, ir Prūsų Lietuvoje drukavoti, slapčia, maskolių panošėje gabenami Lietuvos keliais, kurie parodyti čia pat kabančiame žemlapyje... Žinoma, ir prūsų lietuviams skirtos *ceitungos* – *Nauja Lietuviszka Zeitung*, *Pakajaus paslas* ir kitos. O greta kelių nespauštų, rankraštinių knygų (Lauryno Ivinskio, Vinco Kudirkos), padėtas – viskas už stiklo – Muravjovo, praminto Koriku, atsišaukimas į lietuvius didžiojo sukilimo metais, rusiškai ir lietuviškai surašytas...

Ir baugumas Martą perėmė – nors žinojo, kad jau po viskam, – kai Daumantas pasakojo: vieną dieną į Lietuvius skyrių parodoj atėjęs būrelis caro diplomatų, gal ne visi aukščiausio rango, bet buvęs ten, regis, ir nepaprastasis pasiuntinys... Matyt, jau gavę žinią, ką čia ras, nes iškart puolė prie spaudos eksponatų, stebeilijosi kurį laiką į Maskolijos draudžiamų, bet vis dėlto pasirodančių laikraščių sąrašą, tada perpykę išlėkė. Kaip lietuviai vėliau sužinojo, maskoliai ėmė reikalauti parodos vadovybės, o gal pačios Prancūzijos vyriausybės, kad tie „nusikalstami“ eksponatai būtų pašalinti, ale nieko nepešė. Lietuvius skyrius veikė kaip veikęs, buvo neprastai lankomas. Daktaras Juozas didžiudamasis sakė – ne vienam atsivėrusios akys, kad palei Nemuną ne slavai gyvena, o visai kitos kilties, kitos kultūros lietuvių gentis!

Dar ir visokių Paryžiaus pasaulinės parodos apdovanojimų Lietuvius skyrius pelnė!

x

1900-iesiems einant į pabaigą, didžioji Paryžiaus paroda užsidarė. Atrodė, atlikta, kas galėta, svetui parody-

ta, kad lietuvių tauta gyva, puoselėja savus papročius, nepaisydama maskolių priespaudos, draudimo rašyti ir skaityti ne kirilica, tad lietuviai tikrai nusipelnė teisės į savarankumą!

Dalį tų daiktų – šešias vestuvininkų stovyklas, nemažai rakandų, padargų (daugiausia sumažintus modelius) Daumantas, matyt, su kitais pasitaręs, nutarė padovanoti Trocadero Etnografiniam muziejui, glėbį knygų – Basanavičiaus penkias ar šešias, Kudirkos dainas, Daukanto „Būdą senovės Lietuvius“, dar kelias atidavė muziejaus knygynui. O Paryžiaus Nacionalinei bibliotekai įteikė visus 1900 metų laikraščių komplektus, todėl reikėjo surinkti trūkstamus numerius, per parodą išėjusius Amerikoje ir Prūsijoje. Naje, *Varpą* ir *Ūkininką* iš Tilžės jie siuntė, ne vien Marta tuo rūpinosi. Kaip galėjo neatsiliepti, juk Daumantas tvirtino, kad privalo atsidėkoti Paryžiaus valdžiai, suteikusiai vietą Trocadero Etnografijos muziejuje, be to, nebuvo nubauti, kai prasižengė, eksponuodami ne tik etnografinius, bet ir politinius dalykus. O Nacionalinė biblioteka esanti „viena iš garsingiausių visame sviete institucijų“, katrą ne tik prancūzai lanko...

Didumą daiktų Daumantas žadėjo su talkininkais supakuoti į dėžes ir parsiušti Tilžėn pono Saunaus vardu. Toliau teks žiūrėti – kas skolinta, grąžinti, kas iš Didžiosios Lietuvos atvežta, kaip nors turės ten sugrįžti...

Ale kai tėvui teko priimti Tilžėj tas dėžes su daiktais, prūsų *zollamt* pareikalavo sumokėti didžiulį muitą! Saunus neturėjo kur dingt, paklojo iš savo kišenės. Bet rašė daktarui Juozui – gi sakyta, kad popieriai iš Trocadero muziejaus prie siuntos pridėti, ten nurodyta: parodos eksponatai, joks multas nepriklauso... Daumantas tuoj kreipėsi į prūsų tarnybas, aiškino, galiausiai už muitą sumokėti pinigai buvo sugrąžinti.

Naje, krepštelėjo ir nuoskauda, kai Paryžiaus parodai užsidarius, ne vienas jos rengimo iniciatorius sakė: dabar tu, Morta, tvarkykis, finansinę apyskaitą sudaryk, atsiskaityk, pasistorok, kad eksponatai neišsimėtytų, nedingtų be naudos. Žinoma, apsiėmė, bet darbų – nors persiplėšk. 1903 m. daktaras Juozas vėl pasirodė Rokaičiuos, turėdamas pasą Antano Liolio vardu, kaž-

kokią pažymą, kad esąs nevisateisis Amerikos pilietis. Tad kai prisistatė žandarai, galėjo sakyti, kad Amerikos organizacijos siuntusios jį Paryžiaus parodoje rengti Lietuvių skyrių, dabar turįs tuos reikalus užbaigti. Šiaip ar taip, visa atsakomybė teko Martai.

Jos pečius slėgė ne vien parodos užbaigimo reikalai – ir talkinimas *Varpui*, ir knygų, atgabenamų į Rokaičius, perdavimas knygnešiams, ir jos išsipareigojimas padėti Jankui, leidžiant metinį *Darbininkų Balsą*, kitus jai mielų demokratų ir socialdemokratų spaudinius... Ėmė pati korektūras peržiūrėti, apmokėjimus tvarkyti, o ne viskas klostėsi laiku ir taip, kaip sutarta. Jankui nekart priekaištavo, kad sąskaitą surašęs kaip kokį popiergalį, o juk reikalaujama oficiališko blanko, arba imąs spausdinti knygą, dėl kurios tiražo dar nesutarta... Kartais Marta gailėdavosi, kad pasikarščiaavo, Jankui savo nuoskaudas išpažinusi. Tikrai drebulio krečiama rašė laiškėlių, nurodydama datą: „*Vakare 11.10.02.*“ Jai svarbiausia atlikti prisiimtus darbus, o kai nesiseka padaryti laiku, dar išgirsta kitų, nesiskubinančių bendram reikalui talkinti, rūgėjimus, galima ir palūžti: „*nenoriu darbymetyj mūsų tautos užbaigti kokioj nervų ligojė*“. Dar pridūrė – jei kas jai atsiktų, jos tvarkomi reikalai nunyktų, ilgus metus negrįžtų į vėžes, nes „*vietininkų nėra*“.

Tad nusprendė turinti save saugoti, Tilžėn keltis, steigti savo knygyną, apie kurį daug metų svajota. Pasijuto geriau, žinodama, kad 1902-ųjų pabaigoje įvyks jos gyvenimo posūkis – paženklintas spaudu, ne tik ant oficiališkų raštų, bet ir ant laiškų dedamu: „*M. Saunus, Tilsit, Fabrikstr. No 27.*“ Ne, darbų nesumažės, bet jausis tvirčiau, bdama atsakinga tik pačiai sau.

x

Marta, parašiusi 1908-ųjų datą, pajuto, kad akmuo pagaliau nusirito – Paryžiaus parodos reikalai baigti. Gavo už savo darbą 25 dolerius (greta visų kaštų padengimo), bet pasipylė ir priekaištai, Paryžiaus parodos komiteto teises perėmus Susivienijimui Lietuvių Amerikoje (SLA). Neva iš Paryžiaus Zauniams saugojimui atsiųstos dėžių dėžės su eksponatais priklauso jiems, fundavusiems (žinoma,

aukotojų lėšomis) parodos įrengimą... Kai kurie net piktai išmetinėjo, esą ji su Mikolainiu (nors Pranas – vienas veikliausių SLA narių) sudarę kažkokį sąmokslą, kad ji nepersiučianti eksponatų Amerikon! Marta neištvėrė neatšovusi apie kunigų „*despotišką dūmą ir darbus*“... Nors negalėjo sakyti, kad kun. Žilinsko išleistasis „Albumas lietuviškos parodos Paryžiuje 1900 metuose“, katrą gavo pavartyt, blogai sutaisytas – ir pati paroda gyvai aprašyta, ir talkininkai paminėti, ir nuotraukų įdėta.

Bet ir gulė, ir kėlėsi su mintimi, kaip viską sutvarkyti, išgabenti Rokaičiuose sandėliuojamas dėžes, užimančias vietą, reikalaujančias priežiūros. Kamavo abejonės, ar tikrai visas Lietuvoj – Mažojoj ir Didžiojoj – surinktas tautos vertybes privalu išsiųsti Amerikon... Ir, ačiū Die, atėjo Basanavičiaus laiškas su žinia, kad SLA visus eksponatus paveda jo Mokslo draugijai. Išsiuntusi dėžes Vilniun, Marta su palengvėjimu atsiduso – viskas padaryta.

Tik... Parodos reikalų užbaigtuvės ir skausmu širdin dilgtelėjo... Naje, rods, turi nuspjauti į savo fantazijas apie kelionę Amerikon, apie Praną, nekantriai jos laukiantį... Parodos amerikoniško komiteto raštininkas, *Vienybės Lietuvninkų* redaktorius, kvietęs Martą gražiai pradėti bendrą gyvenimą ir darbą žadėjęs, dabar, metų metus tuose reikaluose įsisukus, galiausiai, rasi, pamatė, kad sužadėtinė nebe pirmos jaunystės... 1908 m. kovą jai sukako 33-eji... O gal toji garbinga misija lietuvių tautą visam svietui pristatyti, kasdieniniais tarpusavio priekaištais apkaišyta, abiem parodė, kad svajoti smagu, bet įgyvendinti svajones nėra lengva...

x

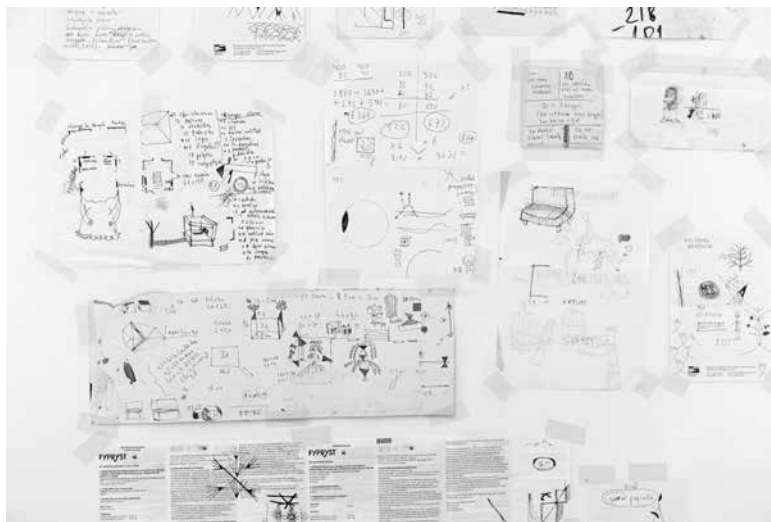
Autorė dėkoja VU Bibliotekos ir Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių ir retų spaudinių skyriams, suteikusiems galimybę susipažinti su gausiais Pasaulinės Paryžiaus parodos archyvais ■

Astridos Petraitytės projektą „O Martai skauda širdį“ parėmė Lietuvos kultūros taryba

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

ŠIRDIS IR SMEGENYS – VARIACIJOS

Vanda PADIMANSKAITĖ
Parodos fragmentas

Ingos Juodytės nuotrauka

Vandai Padimanskaitei ir vėl pavyko nustebinti! Naujame tapybos cikle „Širdis ir smegenys“ dailininkė leidosi į tapybinę emocijų, proto, pašamonės procesų analizę. Drobės labai didelio formato, palyginti su pastaruoju metu vykusiomis jos parodomis.

Ne paslaptis, kad kone kiekvienas žmogus turi tam tikrus rutininius įpročius, kuriais užpildo monotoniškų vyksmų tarpus. Pavyzdžiui, sėdint itin nuobodžioje paskaitoje, kokioje nors nelabai nusisekusioje konferencijoje, ilgai kalbant telefonu arba laukiant, kada įsijungs gyvas reikiamos paslaugos operatorius ir nustos liurlėti laukimo režimui pritaikyta muzikėlė... Jeigu po ranka yra koks bloknotėlis, popieriaus lapas arba jau apmokėta popierinė sąskaita, klasikinis geltonas užrašinis stikeris ir pieštukas, tušinukas, flomasteris, rankos automatiškai ima pašalinti įvairius ženklus. Kokius? O tai jau priklauso nuo kiekvieno individo.

Galima rasti aibę, sakyčiau, pseudomokslinių tekstų, kuriuos psichologai rašinėja savo tinklaraščiuose ar populiariojoje spaudoje ir aiškina, esą pagal grafinius ženklus, piešinių pobūdį galima kažką konkretaus pasakyti apie asmens tipą, emocinę jo būseną ir t. t. Manau, tai grynai paistalai. Ypač daug abejonių kelia vaikų testavimai, nagrinėjant, ką jie nupaišė (sunerimti verstų nebent nupiešti velniai, kraujo upės arba kokie nors nukankinti padarai). Rašau ironišku, humoristiniu tonu, tad prašyčiau rimtai neimti į galvą tokių teiginių, tačiau suabejoti būrimais iš pripaišytų popieriaus lapų praverstų.

Vieni piešia gėlytes, kiti brūkšniuoja, raito spirales, meandrus, taškuoja. Kas neprastai moka piešti, pavaizduoja kokį nors katiną, vazoną, mylimo, gal nekenčiamo asmens profilį.

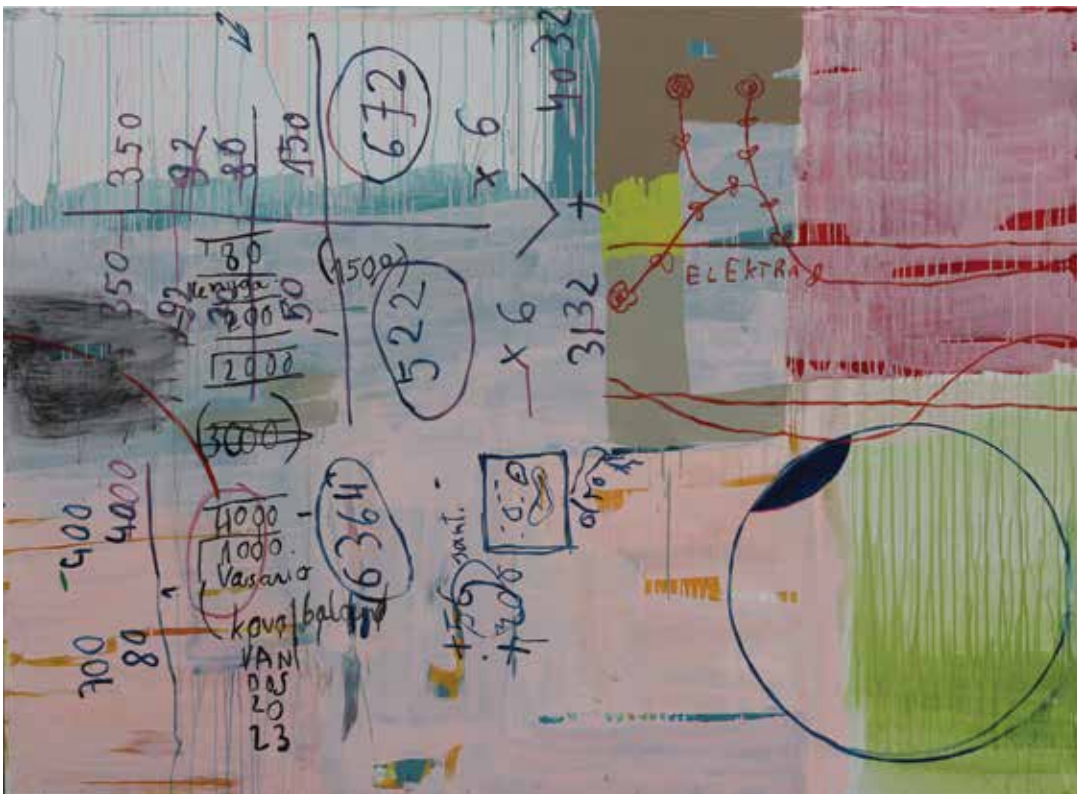
Ką piešia Vanda? Didelė įvairovė, nes tikrai ne visi jos popieriukai yra pašamoninių būsenų išraiška.

Vanda PADIMANSKAITĖ.
„7 18“. 2023. Drobė,
akrilas, lakas

Vanda
PADIMANSKAITĖ
„2023“
Drobė, akrilas, lakas

Vanda
PADIMANSKAITĖ
„Elektra“. Drobė,
akrilas, lakas. 2023

Giedrės Lisauskaitės
nuotraukos

Galima rasti ir automatizmo – pasikartojančių lygiašonių trikampių su iš jų besiformuojančiomis struktūromis, gyvybės medį primenančių šakaliukų (o gal tai žuvų ašakos?), dažnos paukščio pėdų „runos“ ir t. t. Tai tik dalis „popierėlių magijos“. Esama ir kur kas racionalesnų piešinių, net brėžinių, apskaičiuojant mastelį, plotą, vyno butelių kiekį trilitriniame pakeite. Paskaičiuojamas čia ir biudžetas, komunalinės išlaidos, atsiranda pažymėtos datos, garsusis ištiktukas „pyst“, žyma „7.80“, vardai, mėnesių pavadinimai. Čia tikriausiai proto veiklos sfera. Taigi trumpai apytariau „smegenų“ dalies Vandos paveiksluose plotus.

O kur širdies indėlis, emocinė tapybinio pasiutimo išraiška?

Ji, manyčiau, slypi spalvotuose, jautriuose, įvairuojančiuose, persiliejančiuose, besisluoksniuojančiuose visų

šitų piktogramų „pataluose“, pagrinduose, kurių niekaip nedrįsčiau vadinti fonais, nes tai visada gyvas tapybinis kūnas. Ant spalvinių dermių, dėmių paviršiaus straksi grafiniai ženklai, atklydę iš popierėlių, iš paraščių.

Tapybos kūriniuose apstu atsitiktinumų, šmaikštaus valiūkiškumo, jie transliuoja skirtingas emocijas, primena skiautinių anklodes. Nors susiūtos iš skirtingų, atsitiktinai surankiotų medžiagos gabaliukų, bet su meile, estetiškai, kantriai ir kūrybiškai derinant vieną lopinėlių apie kito, spalvą prie spalvos.

Gyvi paviršiai, daug emocijų, linksmų rebusų bei šaradų, gundančių atspėti, ką visa tai reiškia, paspėlioti, ar tikrai šie paveikslai išduoda kūrybos procese vyravusias, besikeičiančias Vandos Padimanskaitės emocijas. Mančiau, tai būtų nemenkas galvosūkis net visažiniams psichologams... ■

Vanda PADIMANSKAITĖ. Naktinių užuolaidų tapyba. 2020. Drobė, akrilas.

TEISINGUMO STULPAI

Pjesė

VEIKĖJAI:

MONSINJORAS SANSONAS
DAKTARAS GUILLOTINAS
DAKTARAS LOUISAS
JAUNOJI DAMA
SENOJI DAMA
NEVILTIES APIMTAS TĖVAS – ĮSIAUDRINĘS VYRAS
NEVILTIES APIMTA MOTINA – ĮSIAUDRINUSI MOTERIS

I SCENA

Daktaras Louisas ir daktaras Guillotinas kalbasi apie humanizmą.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Taip, daktare, sutinku, žmogus nenusipelnęs kentėti. Nepriklausomai nuo tautybės, religijos, socialinės padėties ar lyties, visi turi teisę į staigią, neskausmingą mirtį.

DAKTARAS LOUISAS. Nedrįstu jums, daktare, prieštarauti. Pakaks prisiminti pasmerktąjį myriop, klūpėjusį užrištomis akimis, – kai budelis kirto jam per kaklą, kūnas, visiškai neprilaikomas, griuvo pirmyn. Tik trimis ar keturiais papildomais kardo kirčiais pavyko atskirti galvą nuo pečių. Visa tai vyko siaubo apimtų žiūrovų akivaizdoje.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Puikiai pamenu tą atvejį. Ką ir sakyti, svetur budeliai labiau įgudę. Net moterys, nepaisant socialinės jų padėties, baudžiamos nukirstinimu. Antra vertus, mes, medikai, žinome, kad instru-

mentai visiškai neveiksmingi, jeigu kertama statmenai.

DAKTARAS LOUISAS. Patyrinėjau mikroskopu ir išsiaiškinau, kad neįmanoma nukirsti galvos vienu smūgiu, jei kirvio kraštas tiesus.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Taip, bet visai kas kita, jei kertama išgaubtu arba iškiliu įnagiu. Tada, išiskverbdamas giliau į audinius, jis tinkamai atlieka savo funkciją, nes juda panašiai kaip įžambus dantytas pjūklas.

DAKTARAS LOUISAS. Jei prisimintume kaklo sandarą, tai centre yra stuburas, sudarytas iš keleto slankstelių, vienas su kitu sunertų taip, kad sąnario net neįmanoma aptikti. Todėl nėra galimybės patikrinti, ar galva nukirsta tobulai, ypač jei tas darbas patikimas patirties stokojančiam, juo labiau negabiam budeliui.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Todėl tvirtinau ir tvirtinsiu, kad procedūros tikslumo labui reikia turėti stabilias mechanines priemones.

DAKTARAS LOUISAS. Manychiau, nusikaltėlis turėtų būti guldomas veidu žemyn tarp dviejų viršuje

skersiniu sujungtų stulpų, tarp kurių įtaisytas keturkampis peilis. Jei prietaiso viršus pakankamai tvirtas, sunkio jėga didėtų, priklausomai nuo greičio ir aukščio, iš kurio ašmenys krinta nuteistajam ant kaklo.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Be jokios abejonės, kolega. Tokį prietaisą visai paprasta sukonstruoti, o išbandyti, sakysim, kirsdinant negyvėlius, irgi nekeblu.

DAKTARAS LOUISAS. Pagaliau atsiras galimybė nustatyti, ar nusikaltėlio galvą išties būtina surakinti kryžminių pusmėnulio formos įtvaru.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Taip, tamsieji viduramžiai, kai pasmerktieji kamuodavosi kartuvėse po dvidešimt minučių, o eretikai, magai, ypač raganos buvo deginamos gyvos, praėjo negrižtamai.

DAKTARAS LOUISAS. Tik gailiausiai būdiečiai ryždavosi pasmaugti nuteistus prieš egzekuciją.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Aristokratų nukirsdindavo ant ešafoto, bet žmogžudžiai, pakelės plėšikai, banditai nusibaigdavo kančiose ant bausmės rato.

DAKTARAS LOUISAS. Baisu, kolega, net prisiminti, kaip kūnas raitosi, kai nuo krūtinės, rankų, šlaunų, blauzdų įkaitintomis žnyplėmis plėšiami raumenys, delnai nudeginami sieros rūgštimi. Kūno ertmės užpildomos lydyto švino, verdančio vandens, ištirpintos dervos ir vaško mišiniu. Vėliau kūnas tempiamas ir ketvirčiuojamas. Liekanos sudeginamos, paverčiamos pelenais ir išbarstomos pavėjui.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Žmogus, nepriklausomai nuo kilmės, veikos ar pažiūrų, nėra nusipelnęs tokių kančių.

DAKTARAS LOUISAS. Nepasiginčysi. Tikrai nenusipelnęs.

II SCENA

Kadaise svetingumu garsėję, tačiau dabar kuklūs monsinjoro Sansono, netekusio valstybinių pareigų, namai. Garsios dinastijos atstovas prie varganos buities bando prisidurti, demonstruodamas turistams instrumentą, paveldėtą iš protėvių. Jį, paslėptą po juodu audeklu, meiliai apžiūrinėja. Lygina dangalo klostes. Dūsauja.

Suskambus varpeliui, į namus užaina Senoji dama su Jaunąja dama. Jas pasitinka prie kasos aparato nuobodžiaujantis žilagalvis senukas – monsinjoras Sansonas.

SENOJI DAMA. Ar tiesa, kad pas jus galima pamatyti garsiąją Luizetę?

MONSINJORAS SANSONAS. Štai bilietų kainos.

JAUNOJI DAMA. Internete žadėtos nuolaidos...

MONSINJORAS SANSONAS. Panele, maža kas kur žadama, net jeigu parašyta. Mano namuose ištisus dešimtmečius niekas nesikeičia. Jei norite pasižiūrėti, susimokėkite už bilietą, o jei pageidaujate ko nors ekstravagantiškesnio, kainoraštyje viskas nurodyta.

SENOJI DAMA (*vartydama kainoraštį*). Nieko sau!..

MONSINJORAS SANSONAS. Patikėkite, ponია, mano kainos net elgetoms patrauklios. Kitur pasaulyje nieko panašaus nepamatysite.

JAUNOJI DAMA. Mama, imkime „viskas įskaičiuota“. Čia ir paskaita, ir ekskursija, ir...

MONSINJORAS SANSONAS. Šiandien „viskas įskaičiuota“ 5 procentais pigiau.

SENOJI DAMA. O gal padarysite mūsų šeimai rimtesnę nuolaidą?

MONSINJORAS SANSONAS. Ponia, čia ne turgus, o memorialinis kambarys. Rimties ir susikaupimo vieta.

JAUNOJI DAMA. Imam tą „viską“.

MONSINJORAS SANSONAS. Išmintingas sprendimas.

Atidžiai suskaičiavęs paduotus pinigų, monsinjoras Sansonas išrašo bilietus. Pakilęs nuo kasos, atidžiai juos patikrina, nuplėšia šakneles. Tada, pamojęs eiti paskui save, pradeda ekskursiją.

MONSINJORAS SANSONAS (*teatrališku balsu*). Tas trumpas laikas, likęs gyventi pasmerktiesiems, prilygsta pragarui žemėje. Nežinodami, kada išmuš egzekucijos valanda, jie puoselėja nedrąsą viltį, gal bausmė bus lemtingai atidėta. Tačiau atsikvėpti leidžiama tik sekmadieniais, pirmadieniais, per šventes, kai mirties bausmės nevykdomos, tada nedirbame ir mes.

SENOJI DAMA. Bet šiandien juk sekmdienis!

MONSINJORAS SANSONAS. Na, kad jau atėjote, padarysiu išimtį. Regis, viskas paruošta. Kalinys su kojaraiščiais atvedamas į kiemą. Egzekutoriaus padėjėjai laiko pasmerktą už parankių. Egzekutorius, kaip vakar, taip ir šiandien, primena kaukėtą graikų tragedijos personažą.

JAUNOJI DAMA (*pritrūkusi kantrybės*). Kur ji?

MONSINJORAS SANSONAS. Kas „ji“?

SENOJI DAMA (*susierzinus*). Luizetė.

MONSINJORAS SANSONAS. Luizetė... Ji turi daugybę vardų: Dailioji našlė, ponია Giljotina, Tautos pjūklas, Šventoji Giltinė, Patriotinės žirkklės, Atpildas už nuodėmes, Stebuklingas skustuvas, Teisingumo stulpai... Užgniaužkite kvapą!

Lyg atidengdamas paminklą, monsinyoras Sansonas nutraukia juodą audeklą nuo Luizetės. Išvydusios giljotinų, moterys aikteli.

MONSINJORAS SANSONAS (*patenkintas, kad padarė įspūdį*). Ši Luizetė priklausė dar mano velioniui seneliui, tada amžinatilį tėvui, vėliau testamentu atiteko man. Taip, taip, ir aš, ir mano tėvelis, ir šviesaus atminimo senelis tarnavome įstatymui, buvome valstybės budeliai. Šie ašmenys nurėžė karalių ir padugnių, didikų ir revoliucionierių, valstybės išdo grobstytojų, žudikų ir vaikų tvirkintojų galvas. Unikalus įtaisas. Šedevras. Mūsų siekių – laisvės, lygybės, brolybės – simbolis.

JAUNOJI DAMA (*nustebusi*). O koku būdu ponია Giljotina užtikrina mūsų laisvę, lygybę, brolybę?

MONSINJORAS SANSONAS. Labai paprastai – su visais elgiasi vienodai.

SENOJI DAMA. Man Luizetė atrodo šalta, bejausmė. Nenorėčiau po ja atsidurti.

MONSINJORAS SANSONAS. Luizetė didinga ir gailiatinga. Tikra karalienė. Du lygiagrečius stulpus viršuje jungia skersinis. Vidinėje jų pusėje – grioveliai, kuriais švelniai slysta įžambios formos ašmenys. Virš jų sumontuoti kabliai su pritvirtintais svarmenimis. Peilio laikiklis suveržtas virve.

SENOJI DAMA (*raukosi*). Vaje, kokia nuobodybė!

JAUNOJI DAMA. Bet kaip visa tai veikia?

MONSINJORAS SANSONAS. Pasmerktasis pririšamas prie pasviros lentajuostės. Galva ir kaklas įtvirtinamas tarp virpstų. Atleidus Luizetės ašmenis, krisdamas peilis nušnioja kaklą 45 laipsnių kampu.

JAUNOJI DAMA. Nelabai vaizdinga. Esate prastas pasakotojas. Verčiau parodykite Luizetę *in action*. Tik, žinoma, ne su šiaudine iškamša.

SENOJI DAMA. Ar tiesa, kad, žiūrovams pageidaujant, galite nukirsdinti avį?

MONSINJORAS SANSONAS. Bus padaryta.

Pasigirsta avies mekenimas. Monsinyorui Sansonui „įjungus“ Luizetę, mekenimas nutyla. Galva žnekteli į pintinę.

Damos susižavėjusios ima ploti.

JAUNOJI DAMA. Sakote, auka paguldoma veidu žemyn, kaklas padedamas ant išskaptuotos kaladės?

MONSINJORAS SANSONAS. Tokia tvarka.

JAUNOJI DAMA. Jūs tvirtai laikote abu virvės galus?

MONSINJORAS SANSONAS. Tikrai taip.

JAUNOJI DAMA. Tada juos atleidžiate ir prietaisas lekia žemyn?

MONSINJORAS SANSONAS. Neišvengiamai.

JAUNOJI DAMA. Noriu pati išbandyti. Pririškite mane prie lentajuostės. Mama, juk tu neprieštaraus?

SENOJI DAMA (*monsinyorui Sansonui*). Smalsumas – mūsų šeimos bruožas.

JAUNOJI DAMA (*persižegnojusi*). Aš pasiruošusi.

Monsinyoras Sansonas suriša Jaunosios Damos rankas ir kojas. Paguldęs pririša prie lentajuostės.

JAUNOJI DAMA. Įkiškite mano galvą tarp virpstų. Noriu, kad viskas būtų tikra.

Monsinyoras Sansonas padaro kaip lieptas. Jaunoji dama inkščia.

SENOJI DAMA. Išlaisvinkit ją. Man jau pakaks įspūdžių.

JAUNOJI DAMA. Bet man dar negana. Monsinjore, ko delsiat? Nuleiskite peilį!

III SCENA

MONSINJORAS SANSONAS. Manęs dažnai klausia, su kokiais sunkumais tekdavo susidurti darbe. Jų begalė.

Visų pirma, reikėjo tinkamos kvalifikacijos, įgūdžių. Smagu dirbti, jei pasmerktasis ramus, taikingai nusiteikęs. Priešingu atveju deramai atlikti procedūros kardu beveik neįmanoma. Po kiekvienos egzekucijos kalavijas atšimpa, neretai sulūžta, kitos bausmės tokiu jau neatliksi.

Būtina griežtai laikytis darbo saugos taisyklių, nes ešafotas, aplietas krauju, slidus kaip čiuožykla. Kartą nuvirtau nuo pakylės ir gavau gamybinę traumą. Savaitę gydžiausi.

Emocinis krūvis irgi didžiulis. Budelis privalo būti visada malonus, pasitempęs, geros nuotaikos. Ne mažiau svarbi jo vidinė ramybė. Nepavykus tobulai susidoroti su užduotimis, grįždavau namo paniūręs, prastai nusiteikęs. Tapdavau irzlus. Nusiramavimo ieškodavau piktnaudžiaudamas alkoholiu, vartojau antidepresantus, slapta nuo šeimos uosčiau klįjus.

Viskas pasikeitė, atsiradus Luizetei. Sumažėjo darbo krūvis. Ant ešafoto netekau pagrindinio vaidmens. Nebebuvo žiūrovams įdomus. Virtau statistu, kuriam patikėta tik paleisti giljotinos virvę. Dingo ryšys su pasmerktuoju. Teisingumas tapo nuasmenintas, beširdis. Humanizmas peržengė bet kokias sveiko proto ribas. Kilo grėsmė, kad nebeliks amato paslapčių, bus paniekintos tradicijos. Visuomenė nuspjovė į istorinę atmintį, kultūros paveldą. Mane tai siutina. Egzistuoja įvairios Europos programos, skirtos išsaugoti tautosaką, architektūrą, nematerialų paveldą, klesti kalviai, pynėjai, drožėjai, bet mūsų amatas nevertinamas. Čia diskriminacija! Nekenčiu Teisingumo stulpų.

IV SCENA

Daktaras Louisas ir daktaras Guillotinas aptaria profesinę techniką.

DAKTARAS LOUISAS. Manau, pritarsite, kolega, kad giljotina – tai chirurginis instrumentas, greitai ir tiksliai atliekantis savo funkciją.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Bet ji, kaip ir kiekviena mašina, turi trūkumų. Iki šiol nežinome, kas vyksta, nukirtus galvą. Ar išlieka sąmonė, pojūčiai? Ar šis įrankis iškart atima gyvybę, ar tikrai palengvina mirties procesą, paversdamas jį humanizmo aktu?

DAKTARAS LOUISAS. Man irgi rūpi, ar galva, nukirsta ties trečiuoju–ketvirtuoju stuburo slanksteliu, vis dar jaučia skausmą, išlaiko gebėjimą mąstyti?

DAKTARAS GUILLOTINAS. Pasak liudytojų, nukirstos galvos, kai suverčiamos į krepšį, kandžioja viena kita...

DAKTARAS LOUISAS. Tamsuolių pramanai! Kaip ir pasakojimai, ešą nukirsdinti begalviai kūnai svyri- nėdavę po ešafoto platformą.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Neabejočiau tuo! Jutimus ir suvokimą reguliuoja smegenys, todėl sąmoningai elgiamasi, net kai kraujo apytaka nutrūkusi.

DAKTARAS LOUISAS (*ironiškai*). Jeigu oras galėtų tekėti balso stygomis, nukirsdinta galva kalbėtų. Nesvarstykime, kas būtų, jeigu būtų...

DAKTARAS GUILLOTINAS. Bet abejonės, mirtis ištinka iškart, nukirsdintasis nepatiria jokių pomirtinių kančių. Tikiuosi, pritarsite man, kolega?

DAKTARAS LOUISAS. Labai norėčiau tikėti. Vis dėlto faktai rodo, kad, galvą atskyrus nuo kūno, prasideda konvulsijos. Užtenka atidžiau įsižiūrėti į labai išraiškingą nukirsdintų galvų mimiką. Joms svetimas blausus, bukas, prigesęs, neišraiškingas žvilgsnis, kokį matome, kai žmogus numiršta savo lovoje.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Antra vertus, daug kas priklauso nuo pasmerktjo savitvardos, fizinės būklės, psichinio nerimo. Juk ne paslaptis, kad vieną tenka per prievartą vilkti bausmės vietos link, o kitas

net ant ešafoto žengia oriai, todėl nukirsta jo galva irgi atrodo visai kitaip.

DAKTARAS LOUISAS. Darau prielaidą, kolega, jeigu išlieka veiklios apatinės smegenys, kodėl negalėtų veikti ir viršutinėsios? Tą patį drįsčiau tvirtinti ir apie smegenų žievę, kuri atsakinga už sąmoningą suvokimą.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Tam reikia specialių bandymų. Kol kas ši problema neišsprendžiama, tačiau verta tolesnių diskusijų.

DAKTARAS LOUISAS. Bet jūs, kolega, neabejoju, pritarсите, kad dar kurį laiką po galvos nukirtimo asmuo išlieka gyvybingas? Kraujas ir toliau kreša, sako, net barzda auga...

V SCENA

Į monsinjoro Sansono namus įsiveržia nevilties apimta šeima su savo atžala.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Jūs, monsinjore, paskutinė mūsų viltis. Turime bėdą. Didžiulę problemą.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Teisingumas išsigimė. Jis nebetarnauja žmonėms. Šiandien baisu net ranką pakelti prieš savo atžalą. Nebesusitvarkom.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Atsikalbinėja. Negerbia. Tapo šiurkštus. Ižūliai meluoja.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Prieš kelias dienas parėjo su kvapeliu.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Vyzdžiai išsiplėtę. Turbūt vartoja narkotikus.

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Neatsikalbinėk!

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Apleido dorovę.

Nugvelbė senelės pensiją.

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Nutilk!

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Kodėl užsimerkei?! Tiesa akis bado?

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Ką čia paistai?

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Matote, monsinjore, koks akiplėša? Drasko akis tėvams!

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Slepia nuo mūsų viską. Galimai įsitaisė ištekėjusią bobšę. Neduok Dieve, prisidarys vaikų. Pasislėpęs bando rūkyti.

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Maldaujame, monsinjore, įkrėskit jam proto. Mums jau nusviro rankos.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Tėvų žodžiai jo nebeveikia, piktinasi, vos išgirdęs. Paklupdykit ant žirnių. Užvažiuokit diržu. Įkrėskit rykščių.

MONSINJORAS SANSONAS. Ko dar pageidausite?

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Norim, kad sūnus taptų šilkinis.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Daug gerų atsiliepiimų girdėjome, vilties netekę žmonės jus, monsinjore, labai giria.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Tampykite už ausų, išrengęs nuogai pastatykit į kampa.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Įtariu, kad jis gėjus.

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Nedrįsk meluoti tėvui!

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Nesikūprink! Tiesiai stovėk! Ištrauk rankas iš kišenių!

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Neseniai pataluose aptikau, atsiprašant, sargį.

ATŽALA (...).

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Užsičiaupk! Nedrįsk meluoti, kad prezervatyvas mano! (*Monsinjurui Sansonui.*) Padarykite iš jo žmogų. Tai ne mūsų jėgoms.

MONSINJORAS SANSONAS. Deja, jau seniai nepraktikuoju. Be to, tai nelegalu. Dabar čia muziejus, o ne egzekucijų vieta.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Gal pavyks susitarti. Sumokėtume dvigubai.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Neliksim skolingi. Esame pasiryžę palikti dosnią auką.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Žinoma, visa tai liks tarp mūsų.

MONSINJORAS SANSONAS. Nebedirbu privačiai. Antraip grėstų kalėjimas. Šiais laikais už savivaliavimą griežtai baudžiama.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Monsinjore, nebeturim daugiau į ką kreiptis.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Širdis krauju srūva, matant, kaip sūnus žlunga. Juk aš jį išnešiojau, aš pagimdžiau.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Pats kasa sau duobę. Reikia jį sustabdyti. Kitos išeities nėra.

MONSINJORAS SANSONAS. Įstatymas draudžia!

NEVILTIES APIMTA MOTINA. O kas įstatymus kuria? Tą daro, visų pirma, šeima.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Jis viską pažeidė, peržengė visas ribas. Šaiposi iš mūsų. Esam bejėgiai. Padarykit iš jo žmogų. Antraip neišvengsim bėdos.

MONSINJORAS SANSONAS. Suprantu, užjaučiu, bet...

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Jokiu „bet“. Juk jūs, monsinjore, įkūnijate teisingumą.

MONSINJORAS SANSONAS. Senais laikais tas buvo...

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Seni laikai turi grįžti. Privalome laikytis tradicijų, senųjų papročių. Žmogus be jų – gyvulys.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Skolingi neliksim.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Jūsų tikrai nenu-skriausim.

MONSINJORAS SANSONAS. Nežinau, nežinau...

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Jūs toks protin-gas... Jautrus ir kilnus.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Jūsų šeima visada vykde teisingumą. Jūs, monsinjore, esate labai padorus.

MONSINJORAS SANSONAS. Gal išties pabandyti?..

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Nesigailėkite to iš-gamos. Lai suvokia, kad reikia paisyti tvarkos ir taisyklių.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Lai gerbia tėvą ir motiną, nevagia, nemeluoja, negeidžia svetimo turto, nepaleistuvauja.

MONSINJORAS SANSONAS. Ar pageidausite da-lyvauti egzekucijoje?

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Mes pasitikim jūsų vaizduote.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. Esame pernelyg jautrūs, kad stebėtume tokias apeigas.

NEVILTIES APIMTAS TĖVAS. Įstatymai draudžia net ranką pakelti prieš savo vaiką.

NEVILTIES APIMTA MOTINA. O mes laikomės įstatymų, esam paklusnūs piliečiai.

MONSINJORAS SANSONAS. Tada malonėkite pa-likti mus vienus. *(Atžalai)*. Na ką, gražuoli, prisidirbai, teks pakentėti. Šiek tiek paskaudės. Tik verkšlenti ne-reikia. Būk vyras. Ir nežiūrėk į mane piktai, aš tau ne priešas...

Monsinjoras Sansonas imasi darbo. Pasigirsta mono-toniški plakimo garsai, lydimi kūdikio klyksmo.

VI SCENA

Daktaras Guillotinas ir daktaras Louisas ginčijasi, kas svarbiau – širdis ar galva.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Sutikite, kolega, tiek geros, tiek blogos idėjos, visų pirma, kyla galvoje.

DAKTARAS LOUISAS. Manychiau, visos mintys plūsta iš širdies.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Jūs, kolega, painioja-te protą su jusmais. Taip, žmonės jaučia širdimi, bet mąsto smegenimis.

DAKTARAS LOUISAS. Nieko panašaus!

DAKTARAS GUILLOTINAS. Jei gerai supratau, norite pasakyti, kad neurologai su visa psichologų, psichiatrų, psichoterapeutų svita knaisiojasi ne ten, kur derėtų? Anot jūsų, sąmonės ir pasąmonės labi-rintus turėtų tirti kardiologai? Tuomet ir teisingu-mas, skirdamas bausmę nusikaltėliui, turėtų liepti ne galvą atskirti nuo kūno, ne kulną paleisti į kaktą, o išplėsti širdį?

DAKTARAS LOUISAS. Drįsčiau priminti, kad is-torija pateikia ne vieną faktą, kai ne tik laukinės tautos išplėsdavo priešams širdis. Jas netgi suvalgydavo, tikė-josi priešų turėta galia pastiprinti kovinę savo dvasią.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Valgydavo ir smege-
nis, kad įgautų priešui jau vis tiek nebereikalingos iš-
minties. Šiandien tai atrodo barbariška. Juk vienaip ar
kitaip esame civilizuoti. O civilizacija nei tokiems ritu-
alams, nei vaizdiniams nepritaria ir niekada nepritars.

DAKTARAS LOUISAS. Sutinku, per milijonus
metų žmonija gerokai pasistūmėjo į priekį. Apmazėjo
kanibalų. Vis rečiau fiksuojama kraujomaišos atvejų.
Svetimo kraujo troškimas irgi blėsta, nors ne visiems.
Jau ne vieną tūkstantmetį priešų stiprybę perimame
nuotoliniu būdu – per jų kalbą bei raštą.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Nesutikčiau. Tik
pažiūrėkit, kolega, kaip visus iki šiol jaudina ir įkve-
pia kraupūs vaizdiniai. Juditai, kalaviju nukirtusiai
galvą Olofernui, keliamos ovacijos. Arba prisiminkime
paiką Salomėją, išgeidusią pamatyti lėkštėje Jono
Krikštytojo galvą. Šis siužetas iki šiol interpretuoja-
mas didžiųjų menininkų, o vadinamoji civilizuota
publika, matydama scenoje nukirsdintą šventąjį, plo-
ja ir šaukia „Bis!“

DAKTARAS LOUISAS. Negi norite pasakyti, kad
žmonija visada žavėsis nukirstomis galvomis?

DAKTARAS GUILLOTINAS. Jau sutarėme, ko-
lega, kad šioje srityje žmonija gerokai pažengė į
priekį. Atsisakė kalavijų, kirvių, pjūklų. Mirties
bausmė tapo humaniškesnė. Tačiau esmė nepasikei-
tė. Teisingumas visada reikalavo ir toliau reikalaus
nusikaltėlio galvos. Nesvarbu, kokia forma ar prie-
monėmis tai bus įgyvendinta. Galbūt kada nors ateis
laikas, kai nebereikės giljotinos, bus kalinama „iki
gyvos galvos“. Tačiau galva vis tiek bus svarbiausia
kūno dalis. Juk sakome „iki gyvos galvos“, o ne „iki
paskutinio širdies dūžio“, nes galutinė kūno gyvy-
bės stotelė yra galva.

DAKTARAS LOUISAS. Nebandysiu prieštarauti.
Akivaizdu, mirtis ištinka, kai negrįžtamai nutrūksta
kraujotaka, dingsta kvėpavimas, o smegenys nusto-
ja dirbusios. Tačiau kaip yra tuo atveju, jei asmuo nei
smegenų, nei galvos ant pečių niekada neturėjo?

DAKTARAS GUILLOTINAS. Tą patį jums, kole-
ga, galėčiau pasakyti apie širdį. Patologija žino atve-
jų, kai žmogus buvo gyvas, tačiau neturėjo širdies. O

galva, net nukirsta, dar kurį laiką būna sąmoninga.

DAKTARAS LOUISAS. Išplėsta širdis irgi plaka.

VII SCENA

*Suskambus varpeliui, į monsinjoro Sansono namus įsi-
veržia moteris ir vyras, velkantys maišą, kuriame kaž-
kas spurda.*

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Jį būtina sukaustyti gran-
dinėmis. Prikalti prie gėdos stulpo!

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Jis negerbia moterų.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Jį reikia pasodinti ant kuo-
lo. Papurtyti elektros kėdėje.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Šitas išgama privalo
suvokti savo piktadarybių mastą. Pamokykite jį man-
dagumo.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Tarp padorių žmonių jam
ne vieta.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Prikirpkite jam uodegą.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Nukryžiuokite. Tegu pa-
junta, ką mes patyrėme.

MONSINJORAS SANSONAS. Ramiau, ponai. Lai-
kykitės tvarkos. Čia ne senatas.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Monsinjore, privalote mus
išgirsti.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Įsiklausykite, meldžiu.
Ilgiau taip tęstis nebegali. Išgelbėkite mus ir visuomenę!

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Jūs doras, diskretiškas, ati-
dus. Tokių budelių vienetai. Apie jus sklinda legendos.

MONSINJORAS SANSONAS. Kas atsitiko? Kuo tas
tipas jums nusikalto?

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Tai pabaisa, demonas.
Jis šaukiasi pelnytos bausmės.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Vyksta baisūs dalykai, to-
dėl neturite teisės likti nuošalyje. Jūsų pilietinė pareiga
įsikišti.

MONSINJORAS SANSONAS. Ką? Kur? Kodėl? Juk
jau seniausiai esu atleistas iš pareigų. Jei dirbu, tai tik
iš atjautos.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Jo nusikaltimai siau-
bingi. Stebėjome tą valkatą.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Kol pagaliau pavyko pričiupti.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Kiek aš nuo jo prisikentėjau! Metų metais persekioja. Žvilgsniu išrengia. Nevengdamas klastos, įsiprašo į guolį. Tenkina žemiausias aistras. Meldžiau pasigailėjimo, šaukiausi vyro, kaimynų pagalbos. Tuščiai. Kaskart, vos įeinu į vonią, išspraudžia į kampą. Žemina, laižo, liečia, nutaisęs ištvirkėlio šypseną.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Jau dešimt metų per atstumą mane kankina kūno skausmais. Teisėsauga nusikaltimo neįžvelgia. Padarinių netiria. Nenutraukia baustino persekiojimo. Tas velnio išpera nuotoliniu būdu sukelia man čiudėjimą, nuolat sloguoju. Klausosi mano minčių skaitytuvu. Viską skenuoja. Į smegenis siunčia nuodingas bangas. Per infragramą įjungia niežulį nosyje. Kosminių lazerių priverčia, kad jį maitinčiau ir girdyčiau. Per mano akis kiaurai viską mato. Apdergia, ką tik padarau. Knaisiojasi po failus, kuriuos seniausiai ištryniau. Visrakčiu atidarinėja buto duris. Užvaldė namus, kuriuose gyvenu su žmona.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Viskas tiesa... Nepakenčiamas bjaurybė!

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Minčių skaitymas kelia nepaliaujamą stresą. Net bunkeryje nesu nuo to apsaugotas.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Ir aš stresuoju, nesijaučiu saugiai.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Skleidžia žudančius spindulius. Dirgina mano smegenis, jos visada įaudrintos, ties perkaitimo riba. Translokatoriumi pavertė šeimos gyvenimą pragaru. Iškvoskit, kas konkrečiai įsako mus kankinti.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Aš nuolatos drebu. Vaistus ryju saujom.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Mūsų santuoka žlunga. Sūnus nebeleidžia pasimatyt su anūkais.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Mes jau pasenome, o jis, gyvatė, amžinai jaunas, guvus.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Išgelbėkit mus.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Privalote nutraukti tą košmarą, monsinyjore. Mūsų surištos rankos. Humanizmas neleidžia jo bausti.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Įsitikinau – jo galvoje

knibžda baisiausi planai. Jis nekenčia nustatytos tvarkos. Tai penktoji kolona, svetimos valstybės šnipas, įtakos agentas, kurio užduotis – nuversti teisėtą valdžią, įvesti diktatūrą. Jį reikia nedelsiant sutramdyti, rytoj bus per vėlu.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Tai nepataisomas priekabautojas. Jam tik viena terūpi. Vincentas terorizuoja mane.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Bandėme susitarti gražiau. Siūlėme pagyvent atskirai.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Vijome lauk. Tačiau kaskart sugrįžta. Ir keršija su vis didesniu įniršiu. Nebeištversiu.

MONSINJORAS SANSONAS. Atriškite maišą. Pažiūrėsiu, kuo galiu jums padėti. *(Pauzė.)* Na, niekšeli, ko tyli? Praradai amą? Ko drebi?

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Apsimeta.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Vaidina auką. Tuoj išspaus ašarą. Tokių dalykėlių juos išmoko karinės žvalgybos mokykloje.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Veidmainis.

MONSINJORAS SANSONAS. Matau, čia teks pakrapštyti... Prireiks specialios įrangos. Su tokia medžiaga dar nesu dirbęs.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Jūs jį užmigdyt?

MONSINJORAS SANSONAS. Dirbu be narkozės. Taip išmokė senieji meistrai.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Ar galiu jį paglostyt?

MONSINJORAS SANSONAS. Nesijaudinkite, viskas bus gerai.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Kada galėsime jį atsiimti?

MONSINJORAS SANSONAS. Užeit rytoj. Bet prieš tai paskambinkit. Po procedūros jam reikės atgauti jėgas, susitaikyti su kitokio gyvenimo iššūkiais. Lengva nebus.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Pasitikime jumis.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Duok leteną, seni...

MONSINJORAS SANSONAS. Neblaškykite paciento. Jam reikia apsibrasti su nauja aplinka. Eikite savais keliais.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. Tai rytoj?..

MONSINJORAS SANSONAS. Maždaug apie pietus, antroje dienos pusėje.

ĮSIAUDRINUSI MOTERIS. O jeigu jūs, monsinojore, neatsiliepsite? Arba bus ilgai užimta? Abonentas nepasiekiamas? Aš išeisiu iš proto!

MONSINJORAS SANSONAS. Po procedūros jį atidžiai stebėsiu.

ĮSIAUDRINĘS VYRAS. Tai mes galime būti ramūs?

MONSINJORAS SANSONAS. Uždarykit duris.

Įsiau drinusiai porai išėjus, monsinojoras Sansonas linksmai švilpauja. Netrukus imsis darbo.

MONSINJORAS SANSONAS. Na, pažiūrėkim, ką čia turim? Ir nuo ko pradėsime?

Desperatiškai užkniaukia katinas.

VIII SCENA

MONSINJORAS SANSONAS (*ilsėdamasis po darbo, svarsto apie muzikos naudą*). Niekada nebuvau abejingas muzikai. Ji išaukština, sutaurina. Muzika – tai begaliniam laikui išsidėsčiusi garsinė raiška, paremta garsų ir pauzių struktūromis. Klausydamasis jos girdžiu kosmoso, amžinybės alsavimą. Negaliu likti abejingas, nes tai dieviška harmonija, žmogaus darba su pasauliu. Jei nebūtų muzikos, turbūt neištverčiau. Muzika padeda atgauti jėgas, pakelia nuotaiką. Muzika gydo, leidžia patirti giliausius jausmus. Neretai, klausydamasis muzikos, imu raudoti. Nesigėdiju tų ašarų. Nesvarstau, ką kiti pagalvos. Gera atsiduoti muzikai. Paniręs į garsų okeaną, patenku į tobulą pasaulį, kur nėra pykčio, korupcijos. Labai vertinu Mocartą, mielai klausaisi Vivaldžio, nesu abejingas Bachui. Triukšmingos šiuolaikinės nemėgstu. Ji mane erzina, tampa dirglus. Visada norėjau išmokti griežti vargonais. Bet nuo penkerių griežiu smuiku. Iš pradžių šio instrumento nemėgau. Tačiau dabar, kai po darbo paimu į rankas smuiką, vienu metu mėgaujuosi garsais, raminančiais sielą.

IX SCENA

Daktaras Louisas ir daktaras Guillotinas kalbasi egzekucijų vizualumo bei poveikio žiūrovams temomis.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Manau, kolega, neprieštarausite, kad žmonėms reikia duonos bei reginių. Publika mieliau žiūri nei klauso. Šiurpūs vaizdai ją įaudrina. Emociškai pakrauna. Visai kitaip nei kvapai arba garsai.

DAKTARAS LOUISAS. Garsai, daktare, ne mažiau paveikūs. Antai nesiliaujantis burzgimas, kalimas už sienos, kiaurą parą kartojama vis ta pati melodija arba pamišėlio atliekama daina gali išvesti iš proto. Jau seniai pastebėta, kad garsu pavyksta labai sėkmingai kankinti. Tai viena rafinučiausių bausmių. Garso paveiktą žmogų apima panika, isterija, sutrinka kūno motorika, jis praranda gebėjimą mąstyti.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Vis dėlto vaizdas yra paveikesnis už garsą. Antra vertus, sukelti skausmą gali ir vienas, ir kitas.

DAKTARAS LOUISAS. Drįsčiau pridurti, kolega, kad prie šiurpų keliančių vaizdų greitai priprantama – žvilgsnis atbunka, emocijos prigęsta. O štai prie žudančio garso, antraip negu prie bjaurių kvapų, priprasti neįmanoma.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Tai kodėl žmonės turi tokį stiprų poreikį stebėti kraupius vaizdus? Kodėl jie jaučia pasitenkinimą matydami, kaip liejasi kraujas, kertamos galvos, kūnus tampo priešmirtinės konvulsijos? Kodėl prie ešafoto dar visai neseniai susirinkdavo minios, kad pamatytų pasmerktojo ketvirčiavimą? Juk su žvėriška žmogaus prigimtimi tai neturi nieko bendra.

DAKTARAS LOUISAS. Sutinku, kraupus vaizdas publiką traukia labiau negu bjaurus kvapas ar iš proto varantis garsas. Jei to, ką norėjo išvysti, žiūrovai nepamato, labai nuliūsta. Jaučiasi apgauti. Ar prisimenate tą dieną, kai mūsų naujoji mašina pirmą kartą viešai nukirsdino galvas nuteistiesiems mirties bausme?

DAKTARAS GUILLOTINAS. Puikiai pamenu, kolega. Prieš egzekuciją minia aikštėje džiūgavo, dainavo dainas. Tačiau neišvydusi ilgai laukto tradicinio reginio, liovėsi linksmintis. Tie, kurie tą akimirką šnekučiavosi ar sumirksėjo, išvis nieko neišvydo! Jiems atrodė, kad egzekucija įvykdyta per greitai. Minia visiškai nusivylė, nes nei kūno, nei nukirstos galvos nepamatė. Stūksojo tik mašina, aptaškyta krauju.

DAKTARAS LOUISAS. Prisimenu, monsinjoras Sansonas stoviniavo sutrikęs, išpiltas šalto prakaito, drebančiomis rankomis. Praradęs pagrindinį vaidmenį ant ešafoto, jautėsi pažemintas. Dabar jo amplua apsiribojo tik vizualiai skurdžiu rankenos spustelėjimu. Jam buvo sunku su tuo susitaikyti.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Girdėjau, grįžęs namo, tądien mirtinai nusigėrė. Kiaurą naktį virpino smuiką, kol neapsikentę kaimynai paryčiais jį nutildė.

DAKTARAS LOUISAS. Patyrė tikrą dramą. Akys prigeso, populiarumas išblėso, vis rečiau kas nors atpažįsta jį gatvėje. Niekas nebedovanoja gėlių. Netekęs pajamų už papildomas paslaugas, ilgai krintosi. Prasadėjusi nauja teisingumo era jam atnešė vienus nuostolius.

DAKTARAS GUILLOTINAS. *C'est la vie*, kolega.

DAKTARAS LOUISAS. Gyvenimas, daktare, negailestingai eina pirmyn.

DAKTARAS GUILLOTINAS. *Skol!*

DAKTARAS LOUISAS. *Tchin-tchin!*

X SCENA

Suskamba varpelis. Į monsinjoro Sansono namus užeina Jaunoji dama su savo motina.

JAUNOJI DAMA. Monsinjore, turbūt manęs neprišiminate...

MONSINJORAS SANSONAS. Jei viską prisiminčiau, nepajėgčiau užmigti. Leiskite atidžiau į jus įsižiūrėti...

JAUNOJI DAMA. Aš lankiausi pas jus su motina. Anuomet, nepagalilėjęs asmeninio laiko, aprodėte čia saugomus savo turtus. Tada pirmąkart pamačiau Luizetę. Ar jai viskas gerai? Ar ponija Giljotina vis dar darbinga? O gal ją išmontavot? Pardavėt? Užstatėt lombarde? Kokia jūsų ir jos sveikata?

MONSINJORAS SANSONAS. Ak, jūs ta smalsi Jaunoji dama! Sunku būtų, panele, jus pamiršti, juk iš paiko smalsumo reikalavote, kad Luizetė nurėžtų jūsų dailų kaklą.

JAUNOJI DAMA. Štai čia mano motina. Jau daug metų ji nekalba. O jei prabyla, sunku tą išverti. Nepakeliama našta užgriuvo mane, monsinjore. Nespė-

ju net savimi pasirūpinti. Motina nieko neprisimena. Nebežino, nei kas ji, nei iš kur. Viską tempia, saugo, neleidžia popierėlio išmesti. Namai virto šiukšlynu, negaliu pasikviesti svečių. Ji nuolat dejuoja. Po savimi teršia. Turiu jai vergauti. Gyvenimas, monsinjore, tapo nemielas. O man, nepatikėsit, dar nėra trisdešimties. Susenau pačioje jaunystėje. Nesulaukiu užuojautos. Gyvenu su aptemusio proto motina.

MONSINJORAS SANSONAS. Taip, dabar žmonės gyvena ilgiau negu derėtų.

JAUNOJI DAMA. Tai varo mane į neviltį. Nenoriu anksčiau laiko užgesti tiesiogine ir perkeltine prasme. Išvaduokite mane. Noriu slidinėti kalnuose, maudytis jūrose, užsisakyti masažą. Pasaulis toks gražus, jis neturi teisės būti man atšiaurus ir neteisingas.

MONSINJORAS SANSONAS. Jaunimas dabar nekantrus, nori visko čia ir dabar. Nebemoka kentėti. Pamiršote, kad kančia taurina žmogų?

JAUNOJI DAMA. Monsinjore, neskaitykite man pamokslų. Išgelbėkite laisvą dvasią. Juk motina vis tiek nieko nepajus. Jei būtų sveiko proto, pati paprašytų šitos paslaugos. Ir jai, ir man tai suteiks palaimą.

MONSINJORAS SANSONAS. Panele, yra griežtai nustatyta tvarka.

JAUNOJI DAMA. Jums nebėra kur trauktis. Su valdžia viskas suderinta. Leidimai gauti. Reikiamus popierius turiu. Motina juos pasirašė. Dėl to nekils keblumų.

MONSINJORAS SANSONAS. Jūs velniškai apsuksi.

JAUNOJI DAMA. Štai žyminis mokestis, įgaliojimas, testamentas. Elektroninis parašas, notaro patvirtinimas, daktarų Louiso ir Guillotino medicininės išvados. Čia viskas, ko reikia. Patikėkite, gerokai teko pavargti. Visur automatai. Žmogaus bėda jiems paskutinėje vietoje. Motina šį pasaulį norėtų palikti oriai – iškėlusi galvą, kaip kadaise mūsų bajorai, pasiryžę numirti, užuot negarbingai gyvenę.

MONSINJORAS SANSONAS. Trūksta keleto pažymų. Nedeklaruota gyvenamoji vieta.

JAUNOJI DAMA. Viskas yra. Prisegta.

MONSINJORAS SANSONAS. Šiandien turbūt jau nespėsim...

JAUNOJI DAMA. Rytoj ilgam išvykstu. Niekaip negalėsiu. Monsinjore, juk procedūra neužtruks.

MONSINJORAS SANSONAS. Turiu pasiruošti. Patikrint mechaniką. Išgaląsti ašmenis. Susirasti prijuostę, diržus.

JAUNOJI DAMA. Į ceremoniją pasikviečiau svečių, jie laukia už durų.

MONSINJORAS SANSONAS. Darykit, ką norit. Dėl manęs, panele, kvieskite nors ir spaudą. Žurnalistams turėtų būt įdomu.

Monsinjas Sansonas ima galąsti Luizetės-giljotinos peilį.

XI SCENA

Monsinjoro Sansono namus užplūsta Jaunosios damos sukviesti svečiai.

VYRAS. O mamytė atrodo gana žvaliai. Gerai išsilaikiusi. Skruostukai raudoni.

MOTERIS. Mane visada žavėjo nepalaužiama jos tvirtybė. Ji – nepataisoma optimistė. Pamenu, jos namuose stalai lūždavo nuo vaišių. Viską suspėdavo – ir dirbti, ir pasilinksminti. Kaip krutate, močiute?

SENOJI DAMA (...).

MOTERIS. Klausiu, kaip krutate?!

SENOJI DAMA (...).

JAUNOJI DAMA. Kalbėkit garsiau, ji neprigirdi.

MOTERIS. Atnešėme jums gėlių! Pauostykit, puokštė kvepia pavasariu!

SENOJI DAMA (...).

JAUNOJI DAMA. Gėlės mamą visada pradžiugina.

VYRAS. Prieš procedūrą gal mamytė norės gurkštelėt konjako?

JAUNOJI DAMA. Mama abstinentė. Per vėlu jai pradėt piktnaudžiauti svaigalais.

MOTERIS. Ar mane pamenat? Mokiausi su jūsų dukra!

SENOJI DAMA (...).

VYRAS. Kiek jums dabar metų?

SENOJI DAMA (...).

MOTERIS. Ar jau atlikote išpažintį?

SENOJI DAMA (...).

VYRAS. Klausiu, ar kunigas buvo?

SENOJI DAMA (...).

JAUNOJI DAMA. Nevarginkite jos. Mama greitai pavargsta. Monsinjore, jūs pasirengęs?

MONSINJORAS SANSONAS. Aš visada pasirengęs.

JAUNOJI DAMA. Tai nedelskim, pradėkite...

XII SCENA

Senoji dama dalijasi patirtais išpūdžiais.

SENOJI DAMA. Viskas įvyko akimirksniu. Tai buvo lyg vėjelio gūsis. It kaklą paliestų plunksnelė. Neapsakomas švelnumas. Nepakartojamas jausmas – išsivaduoti iš kūno pančių. Nušvinta siela. Ją ima skalauti džiaugsmo bangelės. Širdį maloniai glosto šviesa. Ji stumia pirmyn. Netrukus jau kylame, malonus balsas drąšina mane. Sutemos sklaidosi. Apima įkvėpimas. Išgirstu savo atodūšį. Ataidi paskutinis širdies dūžis. Šviesa ima mirkčioti lyg lemputė prieš užgesdama. Tačiau nepalieka manęs. Aplink – begalybė. Ji plečiasi, ramina vilties spinduliais. Girdžiu tolstančius balsus. Matau besišypsančius veidus. Nieko nebejaučiu. Nenoriu mirti.

XIII SCENA

Daktaras Louisas ir daktaras Guillotinas aptaria monsinjoro Sansono įvykdytą egzekuciją.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Ar jums nepasirodė, kolega, kad Senoji dama bandė kažką pasakyti? Krentant galvai į krepšį, pamačiau klausiantį jos akių žvilgsnį, atmieštą nuostaba ir nebyliu priekaištu.

DAKTARAS LOUISAS. Jaunoji dama, kad ir kaip stengėsi valdytis, po procedūros patvino ašaromis. Vėliau puolė į isteriją. Monsinjurui teko ją raminti. Tačiau pataisyti padėtį buvo jau per vėlu.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Pasakysiu atvirai, man jos pagailo. Antraip nei motina, ji atrodo labai trapi. Lengvai pažeidžiama.

DAKTARAS LOUISAS. Svečiai jautėsi nemaloniai apstulbę. Procedūra jiems nepatiko. Stovėjo išbalę. Kai kuriuos teko gaidinti amoniaku. Niekas nepasiliko gedulingų pietų.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Aš irgi nelikau, nors buvau kviečiamas. Man šiek tiek gėda, kad giljotina pavadinta mano vardu.

DAKTARAS LOUISAS. Aš, daktare, irgi panašios nuomonės dėl Luizetės. Antra vertus, po tiek metų buvo įdomu gyvai pamatyti, kad ji vis dar puikiai veikia.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Jeigu kalbame apie orią mirtį, gal reikėtų pasitelkti ne peilio ašmenis, o mirtinus vaistus? Vaizdas žiūrovams būtų gerokai estetiškesnis.

DAKTARAS LOUISAS. Žinoma. Sukūrus įspūdingą scenografiją, parinkus deramą apšvietimą ir muziką, būtų galima procedūrą transliuoti internetu. Ne

tik žiūrovams, bet ir artimiesiems nereikėtų nė kojos iškelti iš namų.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Ekrane visa tai atrodytų tarsi nekaltas žaidimas.

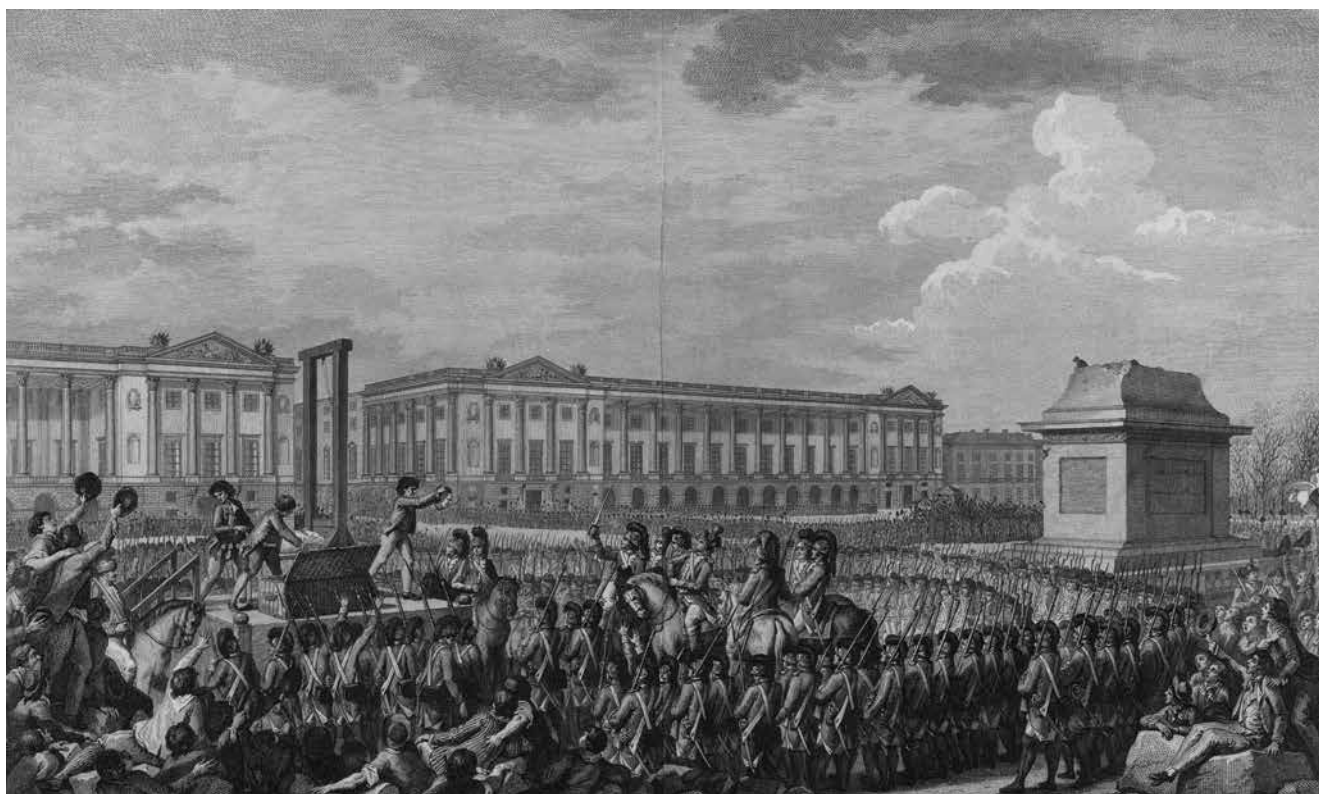
DAKTARAS LOUISAS. O juk žmonėms, daktare, reikia pramogų ir žaidimų.

DAKTARAS GUILLOTINAS. Niekas nenusipelnęs kentėti.

DAKTARAS LOUISAS. Taip, kolega, niekas, nepriklausomai nuo rasės, religijos, socialinės padėties ar lyties, neturėtų patirti kančių. Ar ne taip, monsinyjore?.. Ką jūs į tai atsakysit?..

Monsinjoras Sansonas griežia smuiku.

PABAIGA

Louis Capet egzekucija Revoliucijos aikštėje 1793 m. sausio 21 d.

Kęstutis PULOKAS

KUNIGAŲ MARTYNA MAŽVYDĄ ATMENANT

Prieš 460 metų, 1563 m. gegužės 21 d., Ragainėje mirė evangelikų liuteronų kunigas Martynas Mažvydas, vienas lietuvių raštijos pradininkų, pirmosios lietuviškos knygos „Katekizmo prasti žodžiai“ (1547 m.) ir kitų leidinių parengėjas.

Vilniuje metinės prisimintos per sekmadienio pamaldas evangelikų liuteronų (Vokiečių g.) ir evangelikų reformatų (Pylimo g.) bažnyčiose, o 12.30 val. Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija pakvietė paminėti Martyną Mažvydą Reformatų sode prie statomo paminklo Reformacijai ir lietuvių raštijos pradininkams.¹ Neformaliame susijime dalyvavo Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugijos bei Mažosios Lietuvos reikalų tarybos nariai, evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų bažnyčių parapijiečiai.

Savo laiškus Mažvydui skaitė Vilniaus M. Mažvydo progimnazijos moksleiviai, parengti mokytojos Gitanos Šeštokienės, – Mažvydo vardu pavadintos mokyklos mokiniai laiškus jam rašo ir akrostichus kuria jau ne pirmus metus.² Mažvydo gyvenimą ir šiandienos sąsajas, – Martyno Mažvydo biografija simboliškai susieja šiemet valstybės mastu švenčiamus Vilniaus ir Klaipėdos krašto jubiliejus, – apžvelgė dr. Austė Nakienė, Kęstutis Pulokas ir Vytautas Gocentas,³ malda susiejimą baigė evangelikų reformatų katechetas Holgeris Laenas (*Holger Lahayne*), paskui pakvietęs svečius apžiūrėti bažnyčią.

Martyno Mažvydo tikslgi gimimo data ir vieta vis dar kelia klausimų. Daugelio tyrinėtojų sutariama, kad iš

smulkiųjų bajorų kilęs Martynas Mažvydas Vaitkūnas gimė po 1510 m. paprūsėje – Švėkšnos, Gardamo ir Žemaičių Naumiesčio ruože. Žinoma žurnalistė, Sąjūdžio metraštininkė Laima Pangonytė (1942–2022) teigė viename Vokietijos archyvų mačiusi dokumentą, kuriame Martyno Mažvydo gimimo data ir vieta buvusios tiksliai nurodytos. Deja, tuokart šio atradimo ji nesureikšminusi manydama, kad tai visuotinai žinomas faktas. Vėliau pasitikrinti nebeturėjusi galimybės. Archyvinės informacijos paieškai bei tyrimų aktualizavimui Mažosios Lietuvos reikalų tarybos ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo iniciatyva 2021 m. vasarą susibūrė neformali Martyno Mažvydo biografijos tyrimo iniciatyvinė grupė.⁴

Tikėtina, kad Martynas Mažvydas gimė 1520 m. lapkričio 17 d. Laukstėnuose (netoli Gardamo, dabartiniame Šilutės r.). Veikiausiai mokslo troškimas jį atvedė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę. Iki 1546 m. Martynas Mažvydas gyveno ir dirbo Vilniuje. Manoma, kad apie 1539–1542 m. galėjo mokytojauti Abraomo Kulviečio (ca.1510–1545) įsteigtoje protestantiškoje kolegijoje. Dėl Reformacijos idėjų skleidimo Vilniuje buvo persekiojamas, galbūt netgi kalintas – Karaliaučiaus universiteto rektoriui Johanui Bretšneideriui (*Johann Brettschneider*) 1548 m. lotyniškai rašytame laiške Martynas Mažvydas įsivardija pirmuoju tikėjimo kankiniu – *protomartyr*.

Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis 1546 m. birželio 8 d. Martyną Mažvydą pakvietė į Ka-

raliaučių ir tų pačių metų rugpjūtį kunigaikščio lėšomis šis pradėjo teologijos studijas Karaliaučiaus universitete, kurį bakalauro laipsniu baigė 1548 m. balandžio 5 d. – pirmasis iš LDK studentų lietuvių. Nuo 1549 m. kovo 18 d. Martynas Mažvydas tarnavo Ragainės evangelikų liuteronų lietuvių parapijos klebonu, čia vedė ankstesnio Ragainės kunigo dukterį Benigną Lauterstern.

1554 m. Martynas Mažvydas buvo paskirtas vyskupo vietininku – arkidiakonu Ragainės apskrityje. Taip pat dirbo apskrities valdytojo raštininku ir vertėju, vadovavo parapijos mokyklai, rūpinosi bažnytiniu giedojimu. Susirašinėjo su kunigaikščiu Albrechtu Brandenburgiečiu, laiškuose išsamiai aprašė Ragainės parapijos būklę.

Lietuviška raštija rūpintis Martynas Mažvydas pradėjo dar gyvendamas LDK. Pirmąją knygą „Katekizmusas prasti žadei...“ išleido studijuodamas Karaliaučiaus universitete. Vėliau parengė „Giesmę šv. Ambraziejaus bei šv. Augustino“ (1549) ir pirmąją lietuvišką bažnyčios agendą „Forma krikštymo“ (1559). Didžiausias kun. Martyno Mažvydo darbas – giesmynas „Giesmės krikščioniškos“, kurį po jo mirties baigė rengti ir dviem knygomis (I dalis – 1566 m., II dalis – 1570 m.) išleido Martyno Mažvydo pusbrolis, Karaliaučiaus lietuvių evangelikų liuteronų parapijos kunigas Baltramiejus Vilentas (ca.1525–1587). Po Martyno Mažvydo mirties taip pat liko jo parengtas rankraštinis veikalas apie Eucharistijos sakramentą (jį savo *Enchiridione* 1575 m. paskelbė Baltramiejus Vilentas) ir pirmasis lietuviškas maldynėlis su maldos „Tėve mūsų“ aiškinimu (*Parafrazis*, jį 1589 m. paskelbė Jonas Bretkūnas).

Eidamas vos keturiasdešimt trečiuosius gyvenimo metus (jei kliausimės tvirtinimu, kad gimė 1520 m.), kunigas Martynas Mažvydas mirė 1563 m. gegužės 21 d., buvo palaidotas Ragainės evangelikų liuteronų bažnyčioje...

Kunigo Martyno Mažvydo darbus naujai įprasmini XX a. pradžioje padėjo dr. Jurgis Gerulis (1888–1945), būsimasis Karaliaučiaus universiteto profesorius bei rektorius, 1919–1922 m. vadovavęs Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarui. Karaliaučiaus archyve 1921 m. jis surado Martyno Mažvydo giesmyną „Giesmės krikščioniškos“. 1922 m. Jurgis Gerulis Kaune išleido Martyno Mažvydo raštų fotografuotinį

Martyno Mažvydo stogastulpis priešais Žemaičių Naumiesčio evangelikų liuteronų bažnyčią. Beveik penkių metrų aukščio kompozicija simbolizuoja kunigą M. Mažvydą su lietuvišku Katekizmu rankose ir moterį-Lietuvą, apglėbusią bažnyčią. 2020 08 02

leidimą „Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams“, po metų leidimą vokiečių kalba pakartotojo Heidelberge – „Die ältesten litauischen Sprachdenkmäler, bis zum Jahre 1570“.

Minint pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejų, 1947 m. Tauragės evangelikų liuteronų bažnyčiai suteiktas Martyno Mažvydo vardas. Įdomu, kad dabartinis Tauragės evangelikų liuteronų bažnyčios pastatas buvo pašventintas 1843 m. gegužės 21 d., t. y. praėjus lygiai 280 metų po Martyno Mažvydo mirties. 1987 m. birželio 21 d. Tauragės Martyno Mažvydo evangelikų liuteronų bažnyčią papuošė jos priešakinėje dalyje į lauko nišas įkomponuotos tautodailininko Antano Bagdono (1928–2015) sukurtos Martyno Liu-

*Martyno Mažvydo stogastulpis Gardame, Šilutės rajone, 2012 10 08
Kęstučio Puloko nuotraukos*

terio ir Martyno Mažvydo skulptūros.

1988 m. Martyno Mažvydo vardu Vilniuje pavadinta būsimoji Nacionalinė biblioteka, joje 1997 m. atidengtas Martyno Mažvydo paminklas (skulptorius Gediminas Jokūbonis). Dar 1979 m. Martyno Mažvydo skulptūra pastatyta šalia Birštono bibliotekos (skulptorius Vladas Žuklys).

1997 m. plačiai minint pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejų, Martyno Mažvydo paminklas atidengtas ir Klaipėdoje (skulptorius Regimantas Mivdikis). Tais pačiais 1997 m. sukurtas knygos jubiliejui skirtas režisieriaus Juozo Saboliaus dokumentinis filmas „Po 450 metų. Mažvydas“.⁵

1998 m. vasario 19 d. Ragainėje (dab. Nemanas, Kaliningrado sritis) prie buvusios bažnyčios bokšto sienos pritvirtinta memorialinė Martyno Mažvydo lenta,

tų pačių metų birželio 19 d. dar viena memorialinė lenta atidengta Kaliningrado universitete.

2001 m. gegužės 7 d. Laukstėnų kaime, prie kelio Žemaičių Naumiestis-Gardamas-Švėkšna, numanomoje Martyno Mažvydo gimtinėje, atidengtas paminklinis akmuo. 2007 m. gegužės 4 d. Gardame, o rugsėjo 29 d. Žemaičių Naumiestyje iškilo Martynui Mažvydui skirti ąžuoliniai stogastulpiai (skulptorius Vytautas Bliūdžius).

Nuo 2009 m. už nuopelnus Lietuvos valstybės kalbai, raštijos istorijai ir knygos menui kasmet skiriama LR Kultūros ministerijos įsteigta Martyno Mažvydo premija.

2012 m. kompozitorius Vytautas Juozapaitis sukūrė oratoriją „Mažvydas“ penkiems solistams, dviem mišriems chorams, pučiamųjų, kanklių orkestrams, vargonams ir mušamiesiems. O dar 1996 m., artėjant pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejui, kompozitorius buvo koncertiniam atlikimui parengęs Martyno Mažvydo „Katekizmo“ giesmes, kūrinį pavadinęs „Martyno Mažvydo katekizmo PRADESTYSE giesmės šventos“. 1997 m. Martyno Mažvydo giesmių albumą išleido dainininkas Danielius Sadauskas (1940–2015).

2013 m. prisimenant Martyno Mažvydo mirties 450-ąsias metines, Lietuvos evangeliškos bažnytinės muzikos sandrauga Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčioje kovo 9 d. surengė tarptautinę mokslinę konferenciją „M. Mažvydo giesmių reikšmė ir tautinis identitetas“, kurioje pranešimus skaitė prof. habil. dr. Bronislovas Genzelis, prof. habil. dr. Jūratė Marija Trilupaitienė, kun. doc. dr. Darius Petkūnas ir Misūrio Sinodo Liuteronų Bažnyčios atstovas kun. dr. Čarlzas Evansonas (*Charles Evanson*). Konferenciją papuošė Vytauto Juozapaičio atnaujintos oratorijos „Mažvydas“ fragmentai.⁶ Visa oratorija, kurią drauge su kitais atlikėjais giedojo Vilniaus evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų parapijų chorai, nuskambėjo Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje 2013 m. gegužės 21-ąją, Martyno Mažvydo mirties dieną, koncertą įrašė Lietuvos televizija.

Kad Martynas Mažvydas gali būti gimęs 1520 m., garsiau kalbėti imta 2019 m. pabaigoje, artėjant numanomam jo 500 metų jubiliejui – gimimo datą patvirtinančių dokumentų minėta esant Berlyno archyvu-

se. Deja, 2020-uosius paskelbti jubiliejiniais Martyno Mažvydo metais Lietuvoje neprisiruošta. Vėlesnius planus sujaukė ir 2020 m. pradžioje pasaulį apėmusi pandemija, kovo viduryje šalyje paskelbtas tris mėnesius trukęs pirmasis karantinas.

Vis dėlto 2020 m. kovo 11 d., švenčiant Lietuvos atkurtos Nepriklausomybės trisdešimtmetį, Vilniuje suskubta surengti Kęstučio Jakšto režisuotos koliažinės operos „Mažvydas“ premjerą,⁷ kartu paminėtos ir kunigo biografiją literatūrine išmone apipynusios dramos „Mažvydas“ autoriaus Justino Marcinkevičiaus (1930–2011) gimimo 90-osios metinės. Planuota, kad koliažinė opera „Mažvydas“ lankys ir kitų Lietuvos miestų scenas...

Vilniaus universiteto bibliotekoje nuo 2009 m. balandžio pradžios vieną dieną viešai eksponuojamą Martyno Mažvydo katekizmą nuo 2020 m. balandžio 1 d. kviesta apžiūrėti virtualiai.⁸

Gyvą Martyno Mažvydo jubiliejui skirtą konferenciją „Mažvydo šviesa“ 2020 m. spalio 17 d. Kaune Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos salėje surengė VšĮ „Karaliaučiaus lietuvių bendruomenė“, Kristijono Donelaičio draugija, Mažosios Lietuvos reikalų taryba ir dar kelios visuomeninės organizacijos.⁹ Pagrindinį konferencijos pranešimą „Reformacija, Prūsijos hercogas (kunigaikštis) Albrechtas Brandenburgietis ir Martyno Mažvydo 500-osios metinės“ skaitė istorikas dr. Algirdas Matulevičius.¹⁰ Buvęs ilgametis Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkas Sigitas Šamborskis, remdamasis Halės universiteto profesore dr. Gertrūda Benze (*Gertrud Bense*), kaip neabejotiną faktą paskelbė Martyną Mažvydą gimus 1520 m. lapkričio 17 d. Laukstėnuose.¹¹ Pažymėtina, kad vokiečių baltistė, lietuvių raštijos tyrinėtoja Gertrūda Benzė (1933–2021), gimusi Pilkalnyje (dab. Dobrovolskas), pokariu patyrė vilko vaiko dalią...

Kunigo Martyno Mažvydo jubiliejų 2020 m. ketinta prisiminti ir tradicinėse bendrose Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios Reformacijos šventės pamaldose, kurios tais metais spalio 31 d. planuotos Žemaičių Naumiesčio evangelikų liuteronų parapijoje. Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija jubiliejų paminėti ketino lapkričio 5 d. kasmetiniame Reforma-

cijos dienos minėjimo vakare Lietuvos mokslų akademijoje Vilniuje. Deja, dėl pandemijos antrosios bangos pastaruosius renginius tąkart nuspręsta atšaukti.

Martynas Mažvydas, tarp dešimties iškilių XVI a. asmenybių, bus įamžintas Reformacijos ir lietuviškosios raštijos pradininkų paminkle, kuris neilgai trukus iškils Reformatų sode Vilniuje. Naujais atradimais turėtų pradžiuginti ir visuomeninė Martyno Mažvydo biografijos tyrimo iniciatyvinė grupė. ■

¹ Paminklo statybai toliau renkamos aukos, daugiau informacijos <https://reformacija.lt/wordpress/parama/paminklas-reformacijos-pradininkams/>

² <https://mmazvydas.lt/lt/naujienos/renginiai/2023/05/pirmosios-lietuviskos-knygos-autoriaus-kun-martyno-mazvydo-460-mirties-metiniu-minejimas-2023-05-22-01-25>

³ Pastarasis susirinkusiesiems priminė aktualumo nepraradusią savo publikaciją „Ar M. Mažvydas siuntė knygas į Vilnių?“ (*Keleivis*, 1995 Nr. 3–4, p. 23), t. p. žiūr.: <https://www.mazojilietuva.lt/prisimenant-ir-pagerbiant-martyna-mazvyda/>

⁴ <https://www.voruta.lt/mokslininku-ir-visuomenininku-grupe-uzsibreze-tiksla-istirti-lietuviu-rastijos-pradininko-martyno-mazvydo-biografija/>

⁵ <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/7926/dokumentinis-filmas-po-450-metu-mazvydas>

⁶ Kęstutis Pulokas. Martynas Mažvydas grįžo į Vilnių. Lietuvos evangelikų kelias, 2013 Nr. 3, p. 1, 4–5. Prieiga per internetą <https://reformacija.lt/wordpress/martynas-mazvydas-grizo-i-vilniu/>

⁷ <https://www.lrt.lt/naujienos/muzika/680/1150788/operos-mazvydas-premjeros-sveciai-brauke-asara-ir-dekojo-uz-naujam-gyvenimui-prikelta-drama>

⁸ <https://wewelolithuania.com/mazvydo-katekizmas-vartykite-ir-atraskite-virtualiai/>

⁹ <https://reformacija.lt/wordpress/konferencija-martyno-mazvydo-vaitkuno-500-osioms-gimimo-metines-paminti/>

¹⁰ <https://www.manokrastas.lt/algirdas-matulevicius-reformacija-prusijos-hercogas-kunigaikstis-albrechtas-brandenburgietis-ir-martyno-mazvydo-500-osios-metines/>

¹¹ <https://www.aidas.lt/lt/visuomene-aktualijos/article/24486-10-24-pamiristas-mazvydas-martyno-mazvydo-atminima-pagerbe-visuomenininkai-nesulauke-jokio-valstybinio-demesio> Pastarąjį teiginį, remdamasis Gertrūda Benze, Sigitas Šamborskis pakartojo ir šiomet duodamas interviu žurnalui „Būdas“: Rasa Kalinauskaitė. Lietuvybė kaip įkaltis. Būdas, 2023 Nr. 2, p. 10.

AR PAVYKS PRISIJAUKINTI VANDENS STICHIJĄ?

Gyvybinis vandens vaidmuo visur vienodas, tačiau įvairiuose pasaulio regionuose esmingai skiriasi su juo susijusios problemos – vienur džiaugiamasi pertekliumi (retsykiais dėl to smarkiai nukenčiama), kitur nerimaujama dėl nuolatinio ir vis didėjančio (ypač geriamojo ir apskritai vartojimui tinkamo) vandens stygiaus. Dabartiniu metu surinkta statistika šurpina – šio gamtinio išteklių katastrofiškai trūksta daugiau kaip 2 milijardams pasaulio gyventojų, o galimybės apsirūpinti vandeniui gana ribotos arba reikalauja milžiniškų pastangų ir sąnaudų, todėl valdžia to imasi labai nenoriai. Pasak viešai prieinamų šaltinių, daugiau kaip trys milijonai žmonių kasmet miršta dėl vandens stokos arba užterštumo. Negana to, prognozuojama, kad 2025 m. su panašiomis problemomis susidurs beveik pusė planetos gyventojų.

Šiuo atžvilgiu Azija – ne išimtis. Daugiau kaip tris ketvirtadalius šio kontinento šalių vargina vandens trūkumas. Pagrįstai nuogaustaujama, esą iki 2030 m. vandens šaltinių smarkiai sumažės, jo tiekimas Azijoje susitrauks net 40 proc. O ką tektų daryti, jei šios prognozės būtų viršytos? Jau šiandien beveik 90 proc. šio kontinento šalių gyvena vandens nepakankamumo režimu, taigi situaciją iš esmės galima vadinti krizine. Kaip reikalai klostysis artimiausioje ateityje, belieka spėlioti.

Vandens stoka kamuoja ne tik Azijos šalis. Meksikos sostinė – vienas iš tų pasaulio miestų, kur vandens tiekimas tapo nuolatinio galvos skausmu. Daugiau kaip dvidešimt milijonų šio megalopolio gyventojų neturi pakankamai geriamojo vandens. Pasak žiniasklaidos, kas penktas Meksiko gyventojas tekantį vandenį gaus vos keletą valandų per parą. Ne mažesnę nerimą kelia vandens kokybė. Įžvalgesni analitikai su neslepia baimė svarsto, kaip reikalai klostysis tada, kai šio miesto gyventojų skaičius perkops trisdešimt milijonų.

Jungtinėse Valstijose, ypač vakarinėje šalies dalyje, irgi kenčiama dėl vandens trūkumo. Kolorado upės baseinas, aprūpinantis vandeniui tokius didmiesčius kaip Los Andželas, Feniksas, Las Vegasas ir San Diegas, jau daugiau kaip dešimtmetį senka – tai nuolatinės sausros padarinys. Kalifornijoje 2015 m. įvesti griežti apribojimai – šios valstijos miestams ir miesteliams nurodyta 25 proc. sumažinti vandens suvartojimą, tačiau to akivaizdžiai nepakanka didėjančiai problemai išspręsti. Klimato atšilimas lėmė, kad iš Siera Nevados kalnagūbrio, rytinėje pusėje besiribojančio su Didžiuoju baseinu, atiteka vis mažiau tirpstančio sniego, to kiekio nebepakanka aprūpinti vandeniui Kaliforniją ir centrinę jos slėnį, kuriame dominuoja žemės ūkis.

Nors Lietuvai, kaip ir visai Rytų ar Vidurio Europai tokia liūdna perspektyva atrodo labai tolima, susimąstyti ir sunerimti tikrai derėtų. Šiandieniniame globalizuotame pasaulyje jau nėra išimtinai lokalių, su kitomis vietovėmis nesusijusių problemų, ypač ekologinių. Vandens stygius aplinkiniuose regionuose gali greitai ir skaudžiai atsiliiepti Europos šalių gerovei. Ne tik ekonominiu atžvilgiu.

Kai kurie pasaulio regionai kenčia ne dėl vandens stygiaus, bet dėl jo pertekliaus ir / ar gamtos sukeltų kataklizmų. Prieš pandemiją, globaliu mastu paralyžiusią žmonių judėjimą, buvau nuvykęs į Javos salą Indonezijoje. Skaičiau pranešimą tvarumo problematikai skirtoje tarptautinėje konferencijoje, porą mėnesių Semarango mieste dėščiau Diponegoro universitete, minime tarp geriausių šios šalies aukštųjų mokyklų, kurių yra gerokai daugiau negu tūkstantis. Kiek anksčiau, kai su šio universiteto Architektūros katedra derinome mano vizito programą, buvo pasiūlyta įsijungti į lauko tyrimus, skirtus dirbtinės aplinkos ir vandens sąveikos problematikai, nes renginių organizatoriai sužinojo, kad ilgus metus nuosekliai domiuosi vandens kultūra ir estetika.

Į Javos salą vykau antrą kartą – pirmojo apsilankymo traukos objektas buvo Bordobuduras, bene didžiausia pasaulyje budistinė šventykla, šis kompleksas pastatytas 8-uoju ir 9-uoju mūsų eros amžiais. Jau šį tą žinojau apie Indonezijos geografiją (salos išsimečiusios tarp Ramiojo ir Indijos vandenynų), apie kultūrą, labai turtingą, seną budizmo architektūros paveldą, nors šioje šalyje dominuoja islamas. Pasibaigus minėtai konferencijai, grupelė vasaros stovyklos dalyvių iš Semarango persikėlė į Morosario pakrantę Demako regione. Būtent nuvykęs ten ėmiau suvokti, kokias

problemas vandens stichija kelia vietos gyventojams ir jų bendruomenėms.

Tarp stovyklautojų atsidūriau ne šiaip sau – Diponegoro universitetas 2018 m. surengė specializuotą vasaros mokyklą aukštesnių kursų architektūros studentams, daugiausia iš Indonezijos ir Malaizijos, prisijungus keletui dalyvių iš Japonijos. Programa prasidėjo paskaitų ciklu, skirtu vandens telkinių panaudojimo istorijai ir teorijai. Renginio šeiminkus sudomino anglų kalba išleista mano knyga „Idėjos ir struktūros: esė apie architektūros istoriją“, tad buvau paprašytas pasidalyti žiniomis apie vandens technologijų ir simbolizmo raidą Vakarų kultūroje, o indoneziečių ir malaiziečių profesoriai aptarė problemas, su kuriomis susiduriama Azijos šalyse, projektuojant dirbtinę aplinką vietos bendruomenėms, stokojančioms lėšų ir techninių galimybių susidoroti su vandens stichijomis.

Vėliau visi kartu nuvykome į Morosario gyvenvietę jūros pakrantėje. Čia gyvenantys žmonės kenčia nuo periodiškų potvynių, tad studentų grupėms teko užduotis, surinkus vietoje kiek įmanoma daugiau duomenų, susipažinus su pareigūnų pateikta informacija ir

Vandens užlieta mečetė Morosario apylinkėse

apklausus vietinius gyventojus, daugiausia užsiimančius žvejyba, pasiūlyti architektūrinius sprendimus tokiam aplinkos projektavimui, kad kuo mažiau rūpesčių keltų grėsmingai kylantis vandens lygis.

Iš Semarango autobusais išvykome ankstyvą rytą, vos patekęs saulei, tad iki kaitros turėjome nemažai laiko apžiūrėti gyvenvietę, apsilankėme mokykloje, pasikalbėjome tiek su vietiniais žmonėmis, tiek su čia dirbančios administracijos įvairių sričių pareigūnais. Vėliau visi, apsilankę gelbėjimosi liemenėmis, buvome susodinti į valtį – vykome vykdyti lauko tyrimų. Lėtai yrėmės pro teritorijas, kurias prarijo jūra. Pro akis slinko vandens užlieti statiniai – gyvenamieji būstai, sandėliai, net mečetė... Tie vaiduokliški vaizdai liudijo ne tik nežabotą griaujamąją vandens galią, bet ir žmonių atkaklumą. Dalis gyventojų kategoriškai atsisakė palikti savo namus, toliau gyvena jūros nuolat užliejamuose vienkiamuose, vietoj įprastinio transporto priemonių persėdę į motorines valteles. Aš daugiausia laiko praleidau, fotoobjektyvu fiksuodamas giliai

į vandenį panirusius statinius, tarsi vandenyje augančius, bet iš tikrųjų stichijos pasiglemžtus medžius, kitą augmeniją...

Praėjus porai dienų, vasaros stovykloje dalyvaujančios studentų grupelės pristatė savo dėstytojams situacijos analizę ir pasiūlymus, kaip susidoroti su vandens keliamais iššūkiais. Buvo smalsu, kokius gi sprendimus parinko studentai. Kai kurių projektai buvo ne tik įdomūs, bet ir numatė, kaip suvaldyti stichiją, nuolat siaubiančią Morosario pakrantę. Tikiuosi, brandžiausi studentų darbai neliks tik Diponegoro universiteto Architektūros katedros viešųjų erdvių, kuriose eksponuojami studentų projektai, dekoracija. Kadangi praėjus vos metams po šio apsilankymo Indonezijoje, prasidėjo ilgai trukusi globali *Covid-19* pandemija, man šių projektų likimas nėra žinomas.

Klaidinga būtų manyti, kad vanduo Javos saloje susijęs vien su potvyniais, atoslūgiais, kitais gamtos reiškiniiais. Indonezijoje kaip ir daugelyje kitų Azijos šalių ši gamtos dovana išskirtinai vertinama.

Fizinę ir simbolinę vandens vertę, estetines galimybes puikiai suvokė Javos regionų sultonai, su juo susijusią kultūrą puoselėję savo valdose. Didžiulį įspūdį padarė Džogjakartos rūmai. Šis milžinišką erdvę užimantis kompleksas buvo suprojektuotas, griežtai laikantis Javos salai būdingos kosmologijos principų. Tikėta, kad egzistuoja glaudus ryšys tarp žmonių, Dievo ir gamtos. Patys rūmai, pastatyti šios urbanistinės erdvės centre, nukreipti į šiaurėje esantį Merapio kalną. Nors tiek Javoje, tiek kitose Indonezijos salose esama ir daugiau rūmų kompleksų,

Baseinas maudynėms Taman Sari, Kratono rūmų komplekse

vadinamasis Kratonas daugeliu atžvilgių yra už juos pranašesnis tiek estetiniu, tiek kultūriniu požiūriais. Pastatų šioje vietoje buvo ir anksčiau, tačiau rūmų kompleksas, suprojektuotas sultono Hamengu Buwono I valdymo laikais (1755–1792), iki šiol puikiai išsilaikė.

Žinovų teigimu, šie rūmai – daugiau negu karališkoji rezidencija, Kratonas tradiciškai buvo laikomas esminiu sultono valdomos erdvės tašku. Rūmai, kaip ir visa Džogjakarta, suprojektuoti ir pastatyti, laikantis tam tikrų sakralinių vietokūros principų.

Ne paslaptis, kad sultono rūmuose kaip ir kitose panašaus pobūdžio urbanistinėse Azijos struktūrose klestėjo hedonistinė kultūra, vėliau hipnotizavusi vakariečius kaip įstabaus kūniško Malonumų sodo, būdingo Orientui, vaizdinys. Kratono šeimininkas, sekdamas tų laikų papročiu, pasirūpino rūmų vidines erdves įrengti taip, kad jos tarnautų malonumams. Maudymuisi ir vandens pramogoms skirti baseinai rūmų dalyje, pavadintoje *Taman Sari* (javiečių kalba *taman* reiškia sodą arba parką, o *sari* – grožį arba gėles), buvo sukurti, laikantis griežtos geometrijos. Sakoma, kad pasilypėjęs į bokštelį sultonas apžvelgdavo visas baseine besimaudančias savo haremo moteris ir išsirinkdavo sugulovę tam vakarui. Šiandien, rūmams tapus muziejumi, stebina tai, kad vidaus erdvės, kuriose suprojektuoti baseinai, yra labai jaukios, kompaktiškos. Didelį išpūdį daro saikinga, tačiau subtili puošyba.

Džogjakartos sultonų rūmai sukurti prijaukintos vandens stichijos pagrindu. Čia išskirtinai svarbi tiek geometrinė erdvės struktūra, tiek vandens kuriami

estetiniai efektai. Ikimoderniosios epochos aukštuomenė buvo kuo puikiau perpratusi vandens galimybes ir jomis pasinaudojo, kurdama unikalią rytietišką vandens estetiką. Rytuose buvo pasiektas gerokai aukštesnis jos lygis negu Vakaruose, susižavėjusiuose mechanika ir technologijomis. (Beje, dar vieni sultonui priklausę rūmai yra kitoje Džogjakartos dalyje, tačiau jie apleisti, kadaise išpūdingi vandens baseinai ištuštėję...)

Pasibaigus trejus metus trukusiam pandemijos režimui, apsilankiau Bandunge, vedamas akademiinių išipareigojimų. Keliolika dienų dėščiau Bandungo technologijos institute, suvaidinusiame nemenką vaidmenį klimato kaitos suvaldymo istorijoje, – būtent čia prieš daugiau kaip tris dešimtmečius posėdžiavo garsioji Jungtinių Tautų suburta *Brutland* komisija, paskelbusi gaires, kaip diagnozuoti ir suvaldyti aplinkosaugos problemas.

Baigęs dėstyti Bandungo technologijos institute, nuvykau į šio miesto prieigas – garsus šiuolaikinis Indonezijos skulptorius Arinas Dwihartantas Suna-

Baseinas Taman Sari

Wot Batu skulptūrų sodas Bandunge

Autoriaus nuotraukos

ryo (labiausiai žinomas kaip tiesiog Sunaryo) ten įkūrė akmens skulptūrų gamtoje galeriją Wot Batu. Skulptūros studijas baigęs Bandungo technologijos institute, Sunaryo išgarsėjo ne tik skulptūromis, bet ir grafikos kūriniais, ir kraštovaizdžio projektais. Prieš penkiolika metų suprojektavo originalų skulptūrų sodą kalnuotoje vietovėje Bandungo pašonėje. Prie išskirtinio kraštovaizdžio pritaikyta galerija atviroje erdvėje pribloškė stulbinančia derme tarp gamtos ir meno kūrinų. Krito į akis, kaip įstabiai šioje visais atžvilgiais harmoningoje erdvėje suvaldytas vanduo. Tarp akmenų ir samanų plytintys veidrodiniai jo paviršiai spinduliavo ramybe, teikė dvasinės pusiausvyros pojūtį. Prabėgo ištisos valandos, žvelgiant į akmens ir vandens sąveiko-

je atsirandančius vaizdinius, darančius itin stiprų emocinį ir intelektualinį poveikį. Šio nedidelio, tačiau kvapą gniaužiančio vandens ir skulptūrų parko erdvėje nejučiomis tapo aišku, kas yra budizmo kultūros esmė. Nereikia jokių technologijų, didžiulių objektų ar dar kokių nors šiuolaikiniams skulptūrų parkams būdingų griozdų. Akmuo, vanduo, dangus ir tylą – tai viskas, iš ko sukurtas unikalaus sodo žavesys.

Skulptorius Sunaryo vandens stichiją prisijaukino. Ar pavyko tą padaryti Morosario architektūros dirbtuvių dalyviams, su kuriais prieš penketą metų leidomės vykdyti lauko tyrimų jūros užlietoje pakrantėje, belieka spėlioti. Viliuosi, atsakymą į šį klausimą gausiu, vėl nuvykęs į Javą. ■

UNIKALI EKOSISTEMA

Iš Lietuvos pelkių tyrimo istorijos

Pelkės – ypatingas gamtinis kompleksas su jam būdingais augalais, vandens režimo reguliavimo sistema, stabdančia klimato kaitą. Nors užpelkėję plotai iš pažiūros atrodo tarsi plyni laukai, iš tikrųjų tai „*margas augalų bendruomenių knibždėlynas*“, pasak Kazio Brundzos. Lietuvos botaninė bibliografija turi tris išskirtinius XX a. leidinius, skirtus pelkėms, – tai vokiečių mokslininko, pelkių tyrinėtojo Carlo Alberto Weberio (1856–1931) studija apie Aukštumalos pelkę ir dvi lietuvių botaniko Kazio Brundzos (1903–1991) parengtos monografijos, apibendrinančios Kamanų ir Šepetos pelkių tyrimus. Tai labai vertingi veikalai, priskiriami pirmosioms kompleksinių gamtos masų studijoms, kėlę gamtosaugos klausimus, ugdydami visuomenės supratimą, kad pelkė yra saugotinas socio-kultūrinis objektas.

Vertinant nūdienos žvilgsniu, iniciatyva tyrinėti pelkes visada kildavo dėl ūkininkų poreikių. Sausinti šlapius žemės plotus Europoje pradėta jau Romos imperijos laikais. Nusausintos šlapynės tapdavo ganyklomis, durpės naudotos kurui.

Pirmoji detalai ištirta pelkė dabartinės Lietuvos teritorijoje buvo Aukštumala. Ši vietovė Klaipėdos krašte, Šilutės rajone, XX a. pradžioje priklausė Prūsijos Karalystei. Vokiečių mokslininkai, ūkininkai, valdininkai daug dėmesio skyrė durpių gavybai ir panaudojimui ūkinėms reikmėms. Aukštumalą tyrusio vokiečių mokslininko Carlo Alberto Weberio pasiūlytas pelkių suskirstymas į tipus buvo pripažintas ir naudojamas daugelio Europos mokslininkų. Monografiją „Apie

Aukštumalos aukštapelkės Nemuno deltoje augaliją ir jos vystymąsi, lyginant su kitomis Žemės aukštapelkėmis“ jis paskelbė 1902 m. Berlyne. Tai pirmoji studija, apimanti pelkės raidą, sandarą, biologiją, žmonių įtaką pirminėms augalų bendrijoms, klimato kaitos poveikį ir kitus klausimus. Ilgainiui Europoje ši studija tapo pelkių tyrimo ir aprašymo pavyzdžiu. 2002 m. monografija apie Aukštumalos pelkę buvo išversta į anglų kalbą, o 2016 m. ji, pirmoji studija apie Lietuvoje slūgsančią pelkę, išleista lietuviškai ir tapo sektinu pavyzdžiu tolesniems mūsų šalies pelkių tyrimams.

Lietuvos, kaip ir kitų kraštų mokslininkai tarpukariu nerimavo dėl intensyvėjančio pelkių naudojimo ūkio reikmėms. Jau Weberis monografijoje rašė ėmėsis Aukštumalos tyrimo, kai pamatė, kad pelkę pradėta

Aktyvi aukštapelkė neeksploatuojamoje Aukštumalos dalyje

naudoti, planuota ją apgyventi, vadinasi, ateityje ji bus eksploatuojama dar intensyviau. Trečiojo dešimtmečio pradžioje jauna, ką tik atkurta Lietuvos Respublika dėl materialinių išteklių stokos pradėjo matuoti didesnius pelkių masyvus, nustatė turimus durpių išteklius. Ėmėsi žemės sausinimo, kad šlapynes paverstų dirbamais laukais, ganyklomis. Šie darbai vykdyti valstybės užsakymu, už juos buvo atsakingas Žemės ūkio ministerijos Durpynų skyrius, vėliau Energijos komiteto specialistai ir pelkių tyrinėtojai. Skirtingai nuo ūkinių valstybės interesų, susijusių su pelkėmis, mokslininkai laikėsi kitokio požiūrio. Jų manymu, pelkę reikėtų suvokti kaip ypatingą ekosistemą, kurią būtina ištirti tiek botaniškai, tiek geologiškai, prieš pradėdant eksploatuoti.

XX a. pradžioje viena iš ūkinės veiklos mažiausiai nukamuotų pelkių buvo Kamanos. Ją, esančią Šiaurės Vakarų Lietuvoje, Akmenės rajone, 1924 m. tyrė Žemės ūkio akademijos profesorius Vincas Vilkaitis (1892–1943) kartu su kolegomis iš Vokietijos Hermannu Reimersu ir Kurtu Huhecku. Vėliau tos pelkės augalus aprašė Lietuvos universiteto botanikai Konstantinas Regelis, Antanas Minkevičius, Jurgis Kuprevičius. Nors visi tyrėjai anuomet domėjosi vien augalų įvairove, Vilkaitis suprato, kad pelkė – nedalomas gamtos organizmas, todėl ją būtina tyrinėti ir augalų bendrijų, ir geobotaniniu požiūriais. Botanikas Brundza rašė: „*Kamanų pelkė buvo gyva, [...] išsaugojusi primityvią prigimtį.*“ Tyrėjai norėjo išsiaiškinti aukštapelkės amžių,

Kamanų pelkė nuo 1979 metų paskelbta valstybiniu rezervatu

tipines augalų rūšis, kitus specifinei ekosistemai būdingus dalykus. Vilkaitis, 4-ajame dešimtmetyje eidamas Žemės ūkio akademijos rektoriaus pareigas, subūrė įvairių sričių mokslininkų grupę ir ėmėsi visapusiško Kamanų pelkės tyrimo. Augalus tyrė Žemės ūkio akademijos specialistai Bronius Povilaitis ir Brundza. Pelkės sluoksnius, nuosėdas, ežerų ir ežerėlių gylį, vandenį tyrinėjo Bronius Baginskas, J. Grigas, J. Juodis, vadovaujami profesoriaus Viktoro Ruokio. Pelkės amžių nustatė Mečys Žemaitis. Per dvi vasaras (1935–1936) ir 1936 m. pavasarį jie surinko pagrindinę medžiagą, leidusią atkurti pelkės vaizdą, nustatyti jos tipą bei vietą Europos pelkių regione. Studija rengta beveik metus, redaktoriaus Brundzos pastangomis 1937 m. paskelbta Žemės ūkio akademijos metraštyje. Brundza to ėmėsi neatsitiktinai – dar 1929 m. jis dalyvavo pelkių tyrimuose, lydėdamas estų mokslininką Paulį Williamą Thomsoną (1892–1957), atvykusį į Lietuvos universitetą. Jiedu applanė Ežerėlio, Amalvos, Gabijaurišio pelkes, atliko durpių sluoksnio matavimus, nustatė, kokios augalų rūšys tose pelkėse augo anksčiau, taikydami palinologinį metodą. 1930 m. Brundza nuvyko į Estiją stažuotis pas Thomsoną, o grįžęs jau savarankiškai tyrinėjo Gabijaurišio, Pakaimynių, Amalvos pelkes. Apie Gabijaurišio pelkės prie Vilkaviškio tyrimus parengė net monografiją, tačiau ji liko nepublikuota.

Duomenų iš Kamanų aukštapelkės surinkta labai daug, monografijos rengimą lėtino diskusijos dėl medžiagos pateikimo koncepcijos, dėl veikalo kalbos, dėl terminijos. Jaunesnioji karta siūlė leidinį skelbti užsienio kalba, kad būtų prieinamas pasaulio mokslininkams. Vilkaitis norėjo laikytis lietuvių kalbos. Bendru sutarimu monografija išleista lietuviškai su išsamia santrauka vokiečių kalba. Iš viso 412 puslapių su spalvotais žemėlapiais, aerofotonuotraukomis. Joje aprašyti aukštapelkės hidrokompleksai ir jų kilmė, apibūdintos durpės, jų raida, plačiai aprašytos augalų bendrijos bei augimvietės. Nustatytas pelkės tipas ir jo vieta Europos pelkių žemėlapyje. Knygos pabaigoje pateiktas sąrašas su Kamanų augalais (apie 150 rūšių), topografinis, hidrografinis ir spalvotas augalijos žemėlapis. Studija iliustruota fotografijomis, durpių profilio piešiniais. Moksliniu ir metodologiniu požiūriu tai, be abejo, svar-

bus, pavyzdinis konkrečios ekosistemos aprašymas, istorinis dokumentas apie pelkės būklę, jos augalus.

Kai pasirodė monografija „Kamanos“, mokslininkai pradėjo labiau rūpintis gamtos kompleksų išsaugojimu, siūlė bent vieną pelkę palikti neliestą, kad natūralios augalų bendrijos išvengtų žmogaus įsikišimo. Nūdienos požiūriu „Kamanas“ galima vertinti kaip vieną iš pirmųjų studijų, paklojusių pamatus gamtos kompleksų apsaugai. Greta mokslinių išvalgų monografija turėjo ir labai svarbią kultūrinę reikšmę. Iki „Kamanų“ pasirodymo vietiniai ūkininkai mažai nutuokė apie pelkės svarbą. Nors, kaip rašo Brundza, leido tyrėjams apsisistoti jų namuose, bet vis klausinėjo, kurių galų reikia tą pelkę tirti. Mokslininkai jiems aiškino, kad pelkė – unikali saugotina vietovė.

Nepraėjus nė metams po publikacijos apie Kamanas, Vilkaitis nuvyko į kitą aukštapelkę, Šiaurės Rytų Lietuvoje, netoli Kupiškio slūgsančią Šepetą. Nors ji gerokai mažesnė, bet 1937 m. jau buvo eksploatuojama. „*Tai kodėl gi mokslininkai taip greitai po Kamanų prie Šepetos pelkės tyrimų pripuolė?*“ – monografijoje klausė Brundza, ir pats atsakė, esą po Kamanų tyrimo padaryta svarbi išvada, kad botaninius ir geologinius tyrimus būtina atlikti dar prieš pradėdant pelkę eksploatuoti. „*Tokių pelkių Lietuvos valstybėje, deja, jau neturime... Šepetos sausinimas ir naudojimas jau stipriai pažengęs... Tik su dideliu vargu ir tai nepilnai galėjome iš tų deformuotų pelkės padarų spręsti, kokią yra Šepeta savo gelmėse*“, – monografijos įvade rašė redaktorius Brundza, vadovavęs šios pelkės tyrimui. Šepetos botaniniai, geologiniai ir vandens cheminiai tyrimai vyko pagal principą, išbandytą Kamanose. Botaniniams darbams pakvietė Lietuvos žemės ūkio akademijos specialistus – Eriką Purviną, Joną Vengrį, Vilkaitį. Topografiniams – Juodį, cheminiams vandenų tyrimui – Grigą. Durpių ir dirvos vertinimus atliko Ruokis ir Žemaitis. Šepetą, kaip ir kitas šlapžemes, Žemės ūkio ministerijos durpių tyrimo inžinieriai apskaičiavo ir išmatavo dar 1921 m. Iki 1937 m. čia lankėsi Vytauto Didžiojo universiteto botanikai Regelis, Minkevičius, zoologas Tadas Ivanauskas, Varšuvos universiteto botanikė Halina Wojtusiakowa. Žymus

Kamanų pelkė

zoologas Ivanauskas siūlė Šepetą paskelbti gamtos rezervatu dėl joje gyvenusių baltųjų tetervinų ir Lietuvoje reto augalo – arktinio relikto – beržo keružio.

Žemės ūkio akademijos mokslininkai Šepetoje nuo 1937 m. lankydavosi kasmet. Tačiau ekonomistai vis kėlė mintį, kad reikia Šepetą paversti naudojamu durpynu dėl ypač patogaus susisiekimo – ši pelkė netoli geležinkelio ir plento. Kooperacinė sąjunga *Pienocentras* 1939 m. Šepetoje ėmė statyti kraiko fabriką, pradėjo durpyno sausinimą, todėl pelkei išžvalgyti beveik nebeliko laiko. Visą tyrimų medžiagą mokslininkai surinko 1940 m. pavasarį ir vasarą. Ruokis nustatė deguonies kiekį vandenyse, Žemaitis aprašė apypelkio reljefą ir uolienas, ežerokšnius. Iki metų pabaigos viskas ištirta ir apibendrinta. Brundza kartu su Purvinu sudarė augalijos žemėlapius, aprašė augalų bendrijas. Netrukus „Šepeta. Aukštapelkio monografija“ paskelbta Žemės ūkio akademijos metraštyje. Gausu informacijos apie pelkės geografiją – paviršiaus ir dugno reljefą, durpių kiekį, augalų bendrijas, pagrindinius raidos bruožus, regioninę vietą Europoje. „Šepeta...“ iliustruota fotografijomis ir durpių profilio piešiniais. Samanoms, kurios yra pagrindinis, svarbiausias pelkių augalas, skirtas visas skyrius, pabaigoje įdėtas augalų rūšių sąrašas, Šepetos profilis, spalvotas augalijos žemėlapis. 1940 m. atspausdintos knygos mokslininkai nespėjo išsiųsti kaimyninių šalių bibliotekoms, visą tiražą sukrovė Žemės ūkio akademijos bibliotekoje. 1944 m. traukdamasi vokiečių kariuomenė susprogdino Žemės ūkio rū-

Šepetos durpyną juosia pelkiniai miškai

Ilonos Jukonienės nuotraukos

mus, žuvo visas juose saugotas turtas kartu su didžiama „Šepetos...“ egzempliorių, Kamanų ir Šepetos augalų herbariumais, surinktais per ekspedicijas.

Monografijos apie Šepetą ir Kamanas turi didelę reikšmę gamtosaugai, plėtojant saugotinių teritorijų sampratą. Tai šaltinis ilgalaikių kraštovaizdžio pokyčių studijoms. Šepetos durpyne, eksploatuojamame nuo 1939 m. iki šių dienų, sunaikintas beveik visas pelkės masyvas, didelė dalis aukštapelkėms būdingų augalų. Tokį pelkės likimą dar 1940 m. numatė Brundza: „Paskutiniu laiku Šepetos pačioje pašonėje įsikūręs kraiko fabrikas pradėjo pelkę kanalais vagoti, jos kūną kedenti. Ir Šepetos laukinis veidas pradėjo keistis. Pelkė pajuto kultūros ranką.“ Taigi „Šepeta. Aukštapelkio monografija“ yra vienintelis liudytojas, koks buvo tos vietovės kraštovaizdis XX a. pradžioje.

Šiose pelkių studijose vartojami įvardijimai – ežerokšniai, klampupiai, duburiai, kimsai, akys, upytės, plynaukštė, praplaišos, rumbės – prigijo pelkių aprašymuose kartu su naujais vietovardžiais, pavyzdžiui, Nimfejų ežerėlis „Kamanose“, Nykštaberžio ežerokšnis „Šepetoje“.

Ne mažiau sudėtingas mokslininkų, tyrusių pelkes, likimas. Darbai atlikti XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui. Netrukus užgriuvusi pirmoji sovietinė okupacija *lėmė, kad* Kamanų tyrimų iniciatorius, profesorius Vincas Vilkaitis su šeima 1941 m. buvo ištremtas į Sibirą, kur 1943 m. mirė. Mečys Žemaitis irgi mirė tremtyje Sibire. Bronius Baginskas, Viktoras Ruokis po karo dirbo Lietuvos žemės ūkio akademijoje, toliau tyrė Lietuvos dirvožemius, vadovavo Lietuvos dirvožemių tyrimo ekspedicijai. Bronius Povilaitis, tyręs Kamanų augalus, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, vėliau į Kanadą, dirbo Kanados Žemės ūkio ministerijos tabako tyrimų stotyje. Šepetos tyrinėtojas Jonas Vengrys karo pabaigoje atsidūrė Vokietijoje, 1949 m. išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas, dirbo Masačusetso universitete. Kazys Brundza po karo liko Lietuvoje, dirbo mokslinį darbą Žemės ūkio akademijoje, Lietuvos mokslų akademijos Botanikos institute, Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute. Organizavo kompleksinius pievų tyrimus, buvo vienas iš leidinio *Lietuvos TSR flora* redaktorių, paliko mikrobiologijos ir botaninės bibliografijos mokslinių darbų. Erikas Purvinas po karo dirbo Lietuvos žemės ūkio akademijos Botanikos katedroje, toliau tyrė pelkes, paskelbė duomenų apie regioninę florą, retus augalus, dalyvavo renkant medžiagą *Lietuvos TSR florai*, tyrė parazitinius grybus. Kaip susiklostė J. Grigo ir J. Juodžio gyvenimas po karo, nėra žinoma. ■

Literatūra:

- Carl Albert Weber. Apie Aukštumalos aukštapelkės Nemuno deltoje augaliją ir vystymąsi lyginant su kitomis Žemės aukštapelkėmis. Kaunas: *Lututė*. 2016. 240 p.
- Kamanos. Geologiškai botaniška studija. Žemės ūkio akademijos metraštis. X tomas, 3–4 sąs. Redagavo Kazys Brundza. Kaunas. *Žemės ūkio akademija*. 1937. 412 p.
- Šepeta. Žemės ūkio akademijos metraštis. XIII tomas. 4 sąs. Redagavo Kazys Brundza. Kaunas. *Žemės ūkio akademija*. 1940. 203 p.
- Agronomijos fakultetas 1924–1999. Algirdas Juozas Motuzas, Steponas Raudonius. Kaunas. Lietuvos žemės ūkio universitetas. 1999. 271 p.
- Projektui finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-LIP-22-63.

Aleksandr GOGUN

JŪROS KELIU Į VIEŠPATAVIMĄ PASAULYJE

Kodėl SSRS gviešėsi į savo kaimynes šiaurės vakaruose

Rusijos sukeltas karas Ukrainoje verčia prisiminti dabartinės Kremliaus valdžios pirmtakų ekspansionistines užmačias, be kita ko, ir Baltijos regione. Deja, ši politika vis dar dažnai suprantama klaidingai. Kremliaus propaganda okupaciją, vykdytą pasitelkiant parodomuosius „rinkimus“ ir savanoriškos narystės deklaracijas, vaizduoja kaip atsaką į Trečiojo Reicho stiprėjimą – esą tai buvo nors ir nesąžiningas, tačiau teisingas žingsnis, stiprinant SSRS gynybą. Vakarai ir Baltijos šalys vadina tai aneksija, kurią dažniausiai sieja su sovietų imperializmu, caro valdžios šovinizmo atgimimu. Iš tikrųjų visa tai buvo bolševikų programos įsiviešpatuoti paneuropiniu, iš esmės planetiniu mastu laiptelis.

Netrukus po Spalio perversmo bolševikai planavo Baltijos šalims primesti tris komunistines vyriausybes, tačiau Leninas nusprendė, kad šios žemės bus derybų žetonas dideliame žaidime dėl valdžios. Tą jis tiesiai šviesiai pareiškė RKP(b) Centro komiteto posėdyje 1918 m. vasario 18 d.: „Čia sakė, kad jie [vokiečių kariai – A. G.] paims Livoniją ir Estiją, bet mes galime patys jas atiduoti revoliucijos labui. Jeigu jie reikalaus išvesti kariuomenę iš Suomijos, – prašom, tegu pasiima revoliucinę Suomiją. Jei atsisakysime Suomijos, Livonijos ir Estijos, revoliucija nieko nepraras.“

Savo ruožtu Stalinas laikraštyje *Жизнь национальностей* 1918 m. lapkritį, praėjus kelioms dienoms po to, kai žlugo Vokietijos antrasis Reichas, minėtas

šalis pavadino nepatogiomis kliūtėmis, savo įpročiu taikydamas joms anatomicinį terminą „tarpuplautis (lotyniškai *mediastinum*) – tai organų kompleksas tarp pleuros dešinės ir kairės ertmių: „Tarp socialinės Rusijos ir revoliucinių Vakarų susiformavo tarpuplautis iš okupuotų sričių.“

Tuo metu, kai Rusijoje jau daugiau kaip metus plevėsuoja raudonoji vėliava, o Vakaruose, Vokietijoje ir Austrijoje-Vengrijoje, ne dienomis, bet valandomis auga sprogdinantys proletarų sukilimai, okupuotose srityse – Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, Besarabijoje, Ukrainoje, Kryme – buržuazinės-nacionalistinės „vyriausybės“ toliau tempia apgailėtiną egzistenciją, pasikliaudamos Vakarų imperialistų, bebaigiančių atgyventi savo laiką, malone. [...]

Grėsmingai ir galingai žygiuoja per žemę proletarinė revoliucija. Buvę pasaulio „valdovai“ Rytuose ir Vakaruose su baime ir drebuliu lenkia prieš ją galvas taip žemai, kad nukrinta senos karūnos. Okupuotos sritys ir smulkūs jų „karaliukai“ negali būti išimtis.“

Būtent tomis dienomis Stalinas parašė dekretą dėl marionetinės Estijos Sovietų Respublikos nepriklausomybės, Liaudies komisarų taryba jį patvirtino 1918 m. gruodžio 7 d.

Leninas norėjo, kad namo traukiantys vokiečių kareiviai ant savo pečių sugrąžintų jam tai, ką prarado, pasirašęs Bresto sutartį. Telegramoje Raudonosios armijos vyriausiajam vadui Vacečiui rašė: „Mūsų ka-

riuomenei žengiant gilyn į Vakarus ir į Ukrainą, kuriamos laikinosios sričių vyriausybės, kad sustiprintų vietinę sovietų valdžią. Šios aplinkybės geroji pusė ta, kad iš Ukrainos, Lietuvos, Latvijos, Estijos šovinistų atima galimybę mūsų dalinių judėjimą laikyti okupacija ir sukuria palankią atmosferą tolesniam kariuomenės žengimui pirmyn. Be šios aplinkybės mūsų karių padėtis okupuotose srityse būtų nepakenčiama, nes gyventojai nebūtų sutikę jų kaip išvaduotojų. Atsižvelgdami į tai, prašome atitinkamų karinių dalinių vadams nurodyti, kad mūsų kariuomenė visokeriopai remtų laikinąsias Latvijos, Estijos, Ukrainos ir Lietuvos vyriausybes, bet, žinoma, tik sovietines.“

O ši Lenino frazė iš RKP(b) Centro komiteto 1919 m. gegužės mėn. direktyvos dėl karinės vienybės, net praėjus ketvirčiui amžiaus, puikiai galėjo tikti Stalinui: „RSFSR yra priversta sąjungoje su broliškomis Ukrainos, Latvijos, Estijos, Lietuvos ir Baltarusijos sovietinėmis respublikomis pradėti gynybinę kovą su bendru priešu – pasauliniu imperializmu.“

Po pusmečio, rugsėjį, Liaudies komisarų tarybos vadovas, rėždamas kalbą sostinės darbininkams ir Raudonosios armijos kariams, įvykius Baltijos šalyse apibūdino kaip pasaulinių veiksmų grandinės grandį: „Baltagvardietiškoje Estijoje įvyko nepartinė darbininkų profesinės sąjungos konferencija. [...] Dalyvavo 417 delegatų, iš kurių tik 33 buvo menševikai, visi likusieji – bolševikai! (Audringi plojimai.) Konferencija pareikalavo sudaryti taiką su Rusija. Kai apie tai sužinojo anglai, jų atstovas atvyko į konferenciją ir siūlė nesipriešinti baltagvardietiška Estijos vyriausybei, tačiau atsakydami darbininkai jį išvijo ir pareikalavo taikos sutarties su Rusija... Tada konferencija buvo išvaikyta. [...] Jie sulaukė 26 žmones ir ketina juos sušaudyti. Į tokius baltagvardietiškos Estijos veiksmus reagavome, kreipdamiesi į šalies darbininkus ir gyventojus, o jų vyriausybei pareiškėme, kad sušaudysime visus įkaitus, kurie yra pas mus. (Plojimai.) [...] Mažosios Estijos nepartinė profesinių sąjungų konferencija tinkamai atsakė stipriai Anglijai...“

Baigdamas savo kalbą, norėčiau išreikšti įsitikinimą, kad Sovietų Rusija, kuri dvejus metus skynė

pergales namuose, greitai nugalės buržuazijos valdžią visame pasaulyje. (Audringi plojimai.)“

Kitą dieną šią kalbą paskelbė *Pravda*.

Su prodemokratine Estijos vyriausybe 1920 m. vasario 2 d. sudaryta taika, tačiau bolševikai neslėpė, kad jos nesureikšmina. Dar prieš sutarties pasirašymą, sausį, *Pravda* paskelbė tokius Lenino žodžius: „Padarėme daug nuolaidų, iš kurių pagrin dinė – ginčytinos mišrios teritorijos, kur gyvena rusai ir estai, perleidimas. Ši nuolaida daroma ne amžiams – Estija dabar gyvena kerenskizmo laikotarpi, darbininkai greitai nuvers šią vyriausybę ir įkurs Sovietų Estiją, kuri su mumis sudarys naują taiką.“ Iš tikrųjų žemės juosta, esanti į rytus nuo Narvos upės, ir didžioji Pečioros valsčiaus dalis 1944 m. atiteko RSFSR.

Taikos sutartys su Lietuva ir Latvija buvo sudarytos 1920 m. liepos 12 d. ir rugpjūčio 11 d. – matyt, kad nereikėtų atitraukti kariuomenės nuo žygio iki Vyslos ar net už jos. Rugpjūčio 4 d., Raudonajai armijai pasiekus Varšuvos prieigas, Leninas Vakarų fronto karinio sovieto nariui Ivarui Smilgai nusiuntė telegramą, kurioje nurodė Vilniaus kraštą perduoti prodemokratinei Lietuvos valdžiai, įsikūrusiai Kaune. Pranešime jis neslėpė, kad šis triukas laikinas: „Visa tai mes laikome ne atsisakymu sovietizuoti Lietuvą, o tik sovietizacijos atidėjimu ir jos formos pakeitimu.“

Atidėjimo trukmę prailgino sovietų pralaimėjimas Lenkijai, kurią kaip ir jos kaimynes Stalinas laikė nemalonia kliūtimi. Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos teritorijose, atitekusiose Varšuvai, sovietų specialiosios tarnybos 1921–1924 m. vykdė diversijas, teroristinius išpuolius, partiniu komunistų žargonu vadintus „aktyvia žvalgyba“. Ilgą laiką tyrėjams viso to priežastys atrodė nesuprantamos, viskas paaiškėjo palyginti neseniai, jas atskleidė Stalino žodžiai, pasakyti RKP(b) Politbiuro 1923 m. rugpjūčio 21 d. slaptame posėdyje, skirtame rengti maištą Berlyne: „Yra dar viena priemonė, galinti labai palengvinti situaciją – turime sustiprinti savo pajėgas limitrofinėse valstybėse. Reikia telkti ir ten permesti šių tautybių

komunistus. Mums labai svarbus, tiesiog būtinas sienos su Vokietija gabalas. Turime stengtis sužlugdyti vieną iš buržuazinių pasienio valstybių, kad atsirastų koridorius į Vokietiją. Iki revoliucijos pradžios reikia gerai pasiruošti. Kol kas neaišku, kaip tą padaryti, tačiau šiuo klausimu dirbama.“

Po dviejų mėnesių, spalio 18 d. vykusiame Politbiuro posėdyje Stalinas vėl svarstė, kaip pralaužti „tarpuplautį“, silpnąja grandimi įvardydamas Baltijos valstybes: „Manau, bus geriau, jei liausimės zonuoti lenkus, zonuokime latvius – juos galima išgąsdinti, priremti prie sienos ir pan. Su lenkais to nepadarysi. Lenkai turi būti izoliuoti, su jais teks kovoti. Iš jų nė velnio negausime, tik savo kortas atskleisime. [...] Lenkus izoliuokime. Latvius reikia papirkti (ir išgąsdinti). Papirkti Rumuniją.“

Maskva 1923 m. lapkritį nusprendė perversmą Berlyne atidėti geresniems laikams. Kadangi pagal Versalio sutarties sąlygas Vokietijos laivynas buvo labai silpnas, tad šiuo atžvilgiu daug pranašesnis atrodė vandens kelias į taip trokštamą Europos širdį.

Bolševikai norėjo savąjį Baltijos laivyną iš Suomijos įlankos, kuri žiemą užšąla, išvesti į operatyvinę jūrų erdvę, todėl imta regzti maištą Taline. Vaidybinis filmas apie tai „Gruodžio karštis“ sukurtas jau nepriklausomoje Estijoje.

Beje, šio maišto tyrinėtojai – tiek rusai, tiek estai – vieningai tvirtina, kad pagrindiniai kurstytojai buvo ne Stalino bendražygiai, bet Estijos komunistų partijos Centro komitetas, ypač jo „galva“ Janas Anveltas. Bet labiau panašu, kad ankstyvą 1924 m. pavasarį marksistus pašaukė į mūšį saldus visagalybės troškimas. Šiaip ar taip, tiesiogiai atsakingas už kraujo praliejimą yra Kremlius, kadangi tų metų vasarą–rudenį tiekė mirtinus ginklus estų maištininkams.

RKP(b) Politbiuras 1924 m. rugpjūčio 28 d. priėmė nutarimą, kuriame pučo rengimą, kaip įprasta sovietams, užmaskavo demokratijos kaimyninėje šalyje gynimu: „1) Estijos komunistų partijos veiklai suteikti karinį pobūdį, padedant jai parengti priemones, skirtas suduoti ginkluotą atkirtį fašistiniam perversmui [nors jis nebuvo rengiamas, – A. G.]“

2) Pasitelkiant atitinkamas institucijas, patikrinti Estijos ekonominę ir politinę būklę, nustatyti, ar revoliucinių mielių rūgimo laipsnis leidžia tikėtis judėjimo sėkmės.“

Pasitelktas ir OGPU užsienio skyrius, ir armijos žvalgyba – būtent ji prižiūrėjo, tiksliau tariant, rengė perversmą, vadovaujama Raudonosios armijos štabo viršininko Michailo Frunzės.

Iš Rusijos Šiaurės Vakarų pradėta slapta gabenti ginklus į Estijos teritoriją.

Nei EKP Centro komitetas, nei RKP(b) Politbiuras netikėjo, kad Estijos komunistai sugebės patys vieni nuversti valdžią, net gavę dosnią „pasaulio proletariato tėvynės“ paramą pinigais, amunicija ir „savanoriais. Nors Kremlius nedavė tvirto pažado, estų pučistai vylėsi, kad „atsiliepdama“ į vietinių „sukilusių darbininkų“ prašymą, įsiverš Raudonoji armija. Kitaip tariant, užgrobti mažą šalį planuota pagal 1921 m. Gruzijoje išbandytą metodą.

Rugsėjo 24 d. Politbiuro „perversminės“ komisijos posėdyje nuspręsta per dvi savaites parengti planą, kaip „bręstant galimiems įvykiams Estijoje“, surinkti 300 estų komunistų, gyvenančių SSRS. Prašyta, kad RKP(b) CK suteiktų lėšų įsigyti 500 šautuvų, 70 automatų Thompson ir 200 parabelių.

Kaip rašo tyrėjas Jaakas Valge, pinigus ginklams pirkti pervežė traukinio Maskva-Talinas-Maskva konduktorius. Į Estiją pasiūsta nemažai sovietų agentų.

Politbiuras, lapkričio 17 d. išklauses Frunzės pranešimą, priėmė rezoliuciją, rodančią, kad Sovietų Rusijos viršūnėlių dėmesys buvo tiesiog prikaustytas prie šios Baltijos valstybės: „Sudaryti komisiją, kuriai priklausys draugai Stalinas, Zinovjevas, Čičerinas, Frunzė, Trockis ir Unšlichtas, kad patikrintų situaciją ir atliktų visas būtinas priemones.“ Komisijos kūrimo iniciatorius ir tikrasis vadas buvo Stalinas, valdęs SSRS jau pusantrų metų.

Talino antpuoliui buvo sutelkta maždaug tūkstantis smogikų Rusijos Šiaurės Vakaruose, daugiausia estai, du šimtai latvių šaulių. Pačioje Estijoje pasirengusiais veikti laikyta maždaug tiek pat pagrindinin-

kų ir agentų. Tokios pajėgos neatrodo pakankamos užkariauti net mažai valstybei, matyt, organizatoriai tikėjosi, kad komunistų pusėn pereis tam tikra Estijos kariuomenės dalis.

Viską apgalvojęs, Stalinas priešpaskutinę dieną, lapkričio 29-ąją, įsakė vis dėlto atidėti „raudonojo estų legiono“ invaziją. Lapkričio 30 d. Frunzė panašų nurodymą davė EKP CK atstovui Maskvoje Otto Ryastasui.

Michailas Meltiuchovas 2015 m. paskelbė Stalino slapta telegramą Nr. 2460, RKP(b) Leningrado gubernijos komitetui, Šiaurės Vakarų biurui ir Frunzei išsiųstą 1924 m. lapkričio 27 d.: „Nuo gruodžio 3-iosios Leningrado karinės apygardos teritorijoje (Pskovo ir Novgorodo gubernijose) vyks dviejų sa-

vaičių trukmės vieno iš teritorinių padalinių (56) kintamos sudėties mokymai [...]. Teritorinį naujokų surinkimą ir pratybas užbaigs mobilūs veiksmai [manoma, Talino kryptimi. – A. G.] ir dvipusis manevras [tikriausiai kaip antroji pusė turėjo veikti Estijos kariuomenė. – A. G.]. Vykdamas šiuos uždavinius, būtina apsirūpinti arkliais ir vežimais, mobilizuojamais iš gyventojų.“

Atrodo, būtent Pskovo ir Novgorodo valstiečiai turėjo tapti pagrindine jėga mūšyje prie Peipaus ežero. Greičiausiai parama turėjo būti teikiama ir iš jūros.

Vis dėlto lapkričio 28 d. įsakyta iki gruodžio vidurio atidėti šauktinių „pratybas“.

Talino bolševikai, nepaisydami Stalino įsakymo, nusprendė smūgiuoti savarankiškai, o jeigu nepavyks, tada mūšyje šauktis galingo vyresniojo brolio pagalbos. Skubotumas sužlugdė Estijos komunistus. Vienintelis dalykas, kurį jiems pavyko padaryti, – išpuolis tikrai buvo staigus ir netikėtas. Beveik trys šimtai smogikų tamsų gruodžio 1-osios rytą, 5 val. 30 min., užgrobė vyriausybės ir parlamento pastatus, valstybės vadovo rezidenciją, paštą, Baltijos stotį, nukovė susisiekimo ministrą Karlą Karką. Estijos prezidentas Friedrichas Akelis demonstravo šaltakraujiškumą, – komunistams įsiveržus į priimamąjį, nepuolė bėgti, ramiai ėjo iš kambario į kambarį, užrakindamas paskui save duris. Kol maištininkai bandė jas išlaužti, prezidento padėjėjas iššoko pro langą, nors buvo apšaudomas, nubėgo kviesiti pastiprinimo, kuris išlaisvino pirmąjį šalies asmenį.

Sąmokslininkų žmonos ėjo į rajonus, kuriuose gyveno darbininkai, agituodamos prisidėti prie maišto, tačiau dauguma lūkuriavo, kiti pranešdavo apie kurstytojas valdžiai.

Geležinkelis dviejose vietose buvo sprogdintas, siekiant užkirsti kelią karinių pajėgų perkėlimui iš apskričių į sostinę. Tačiau Talino policija ir vietos kariuomenės

Konfiskuoti raudonųjų pučistų ginklai. 1924 iš Estijos nacionalinio archyvo

daliniai, nors nieko tikslaus apie būsimą perversmą nežinojo, tinkamai sureagavo ir per dvi valandas išmėžė pučistus iš pagrindinių valstybės institucijų. Smogikų šturmas, bandant užimti Gynybos ministeriją, ryšių bataliono kareivines, raitosios policijos rezervą, sužlugo. Karo mokyklos kursantai pasitiko užpuolikus ugnimi. Raudonųjų užimtas Lasnamiajės aerodromas Taline buvo išlaisvintas tą pačią dieną.

Kituose Estijos miestuose vietiniai komunistai, priešingai bendram sumanymui, niekur nekišo nosies.

Iš vyriausybės pusės 21 žmogus žuvo, sužeisti 25 civiliai ir 16 kariškių. Išpuolio dieną nukauta 12 pučistų, vėliau nušauti dar 6 asmenys, priešinęsi policijai. Teismo sprendimu, dėl sukkelto maišto įvykdyta mirties bausmė 145 vyrams, 10 moterų, 209 asmenys įkalinti nuo 5 iki 20 metų. 1937 m. kaliniams suteikta amnestija.

Kai kuriems pučistams pavyko išsmukti į Sovietų Sąjungą, pasigrobus lėktuvą. Maišto vadas Janas Anveltas teisingumo išvengė, tačiau 1937 m. jį suėmė NKVD, sovietų parankinis mirė jų pačių žiauriai kankinamas. Otto Ryastasą enkavėdistai sušaudė po mėnesio.

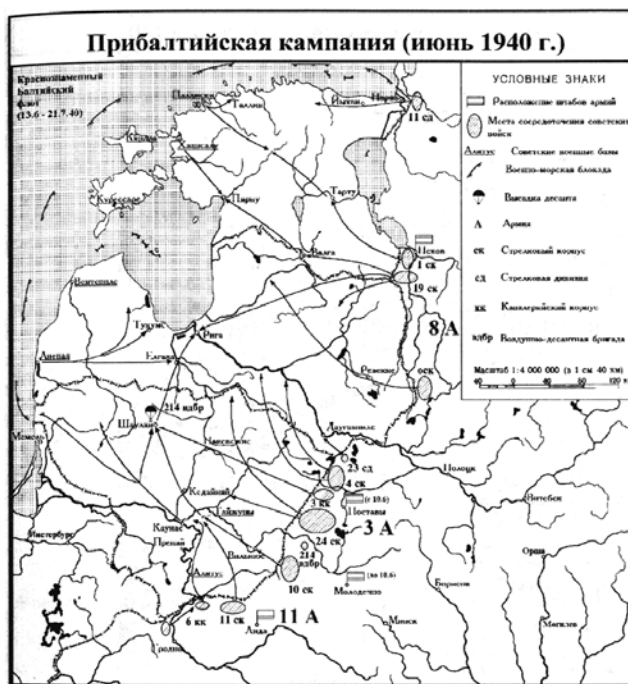
Pasak istorikų Julijos Michailovos ir Vadimo Roginskio, Estijos ir net kaimyninės Latvijos valdžia dėl šventos ramybės nusprendė nutylėti, kad prie maišto prikiso nagus Sovietų Rusijos žvalgyba. Didžiosios kaimynės atžvilgiu vengta aštresnių žodžių, tvirtinta, esą tikrieji kraujo praliejimo kaltininkai – Estijos komunistai. Nenorėta prarasti sovietinio tranzito, pramonės užsakymų. Dar labiau gąsdino kaimyninės Lenkijos pavyzdys, kur siunčiami raudonieji galvažudžiai 1920–1925 m. žudė žmones ištisus mėnesius.

Dešimtmetį nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio vidurio iki 4-ojo pradžios galima vadinti SSRS santykių su Baltijos šalimis stabilizavimu. 1926 m. rugsėjo 28 d. buvo pasirašyta Sovietų Sąjungos ir Lietuvos draugystės ir neutraliteto sutartis, 1932 m. vasarį, gegužę – nepuolimo paktai su Latvija, su Estija. Po dvejų metų SSRS dvišalių nepuolimo sutarčių su visomis trimis Baltijos valstybėmis galiojimą pratęsė dešimčiai metų – iki 1945 m.

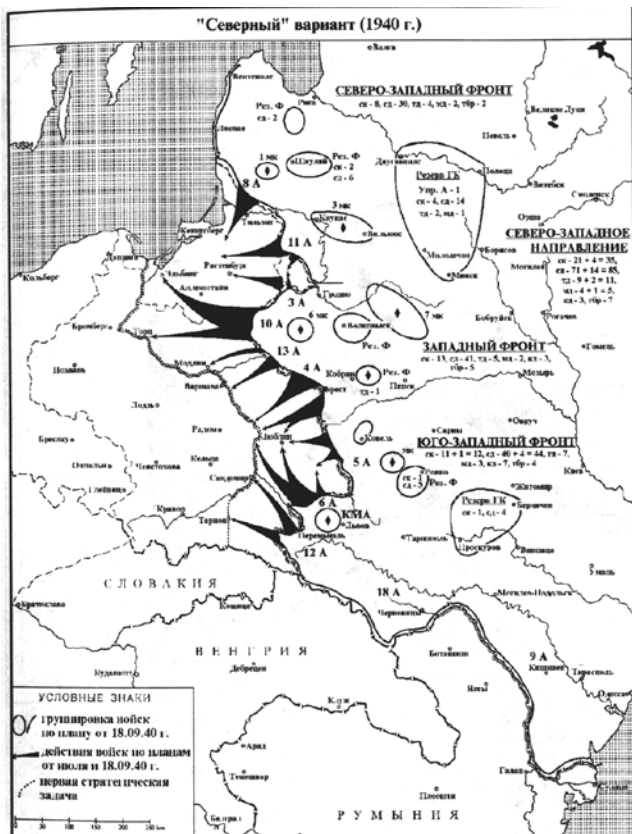
Tuo pat metu Stalinas plėtė Raudonosios armijos jūrines pajėgas, iš kurių per visą tarpukarį galingiausias buvo Baltijos laivynas. Tarp jo užduočių karo atveju, pasak švedų tyrinėtojo Gunaro Aseliuso, iki XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigos buvo ne tik parama iš jūros, kad Raudonoji armija užgrobtų Suomiją, Estiją, Latviją, bet ir atakos prieš laivus, iš Švedijos šiaurės į Vokietiją plukdančius geležies rūdą.

Be to, 1931–1932 m. nutiestas liūdnei pagarsėjęs Baltosios ir Baltijos jūrų kanalas, turėjęs karinę reikšmę. Dviejų pagrindinių SSRS statyklų Leningrade (Sankt Peterburge) ir Gorkyje (Nižnij Novgorode) laivams atsivėrė šliuzas į vandenyną.

1936 m. prasidėjo kažkas panašaus į karinės sąjungos tarp SSRS ir „tarpuplaučio“ rengimą – Maskvoje apsilankę Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinių štabų vadai dalyvavo Gegužės 1-osios parade. Vėliau sovietų generalinio štabo galva, maršalas Aleksandras Jegorovas apvažiavo visas tris Baltijos šalis, vasario 23 d. Taline jo garbei surengtas karinis paradas. Baltijos šalys baiminosi, matydamos Vokietijoje bręstantį nacizmą, be to, Lietuvą slėgė už-

Baltijos šalių užėmimas 1940 m. Schema

Baltijos šalių užėmimas 1940 m. Schema

Baltijos šalių užėmimas 1940 m. Schema

sitęsusi konfrontacija su Lenkija dėl Vilniaus krašto. Baimė turėjo pagrindą – 1939 m. pavasarį Trečiasis Reichas iš Lietuvos atėmė Klaipėdą (Memelį), vienintelį šalies jūrų uostą.

Kalbant apie Kremliaus motyvus, šie mandagumo vizitai turėjo dvejopą tikslą – neleisti, kad susikurtų regioninis gynybinis aljansas, padėsiantis apsisaugoti nuo SSRS agresijos, o kartu daryti lengvą diplomatinį spaudimą Vokietijai, verčiant ją derėtis. Atsargius bandymus susitarti su Hitleriu Stalinas darė nuo 1935 m. pabaigos, galiausiai viskas baigėsi rugpjūčio 23 d. Molotovo-Ribbentropo paktu, kurio slapstasis papildomas protokolais užbraukė visus tris nepuolimo paktus, Sovietų Sąjungos pasirašytus su Baltijos šalimis.

Tų metų rugsėjį SSRS prie savo šiaurės vakarų sienų, nuo Suomijos įlankos pietinės pakrantės iki Vilniaus krašto, dislokavo 3 puolamąsias armijas – 8-ąją, 7-ąją ir 3-iąją (ką tik užėmusią Vakarų Baltarusiją).

Visoms trims Baltijos valstybėms Maskva primetė tarpusavio pagalbos sutartis, pagal kurias šiose šalyse atsirado sovietų karinės bazės, po poros savaičių buvo įvesti Raudonosios armijos daliniai.

Spalio 25 d. Stalinas ir Ždanovas kalbėjosi su Kominternu vadovu Georgijumi Dimitrovu, kuris po to savo dienoraštyje paliko iškalbingą įrašą: „Manau, tarpusavio pagalbos paktai (su Estija, Latvija, Lietuva) yra ta forma, kuri leis mums į Sovietų Sąjungos įtakos orbitą įtraukti nemažai šalių. Tačiau tam turime išverti – griežtai laikytis jų vidaus režimo ir nepriklausomybės.

Mes nesieksime jų sovietizacijos.

Ateis laikas, kai jie patys tą padarys.“

Po Lenkijos padalijimo gavusi Vilniaus kraštą, SSRS maloningai perleido jį Lietuvai, tačiau, pasak ten gyvenusio Menachemo Begino, vėliau tapusio Iz-

raelio ministru pirmininku, šalies piliečiai „nelabai tikėjo savo „geradario“ nuosirdumu. 1940 m. žiemą, Vilniaus sugrįžimo proga vykstant išskilmėms, daugelis lietuvių su karčia šypseną kalbėjo: „Vilnius mūsų, o mes rusų.“

Pasiekęs naujas sienas, Stalinas nurodė Generaliniam štabui planuoti karą prieš Hitlerį. Iki 1940 m. spalio 14 d. rengtas vadinamasis „šiaurinis“ Reicho sutriuškinimo variantas, pagrindinis smūgis turėjo būti suduotas Rytų

Prūsijoje. Sparčiai plėstas karinis jūrų laivynas, kuriam skiriama išlaidų dalis 1940 m., anot istoriko Pavelo Petrovo, pasiekė santykinį maksimumą sovietų istorijoje ir sudarė penktadalį viso karinio biudžeto. Liūto dalis lėšų atiteko Baltijos laivynui, greitai įsivinusiam naujas bazes okupuotose žemėse.

Taigi okupacija 1940 m. vasarą visų pirma turėjo atitinkamai sustiprinti Raudonosios armijos pajėgumus. Kartu su kariškiais įsibrovė NKVD, į kurio nagus pateko ir Beginas, apkaltintas kontrrevoliucine veikla Lenkijoje. Sionistas paprieštaravo čekistui: „Jurisprudencijoje galioja svarbi taisyklė: asmuo nėra baudžiamas už veiksmus, padarytus teritorijoje, kurioje jie tada, kai buvo daromi, nelaikyti neteisėtais...

Klausimas tardytojo nesupykdė. Jis nusišypsojo ir pasakė:

– Na, jūs ir keistuolis, Menachemai Volfovičiau! [RSFSR Baudžiamojo kodekso] 58 straipsnis taikomas visiems žmonėms visame pasaulyje, girdite – visame pasaulyje!

Tardytojo žodžiai mane privertė krūptelėti. Vadinasi, egzistuoja šalis, kurios Baudžiamasis kodeksas ir, svarbiausia, straipsnis apie kontrrevoliucinę veiklą galioja kiekvienam iš pustrėčio milijardo Žemės rutulio gyventojų!“

Baltijos laivų statykla Leningrade 6-ojo dešimtmečio pradžioje nuleido į vandenį vieną galingiausių pasaulyje sunkiųjų kreiserių – Moskva, tikėtina, pritaikytą šaudyti branduoliniais sviediniais.

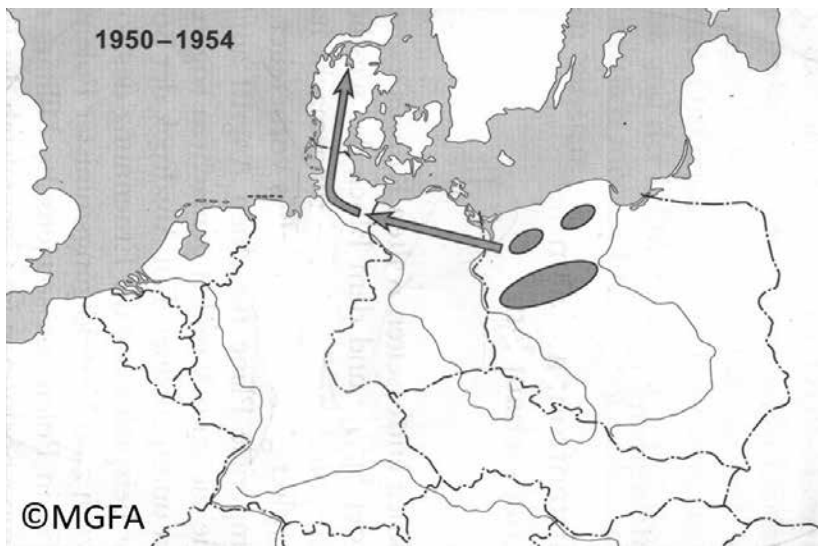
Nuotraukoje – pagal tą patį projektą pastatyto laivo Stalingrad maketas iš Sankt Peterburgo karinio jūrų laivyno muziejaus

Aleksandro Goguno nuotrauka

Stalino ir jo parankinių mąstymas išsiskyrė tikru universalizmu, jie nepaisė nei lyties, nei amžiaus. Be daugybės kitų, 1941 m. buvo sušaudytas pensininkas Friedrichas Akelis, 1924 m. gruodžio 1 d. Taline pabėgęs nuo raudonųjų.

Didžiausia suėmimų ir trėmimų banga Baltijos šalyse, vadinamasis „fronto užnugario valymas“, prasidėjo 1941 m. birželio 14-osios naktį. Kaip prisiminė viena iš aukų, anuomet dar vaikas latvė Ruta U., jų perkėlimą į Rytus stabdė Raudonosios armijos Antrojo strateginio ešelonu permetimas: „Mes judėjome į priekį labai lėtai, kadangi iš Rusijos gilumos ir Sibiro mums priešpriešiais dundėjo neskaičiuojami kariniai ešelonai. Jie važiavo į Europą. Tada negalėjome suprasti, ką visa tai reiškia. Visi ginčijosi. Galbūt rusai ketina papildyti Baltijos šalyse dislokuotą kariuomenę arba ji dalyvaus trėmimo akcijose? Svarstydami įvairius variantus, su didžiuliu nerimu laukėme, kas bus toliau. Kadangi pagrindinis geležinkelis buvo užkimštas kariniais traukiniais, mus vežė šalutiniais bėgiais.“

Nors sovietų ir vokiečių susirėmimas vyko ne pagal Stalino planą, vis dėlto generalisimui pavyko ne tik susigrąžinti pietrytinę, bet ir įgyti pietvakarinę

Operatyvinis LLR armijos įsiveržimo į Daniją per VFR planas (generolo Jano Drzewieckio liudijimas)

Baltijos pakrantę, o raudonžvaigždžiams admiralams ėmė vaidintis net užjūrio krantai. SSRS pradėjo karo laivų statybos programą, kurią planuota baigti 1955 m. Raudonžvaigždis laivynas iš „pakrantės“ jėgų turėjo būti transformuotas į okeaninį, ypač atsižvelgiant į jūreivių skaičiaus didinimą.

Baltijos laivynas 1946 m. padalytas į Pietų ir Šiaurės dalis, pagrindinės jų bazės buvo okupuotose žemėse – rytinės Prūsijos Pilau, pervadintame Baltijsku, ir Taline. Numatytos įvairios užduotys – Šiaurės Baltijos laivynas turėjo iškilmingai prisivartuoti Helsinkio ir Stokholmo krantinėse, o vėliau tapti rezervu Pietų Baltijos laivynui, kuris kausis Lamanšo sąsiauryje ir Atlanto platybėse.

Ši aplinkybė paaiškina atskiro Rusijos Federacijos subjekto – Kaliningrado srities – sukūrimą Rytų Prūsijos žemėse, kurios ne tik niekada nepriklausė Rusijos imperijai, bet ir slavai jose negyveno. Stalinas nusprendė šios srities „neprikirti“ Lenkijai ar Lietuvai, kad aplink Baltijsko bazes gyventų Kremliui ištikimi rusai, o ne lietuviai ar lenkai, kurių lojalumas sovietų valdžiai abejotinas. Maždaug dėl tos pačios priežasties Stalinas deportavo totorius iš Krymo, kurį apgyvendino rusais, nes pusiasalį laikė

karine Sevastopolio jūrų baze.

Admiraliteto pirmasis lordas Jamesas Thomasas 1953 m. išvedė paralelę tarp SSRS ir Trečiojo Reicho: „*Žinia apie 350 sovietų povandeninių laivų, pasirengusių mūšiu, verčia britus prisiminti, kad vokiečių admiralas Dönitzas su 300 tokių laivų sugebėjo blokuoti Angliją.*“

Be to, sovietų satelitai – Lenkijos Liaudies Respublika ir VDR – ėmė statyti savus laivus. Vienas LLR generalinio štabo darbuotojas prisimino rašė, kad 6-ojo dešimtmečio pradžioje lenkų kariuomenės operatyvinis planas pagal bendrą Stalino strategiją buvo žygiuoti į Jutlandiją. Šių eilučių autorius Varšuvoje, Na-

cionalinės atminties instituto archyve, aptiko LLR žvalgybos dokumentus, kuriuose nurodyta, kad komunistinės Lenkijos laivynas turėjo išsilaipinti Stokholmo apylinkėse. Be to, SSRS po Antrojo pasaulinio karo gavo bazę Suomijos pakrantėje, *Porkkalla-Udd* srityje, o ten dislokuotų padalinių užduotis, be kita ko, buvo didelis jūrinis desantas – tikėtina, kad broliai slavai turėjo petys į petį užkariauti Švedijos sostinę, pademonstruoti savotišką istorinį kerštą vikingams.

Kad Baltija netapo radioaktyvia bala, bet buvo paversta kurortu, kurį pamėgo Kremliaus valdžia ir jos statyviniai, lėmė Stalino mirtis.

Kalbant apie aneksuotas respublikas, gyvenimo lygis ten, pagal sovietų standartus, nebuvo prastas, bet vietos gyventojai vertino tai be entuziazmo. Kompozitorius Reinas Laulas estų tautos likimą XX a. šių eilučių autoriui nusakė taip: „*Caro laikais estai gyveno gerai – turėjo pinigų, nestigo prekių. Nepriklausomoje Estijoje buvo neblogai – prekių pakako, bet pinigų pritrūkdavo. Valdant sovietams, dingo ir pinigai, ir prekės.*“

gogun.org/lt

KAŲ APIE NACIŲ NUSIKALTIMUS ŠIAULIUOSE ATSKLEIDŽIA VOKIETIJOS TYRĖJŲ DOKUMENTAI*

Vokietijos armija Šiaulius užėmė 1941 m. birželio 26-ąją popiet. Mieste ir apylinkėse atsirado įvairios nacių tarnybos. Apsistojo ir kurį laiką bazavosi Einsatzkomanda 2, vėliau pagrindinė jos dalis išvažiavo į Latviją, bet vienas padalinys buvo paliktas. Šiauliuose įsitaisė ir Saugumo tarnybos (SD) būstinė.

Jau trečią okupacijos dieną pradėta suiminti žydus.

Šiaulių hebrajų gimnazijos mokytojas dr. Elieseris Jerušalmis ėmė rašyti dienoraštį, fiksuodamas, kas dėjosi laikotarpiu nuo 1941 m. birželio 22 d. iki 1944 m. liepos 19 d. Tačiau įvykius iki 1941 m. rugsėjo 24 d. aprašė vėliau. Per nacių nusikaltimų tyrimą pasitaikė atvejų, kai gete gyvenę, todėl gerai informuoti intelektualai neigdavo Jerušalmio dienoraštyje pateiktą informaciją apie pirmuosius okupacijos mėnesius, aiškindami, kad rašyta, nežinant faktų, tikriausiai pasikliauta vieno ar kito žmogaus žodžiais.

Der Verfasser, Elieser Sohn von Josef J e r u s a l i m s k i (litauisch J e r u s a l i m s k i), will sein Tagebuch unmittelbar nach dem Einmarsch der deutschen Truppen in Schaulen begonnen haben. Gleichzeitig begann er mit dem Sammeln von Material. Diese Arbeiten wurden nach der Übersiedelung in das Getto am 4.9.1941 fortgesetzt.

Am 19.9.1941 übersiedelte der Verfasser in ein Dorf und kehrte am 24.9.1941 ins Getto zurück. Hierbei gingen das Tagebuch und die gesammelten Dokumente verloren.

In Getto wurden die Arbeiten erneut fortgesetzt mit Unterstützung der Juden, die bei Regierungsinstitutionen mit der Verbrennung von Dokumenten über die Judenvernichtung beschäftigt waren.

Jerušalmis iki rugsėjo 24 d. gyveno kaime, todėl savo akimis nematė, kas vyksta Šiauliuose. Grįžęs tapo Geto žydų tarybos (judenrato) „techniniu“ sekretoriumi, žinojo visus svarbiausius įvykius, surinko didelį geto archyvą: 301 judenrato protokolą (paskutinis datuotas 1943 m. lapkričio 4 d.), 2700 įvairiausių kitų dokumentų. Dienoraštis rašytas daugiausia jidiš kalba, bet esama intarpų ir hebrajiškai. Į Šiaulių getą kartais iš provincijos atbėgdavo nuo žudynių išsigelbėję žydai. Jerušalmis išklausydavo žmones, ištrūkusius iš mirties nagų, užrašydavo jų liudijimus, kurių surinko 75 iš įvairių vietų. Visas archyvas susegtas apytikriai į 20 tomų. Apie dienoraščio rašymą žinojo ne vienas geto gyventojas, net geto policijos viršininkas Efraimas Gensas, tačiau vokiečių ausis ta informacija, atrodo, aplenkė.

Die Unterlagen, und zwar 300 Protokolle, einige Zentner Berichte der Gettoinstitutionen, 60 Ohrenzeugen-Notizen, 2500 andere Dokumente und das Tagebuch aus der Zeit vom 12.7.1941 - 17.7.1944 wurden in 2 Blechkisten vergraben, an einer Stelle, die einem kommunistischen Ingenieur bezeichnet wurde. Nach der Befreiung lieferte der Ingenieur die Kisten der Kommunistischen Partei aus.

(Seite 17)

Nacių nusikaltimus Šiauliuose tyrusiems vokiečių prokuroram tas dienoraštis buvo aukso vertės – juo remiantis atkurta tiksli įvykių chronologija, prokurorai rado daugybę jiems rūpimų pavardžių. Rankraštis stropiai išverstas į vokiečių kalbą, nors vertimas nepublikuotas.

* Tęsinys iš KB nr. 4

Prieš pat sugrižtant sovietams, Jerušalmis, nujausdamas, kad getas netrukus bus uždarytas, dokumentus ir dienoraštį sukrovęs į dvi metalines dėžes užkasė gete, kad nepražūtų. Šiaulius 1944 m. liepos 19 d. bombardavo sovietai. Kliuvo ir getui, žuvo nemažai žmonių, bet kai kurie, tarp jų Jerušalmis, pasinaudoję sumaištimi, paspruko. Tarp kitko, jo žmona Sara iš geto pabėgo dar 1943 m. pabaigoje. Liudydama ji nepasakojo, kur slapstėsi, gal todėl, kad prokurorams labiau rūpėjo kiti dalykai. Tačiau istorijai būtų svarbi informacija, ar ji (kaip ir daugybė kitų išgelbėtųjų) yra kur nors paliudijusi, užrašiusi savo istoriją, kas ir kaip jai padėjo išgyventi. Tokia informacija praverstų, tiriant Lietuvos žydų tragediją. Štai Šiaulių gydytojo Domo Jasaičio žmona Sofija tarp kitų dalykų savo prisiminimuose pamini Jerušalmio žmonos gelbėjimą: „Jerusalimskienė, gimnazijos mokytojo žmona, su 2 berniukais 6–8 m. amžiaus, nuvežta arkliais 60 km nuo Šiaulių į ūkį pas ponus Jaloveckius, o vėliau perkelta į kelias vietas prie Kužių“ (Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944). LG-GRTC. 2001, p. 198). Šiandien galima rasti visokiausių „naratyvų“ apie karo metų įvykius Lietuvoje. Neretai versijos kardinaliai skiriasi. Didesniam tarpusavio supratimui labai padėtų tikslūs faktai. Net jei paaiškėtų, kad šiuo atveju Jerušalimskienė niekur niekada nėra užsiminusi apie savo gelbėtojus, tai irgi būtų naudinga žinoti, nes leistų geriau suprasti, kodėl „atmintys“ taip smarkiai skiriasi. Ne paslaptis, kad žydai vokiečių okupacijos metais galėjo išgyventi tik getuose arba globojami, slepiami bendrapiliečių. Tiesa, Rytų Lietuvoje vienas kitas išliko, pabėgęs pas partizanus.

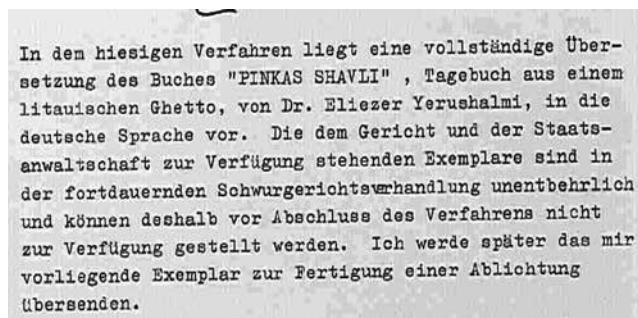
Sovietams užėmus Šiaulius, Jerušalmio paslėptos dėžės buvo atkastos, visa medžiaga perduota karinio dalinio Nr. 83797 politiniam skyriui, kuris dokumentus, įrodančius vokiečių karo nusikaltimus, išsiuntė į Maskvą. Dvi dienoraščio kopijas sovietai atsivežė į Niurnbergą. Amerikiečių teisininkų komandos narys dr. J. Robinsonas vieną iš kopijų nufotografavo.

Nėra aišku, ar sovietai turėjo 2 identiškas, ar skirtingas to paties rankraščio kopijas. Vykdam tyrimą nustatyta, kad Jerušalmio prašymu dienoraščio rankraštį gete labai atidžiai kopijavo mažiausiai 2 žmonės.

Tarp jų mokytojas Silbersteinas ir jo pusseserė Pnina Benjaminowicz, kuri tyrėjams pasakojo Trakų gete (taip vadinosi viena Šiaulių geto dalis) pradėjusi slapta, daugiausia naktimis perrašinėti dienoraštį 1941 m. žiemą. Benjaminowicz patvirtino, kad prokurorų turima kopija rašyta jos ranka. Perrašytus puslapius Jerušalmis, sutikrinęs su savo rankraščiu, pasiimdavo. Gali būti, kad išliko ne vienas egzempliorius.

1945 m. Jerušalmis pasitraukė iš Lietuvos, vėl užimtos sovietų, kurių laiką gyveno Lenkijoje, Italijoje, o 1949 m. išvyko į Izraelį. Tuo metu dienoraščio su savim neturėjo. Kaip, kada ir iš ko jis gavo savo dienoraščio kopiją, nesiaiškinta. Jerušalmis mirė Izraelyje 1962 m., gerokai anksčiau, negu prasidėjo Gewecke's teismas.

Dienoraščio, kažkokiais keliais patekusio į Izraelį, autentiškumas specialistams abejonių nekėlė. Išverstas į hebrajų kalbą, jis 1958 m. išleistas Jeruzalėje. Knygos „Pinkas shavli, yoman migeto litai, 1941–1944“ (Shavel records, Lithuanian ghetto diary, 1941–1944) apimtis 420 puslapių. *Yad Vashem* patvirtino, kad vertimas atliktas labai kruopščiai, tačiau, kai 1969 m. gegužės 5 d. prasidėjo Gewecke's ir jo pavaduotojo Bubo teismas, paprašyta iš Izraelyje esančio originalo atsiųsti reikiamų puslapių kopijas, kad nebūtų kokių nors netikėtumų, tarkim, suabejojus vertimo tikslumu.

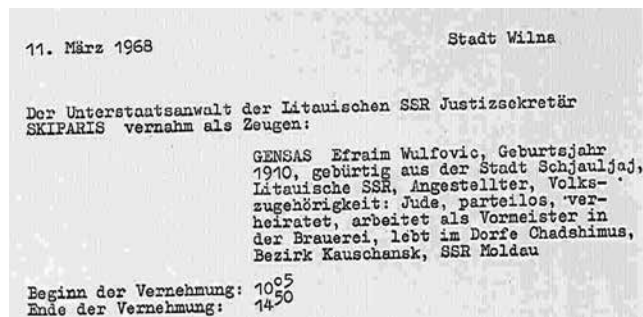

In den hiesigen Verfahren liegt eine vollständige Übersetzung des Buches "PINKAS SHAVLI", Tagebuch aus einem litauischen Ghetto, von Dr. Eliezer Yerushalmi, in die deutsche Sprache vor. Die dem Gericht und der Staatsanwaltschaft zur Verfügung stehenden Exemplare sind in der fortdauernden Schwurgerichtsverhandlung unentbehrlich und können deshalb vor Abschluss des Verfahrens nicht zur Verfügung gestellt werden. Ich werde später das mir vorliegende Exemplar zur Fertigung einer Ablichtung übersenden.

Vokiečių tyrėjai bandė dienoraščio kopiją gauti iš Maskvos, bet sovietai jos nedavė, nors bendradarbiavo su nacių nusikaltimų Šiauliuose tyrėjais, teikdavo reikalingą informaciją, apklausė įvykių liudytojus, likusius SSRS, surado Šiaulių geto policijos viršininką Efraimą Gensą. Broliai Gensai buvo Lietuvos kariuomenės savoriai: Jokūbas – kapitonas, Efraimas – leitenantas. Karo metais

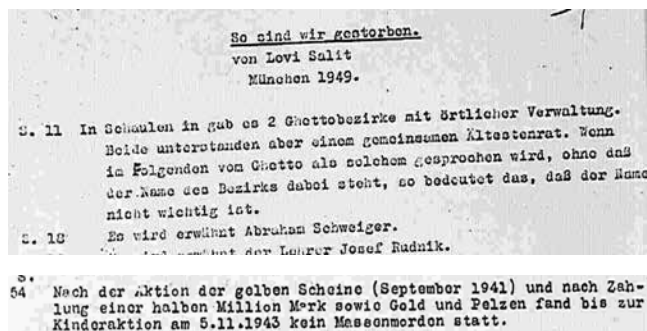
abu pateko į getus. Jakovas tapo Vilniaus geto ir žydų policijos viršininku. Visomis priemonėmis stengėsi atitolinti geto sunaikinimą, darė prieštaringai vertinamus kompromisus su vokiečiais, bet galiausiai gestapas jį nužudė. Efraimas buvo Šiaulių geto policijos viršininkas. Mirties nuo vokiečių rankos išvengė, bet Gensą nuteisė sovietai, įkalinę 25-eriems metams. Efraimas lageriuose nebuvo, sovietų prokurorai 1968 m. surado jį Moldavijoje, apklausė Vilniuje, o liudijimą išsiuntė į Niurnbergą. Per 4 valandų trukmės apklausą Efraimas Gensas nieko ypatingo nepapasakojo. Lyg tarp kitko (bent jau taip užrašyta apklausos protokole) užsiminė ir apie tai, kad per „vaikų akciją“ savo 1,5 metų dukrelę pats pasodino į vokiečių sunkvežimį, nors suprato, kad vaikus veža nužudyti. Liudytojai tą geto istorijos epizodą vertino kitaip: matydami esesininkų daugumą ir į sunkvežimius grūdamus vaikus, beginkliai žmonės buvo pasiryžę bet kam... O menkiausias pasipriešinimas galėjo baigtis masinėmis geto gyventojų žudynėmis. Tuomet Gensas atidavė savo vaiką. Viskas kiek aprimo...

Tarp kitko, ir sovietiniuose dokumentuose rusų kalba, ir vokiškame vertime to Lietuvos kariuomenės savanorio pavardė rašoma su lietuviška galūne – Gensas.

Labai atidžiai vokiečių prokurorai tyrinėjo ir šiauliškio Lovi'o Salito prisiminimus „Taip mes mirėme“ (*So sind wir gestorben*), išleistus Miunchene 1949 m. Tai vienas iš ankstyviausių publikuotų Holokaustą išgyvenusio žmogaus liudijimų, suprantama, ir vienas autentiškiausių, nes autorius neturėjo galimybės rašyti dalykų, kurių pats nematė, apie kuriuos skaitė kitų knygoje, nes tokių paprasčiausiai dar nebuvo išleista. Juo labiau jis nežinojo, kokie naratyvai apie tuos įvy-

kiaus bus kuriami ateityje. Iš Salito prisiminimų prokurorai atsirinko tai, kas galėjo būti svarbu bylai.

Ir Jerušalmio dienoraštyje, ir Salito prisiminimuose dažnai rašoma apie tuos pačius įvykius, tačiau liudijimai vienas kitą papildo. Jerušalmis sausai fiksavo faktus, per daug nesiplėsdamas į detales. Salitas dažnai pateikdavo papildomos informacijos. Pavyzdžiui, išvardydamas Šiaulių žydų „seniūnų tarybos“ (*Ältestenrat*) narius prie kiekvieno pavardės parašė, kas tas asmuo buvo geresniais laikais: vienas – banko direktorius, kitas – *Žydų, kovojusių dėl Lietuvos Nepriklausomybės, sąjungos* pirmininkas ir t. t. Salito vertinimu, po 1941 m. birželio–rugsėjo „akcijų“ gete gyveno apie 4800 žydų. Skaičius kiek didesnis ir, atrodo, teisingesnis, negu rašoma štabartenfiurerio Karlo Jägerio raporte. Jerušalmis dienoraštyje pateikė neįtikėtinais tikslų geto gyventojų skaičių – 4753, pridurdamas, kad neskaiciuoja „nelegalų“.

Nuo 1941 m. rugsėjo pabaigos iki 1943 m. rugsėjo didesnės „akcijos“ nevykdytos, geto gyventojų skaičius iš esmės nekito. Tačiau 1943 m. rugsėjo 30 d. (taip nurodoma dienoraštyje) geto kontrolę visiškai perėmė SS ir pavertė jį koncentracijos stovykla. Pasitikėjimo vokiečių saugumo tarnybai (*SD*) nekėlusius geto sargybinius lietuvius pakeitė vokiečių „*esesininkai pilkšvomis uniformomis*“.

Gyvenimo sąlygos gete dar labiau pablogėjo, tvarka smarkiai sugriežtėjo. Jerušalmis rašo, kad rugsėjo mėnesį, prieš pat šiuos pakeitimus, iš geto paspruko apie 100 žydų. Gali būti, kad kai kurie iš anksto žinojo apie būsimas nieko gero nežadančias permainas, be to, turėjo kur pasislėpti.

„Šmugeliuoti“ maistu ar išeiti iš geto pasidarė daug sudėtingiau. Esesininkai, matyt, gavę aukštesnės val-

verschwand und an deren Stelle trat die SS in feldgrauer Uniform. Bei den Leuten der SS handelte es sich ausschließlich um Deutsche.

džios nurodymą, vėl pradėjo vykdyti „akcijas“. Efraimo Genso liudijimu, 1943 m. lapkričio 5 d. esesininkai surinko ir išvežė nužudyti 574 žmones, pusė iš jų buvo vaikai iki 12 metų. Tarp jų ir mažametė Genso dukra. Liudytojai nurodydavo skirtingus aukų skaičius, tačiau tyrėjai, juos lygindami, nustatė tikslų skaičių. Šiuo atveju Gensas užtikrino, kad jo pateiktas skaičius yra tikslus, nes visas „vaikų akcijos“ aukas galvažudžiai suskaičiavo. „Vaikų akcijos“ vyko ir kituose Lietuvoje įsteigtuose getuose.

fuhr mit Greisen und Kindern weg. An jenem Tage wurden unter der Leitung von Forster und Schlejef 574 (fünfhundertvierundsiebzig) Menschen weggeführt, darunter mehr als die Hälfte Kinder. Ich entsinne mich dieser Zahl genau, da wir die Weggeführten abzählten.

Ir Jerušalmis, ir Salitas rašė ne vien apie Šiaulius. Salito knygos 160 puslapyje pasakojama apie Telšius. Po vyrų sušaudymo, medine tvora aptvertame „lageryje“ Pirties gatvėje gyveno apie 500 moterų. 1941 m. žiemą sužinojusios, kad planuojamos jų žudynės, kai kurios moterys iš lagerio paspruko. Kelios iš jų su vaikais atbėgo į Šiaulius ir papasakojo tą istoriją.

Abu autoriai rašo apie svarbius 1944 m. vasaros įvykius. Artėjant sovietams, rengdamiesi evakuacijai vokiečiai pradėjo į Šiaulius vežti žydus iš kitų vietovių. Salito teigimu, birželio pradžioje vien iš Joniškių į Šiaulius atvežti 483 žydai, paaiškėjo, kad tie žmonės atsidūrė Joniškyje okupacijos pradžioje, perkelti iš Vilniaus apylinkių, Smurgainių ir kt. Į Šiaulius atvežta apie 3000 žydų iš Panevėžio.

„Apie kai kuriuos lagerius iki tol net nežinojome. Atvyko į Šiaulius čekų, vokiečių, vengrų, estų ir kitokios kilmės žydai iš pusės pasaulio“, – rašo Salitas. Tikėtina, kad tie asmenys į Šiaulius perkelti iš Latvijos, nes Lietuvoje getų ar stovyklų, kuriose būtų buvę kalinami žydai iš užsienio, lyg ir nebūta. 1941 m. rudenį iš Vakarų į Rytus (daugiausia į Baltarusiją ir Latviją) vokiečiai deportavo mažiausiai 265 000 žydų. Didžioji perkeltųjų dalis netrukus sušaudyta, bet kažkiek jų, matyt, išliko.

Nieko gero nesitikėdami, žydai iš Šiaulių geto bandė masiškai bėgti. Frontas buvo jau netoli.

Jerušalmis dienoraštyje rašo, kad 1943 m. rugsėjį iš geto pabėgo apie 100 žmonių. Prieš perkėlimą į Šiaulius 1944 m. liepą „iš Linkaičių lagerio pabėgo lagerio seniūnas Reisfeldas su žmona, dr. Faktor, ponias Amalski, ponias Kossel su dukra, Estera Belkin su broliu ir dar keletas kitų“. Salitas mini, kad per evakuaciją pavyko pasprukti keletui kalinių iš Daugėlių. Vargu, ar jie būtų bėgę, neturėdami plano, kur prisiglaus, pasislėps. Matyt, ateityje sužinosime, koks tų bėglių likimas.

Iš Šiaulių pradėta žydus gabenti į Vokietijos koncentracijos stovyklas. Pirmasis ešelonas išvyko 1944 m. liepos 15 d.

Paskutiniame knygos „Taip mes mirėme“ (*So sind wir gestorben*) puslapyje nurodoma, kad konclageriuose išgyveno maždaug 600 Šiaulių geto žydų. Tokių šiauliškių, išlikusių Štuthofe ir kituose lageriuose, skaičių minėjo ir kiti liudytojai. Susidaro įspūdis, kad, remiantis tyrimo medžiaga, būtų galima sudaryti išsamų išgyvenusiųjų sąrašą. Beveik kiekvienas apklaustasis (o jų buvo dešimtys) pamini Vakaruose gyvenančius Šiaulių žydus, kartais nurodo adresą. Vokiečiai vieną pirmųjų sušaudė garsų Šiaulių rabiną Bakštą, kurio kaimynas žydas, gyvenęs Vilniaus g. 118, papasakojo, kad jį suėmė 5 vokiečiai ir tyčiodamiesi, stumdydami išsivedė. Daugiau apie tai galėtų papasakoti rabino dukra, gyvenanti Niujorke, – pridūrė. Pasirodo, ten apsisotojo nemažai (*eine Anzahl*) išgyvenusių Šiaulių žydų. Taip ir pildėsi, kaip dabar sakytume, galimų liudytojų „duomenų bazė“.

Ich wohnte in der Willnerstrasse 118 im 4. Stock. Schräg gegenüber wohnte der Rabiner Bakscht. Ich sah eines Abends, wie deutsche Uniformierte den Bakscht aus seiner Wohnung holten und mit ihm Ball spielten. Vier oder fünf Männer warfen

Es lebt in New York eine Anzahl von Juden, die aus Schaulen stammen. Unter ihnen ist auch eine Tochter des Rabiners Bakscht. Ich werde ihre Anschriften ermitteln und dem Konsulat schriftlich mitteilen.

Salitas sulaukė Gewecke's teismo, per procesą liudijo. Tyrėjai atkreipė dėmesį, kad jo liudijimas kiek skiriasi nuo

publikuotų prisiminimų. Knygos „So sind wir gestorben“ autorius žurnalistas Louisas Schalitas po karo gyveno Johanesburge, buvo vietinio žydų laikraščio redaktorius. Jis turėjo ir perdavė tyrėjams nuotrauką, kurioje matyti uniformuoti vokiečiai, šaudantys žydus. Jo manymu, tai žudynės Kužių miške. Ko gero, jis neklydo, nes tyrimas išsiaiškino, kad pirmąsias žydų, suimtų birželio–liepos mėnesiais, žudynes vokiečiai vykdė patys, pagalbininkų lietuvių nepasitelkė nei aukoms transportuoti, nei saugoti, nei duobėms kasti ar nužudytiesiems užkasti.

Dr. Elieseris Jerušalmis, po karo pasitraukęs iš sovietų okupuotos Lietuvos, nežinojo, ar kada nors atgaus savo dienoraštį, todėl ėmė rašyti karo metų prisiminimus. Tarėsi, primirštas detales tikslinasi su kitais šiauliškiais, Romoje laukusiais galimybės išvykti į Palestiną. Nemažai liudytojų prisiminė talkinę Jerušalmiui, kurio prisiminimai „Žydų mirtys Šiaulių gete ir aplinkiniuose miestuose“ buvo paskelbti Niujorke 1951 m., regis, tik jidiš kalba. Tos knygos kopiją prokurorai irgi turėjo.

Es lebt in New York eine Anzahl von Juden, die aus Schaulen stammen. Unter ihnen ist auch eine Tochter des Rabiners Bakscht. Ich werde ihre Anschriften ermitteln und dem Konsulat schriftlich mitteilen.

er dafür ausgesucht. Die Deutschen wußten nichts davon. Yerushalmi war Oberschullehrer. Alles, was im Getto geschah und was mit dem Judenrat verhandelt wurde, wurde Yerushalmi mitgeteilt. Ich glaube, Yerushalmi hat zwei Bücher geschrieben. Ich war mit ihm 1946 in Rom und da hatte er das Tagebuch nicht mehr. Er hat mich gebeten, ihm zu helfen, das Buch aus der Erinnerung noch mal zu schreiben. Wir haben dann den Buchinhalt beide aus dem Gedächtnis niederzuschreiben versucht. Yerushalmi hat später in New York Originalteile von jemandem bekommen, der es von Nürnberg mitgebracht hatte. Ich weiß nicht, wie das Buch nach Nürnberg gekommen ist. Das Original war anfänglich in jiddisch Sprache. Es wurde dann ins Hebräische übersetzt. Das Buch ist dann später unter einer Schiede vergrä-

Salito prisiminimuose, Jerušalmio dienoraštyje suminėta daugybė pavardžių, tarp jų ir Šiauliuose gyvenusių lietuvių. Abu autoriai pažinojo vietinius gyventojus. Dažniausiai minimos Šiaulių burmistro Linkevičiaus ir jo pavaduotojo žydų reikalams kapitono Antano Stankaus pavardės. Pagal pareigas Stankus

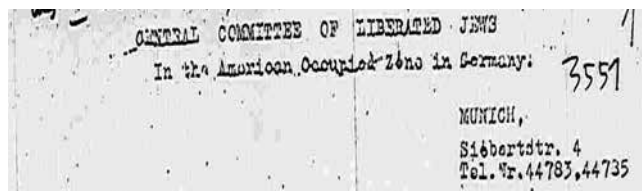
daugiausia bendravo su žydais, sprendė įvairius klausimus. Gete gyvenę tų įvykių dalyviai pasakojo, kad jis buvo savotiškas tarpininkas tarp vokiečių ir žydų.

... nach der Vertreibung durch die Russen e angestellter der Stadtverwaltung war. Dieser Stankus, der mit meinem Vater gut bekannt war, trat noch vor dem Einzug ins Ghetto an mich heran, ich sollte mich doch in dem zu bildenden Judenrat betätigen. Ich habe dieses Ansinnen aber abgelehnt, zumal ich mich zu jung für eine solche Position fühlte. Doch bin ich dann später in der Selbstverwaltung der Juden tätig geworden und habe ich dieser Eigenschaft auch viel mit den Mitgliedern des Judenrates zusammengearbeitet.

des Gettos in seiner Hand hatte. Die Arbeit wurde in der Praxis natürlich durch die Selbstverwaltung der Juden erledigt. Dabei wurden wir beauftragt durch Stankus, der der Verbindungsmann der Deutschen mit uns Juden war und der im Ghetto aus- und ein-ging. Ich bin auch der Ansicht, daß der Gebietskommissar die Entscheidung über Tod oder Leben der Juden hatte.

Meine Aussage vom 20. März 1957 ist insoweit richtig zu stellen, als ich nicht Mitglied des Judenrats gewesen bin. Ich war einer der Gehilfen in der Selbstverwaltung der Juden, war einer der vier Administratoren und mir unterstanden die im Ghetto damals errichte-

Po karo Vokietijoje, amerikiečių okupacinėje zonoje, įsisteigė *Centrinis išvaduojų žydų komitetas*, be kita ko, sudaręs lietuvių, dalyvavusių žydų žudynėse, sąrašą. Jame nurodytos 246 pavardės su trumpais paaiškinimais, kodėl tie asmenys atsidūrė sąrašė. Gal jau yra, o gal ateityje bus išanalizuota to sąrašo atsiradimo istorija, jo sudarymo principai. Atrodo, sąrašas sudarytas, apklausiant išlikusius getų kalinius, laikantis tam tikros logikos, suprantant atsakomybę. Atmetinai atliekant tokį darbą, labai greitai būtų sukompromituotas visas reikalas, nes rimtesnis tyrimas iškart atskleistų netikslumus, klaidinančią informaciją.

Remiantis minėtomis knygomis, sąrašu ir kitais dokumentais, potencialių kaltinamųjų, liudytojų, asmenų, turinčių informacijos apie karo laikų įvykius Šiauliuose, buvo ieškoma po visą pasaulį, pradedant Izraeliu, Europa, baigiant JAV, Meksika, Keiptaunu...

Tęsinys kitame numeryje ■

Rasa ŽUKIENĖ

KNYGA, GRAŽINANTI LIETUVIUS Į VOKIETIJOS ISTORIJA

*Petz Wolfgang. Zuflucht auf Zeit: Lageralltag in Kempten
1945 bis 1949 aus der Sicht des litauischen Fotografen
Kazys Daugėla. Friedberg: Likias Verlag, 2022*

Žvelgiant į Vokietijos žemėlapi, Kemptenas ne iškart krinta į akis – tai nedidelis Bavarijos miestas netoli Alpių kalnų, ties pietine Vokietijos siena. Tačiau Kempteno vardą žino jau kelios lietuvių, latvių, estų kartos – įaugęs į šeimų atmintį, jis nuolat minimas Baltijos kraštų istorikų, menotyrininkų, tyrinėjančių Antrojo pasaulinio karo pasekmes, ypač emigracijos reiškinių. Vokietijos pietvakarinėse žemėse susitelkę karo pabėgėliai anuomet oficialiai vadinti išvietintais žmonėmis (*Displaced Persons* arba *DP*), o lietuviškai „dypukai“ pakrikštyti „Dievo paukšteliais“, prisiglaudusiais svetimose žemėse kažkieno gera valia. Vėliau, 5-ojo dešimtmečio pabaigoje, jie pasklido po platųjį pasaulį, Europoje pasiliko mažai. Šiandien turime didžiulę, stiprią lietuvių diasporą. Pokario metai, šios bendruomenės praleisti Vokietijoje, yra svarbi kolektyvinės atminties dalis. Baigiantis karui, Kemptene ir miesto apylinkėse susikaupė keli tūkstančiai pabėgėlių iš Lietuvos, kitų Baltijos kraštų. Atsiminimai apie gyvenimą Vokietijos stovyklose įsirėžę į atmintį. Toji įvairiaspalvė patirtis perduodama iš kartos į kartą. Kemptenas, kaip ir kai kurios kitos vietovės – Augsburgas, Memingenas, Ingolštatas, Šongau – išvietintiems Baltijos šalių piliečiams ir jų palikuonims yra ne vien geografinė sąvoka, bet ir istorinės atminties vieta dabar jau bendruose Europos namuose.

Neseniai Rasa Balčikonytė, Lietuvos kultūros atašė Vokietijoje, man atsiuntė vokiečių istoriko dr. Wolfgan-

go Petzo knygą „Laikinas prieglobstis: stovyklos Kemptene kasdienybė 1945–1949 m. lietuvių fotografo Kazio Daugėlos akimis“. Santūriai apipavidalintas, kokybiškai atspausdintas leidinys iškart patraukė dėmesį. Kempteno (*Allgäu*) miesto muziejus 2022 m. surengė Kazio Daugėlos (1912–1999) fotografijų parodą. Vietoj katalogo išleista parodos knyga su išsamiu Petzo straipsniu apie karo pabėgėlių kasdienybę, su Daugėlos atsiminimų pluoštu ir su vilniečio Antano Skaigirio parengta išsamia fotografo biografija. Muziejaus direktorė dr. Christine Müller-Horn įvade teigia, kad ši paroda ir knyga atveria vokiečiams visai menkai pažįstamą arba jau pamirštą pokarinės Kempteno istorijos puslapį, susijusį su vadinamaisiais „žmonėmis be vietos“ (*DP*), 1945 m. pavasarį atklydusiais į šį nedidelį miestą ir gyvenusiais čia beveik penkerius metus.

Fotografas Daugėla Lietuvoje, skirtingai negu Vokietijoje, yra gerai žinomas. Jauno inžinieriaus fotografijos dar tarpukariu buvo pripažintos profesionalų, spausdintos lietuvių spaudoje. Daugėlai teko sunki pabėgėlio dalia – pasiekęs Kempteną, praleido ten penkerius metus, kol su didžiuoju migrantų srautu išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas, kur prabėgo ilgi dešimtmečiai, gyvenant atskirtam nuo gimtinės. Sovietai griežtai draudė palaikyti ryšius su emigrantais, jų atliktus darbus išbraukė iš Lietuvos istorijos. Po 1990 m. Kovo 11-osios Lietuvai tapus vėl nepriklausoma, Daugėla padovanojo savo fotoarchyvą. Nuotraukose atsivėrė sovietų laikais

nutylėta tautos istorijos dalis – 1944 m. vasarą prasi-
dėjęs didysis pasitraukimas į Vakarų, pabėgėlių gy-
venimas Vokietijoje. Tos fotografijos eksponuojamos ir
analizuojamos, jau išleisti du fotoalbumai, reikšmin-
gai papildantys Lietuvos istorikų ir kultūros tyrėjų
surinktus faktus. Daugėlos nuotraukas iš DP stovy-
klų galima pamatyti Vilniuje, Vytauto Kasiulio dailės
muziejuje, kur 2022 m. atidaryta ir tebeveikia paroda
„Lygtis su nežinomaisiais: lietuvių menas Vokietijoje
nuo 1946 m. iki dabar“ (kuratorės prof. Dalia Kuizi-
nienė ir Rasa Žukienė).

Petzo knyga „Laikininis prieglobstis...“ vertingai
papildo jau gana gausią lietuvių išėivijos istoriografi-
ją. Autorius naudojami savo šalies ir JAV archyvų me-
džiaga, perskaitė, regis, visą mokslinę literatūrą, publi-
kuotą Vokietijoje ir Baltijos šalyse, tikslingai atsirinko
amžininkų atsiminimus. Knyga parašyta dalykišku,
bet lengvu stiliumi. Pasakojimas informatyvus ir es-
mingas, detalizuotas spalvingomis liudytojų laišku
citatomis, apibendrinantis tai, kas svarbiausia. Knyga
parašyta su atjauta „išvietintiems asmenims“, santūri,
objektyvi visų istorijos dalyvių ir įvykių atžvilgiu.

Labai reikšminga, kad Petzas aptaria visas tris po-
kario dramų dalyvių grupes – tai pabėgėliai, sąjungi-
ninkų okupacinė valdžia ir vietiniai Kempteno
gyventojai. Apie *dypukų* santykius su UNRRA
(angl. *United Nations Relief and Rehabilitation
Administration*) – tarptautine JAV organiza-
cija, kuri pokariu rūpinosi karo pabėgėliais
Vakarų Europoje, – tiksliau tariant, apie išvie-
tintų asmenų priklausomybę nuo jos sprendi-
mų, yra žinoma jau tikrai nemažai. Moksliniai
tyrimai ir žmonių atsiminimai gerokai šykš-
tesnę informaciją pateikia apie DP ryšius su
vietiniais gyventojais. Petzas nevengia ir šios
temos, neretai abiem pusėms ne itin malonios,
todėl daugelio nutylimos. Ramiu balsu istori-
kas aptaria įtampą, tarp trijų minėtų grupių
kildavusių tiek dėl smulkmenų, tiek dėl kan-
kančios nežinomybės, kas bus toliau. Labai
svarbu, kad mūsų, lietuvių, jau visai nemenką
DP gyvenimo Vokietijoje pažinimą ši knyga

papildo žvilgsniu iš kitos – kempteniečių – pusės.

Autorius iškart pabrėžia, kad emigrantų gyvenimas
Kemptene po karo – dar menkai nušviestas puslapis
lokalioje Vokietijos pokario istorijoje. Pasitelkęs keleto
lietuvių asmeninę patirtį, Petzas parodo, kokiais skir-
tingais keliais pabėgėliai pasiekė Bavarijos miestelius.
Svarsto vietiniams anuomet tikrai rūpėjusį, o ir dabar
ne visiems aiškų klausimą, kodėl per kelis 1944 m. mė-
nesius tiek daug žmonių paliko savo šalis, traukėsi į
Vakarų, nepaisydami daugybės pavojų. Knygoje pa-
teikiama nemažai tikslų duomenų. Suskaičiuota, kad
1944 m. Kalėdas šventė Kemptene jau 150 lietuvių.
1947 m. duomenimis, mieste gyveno 1305 lietuviai,
659 estai, 422 latviai. Ekskurse į Rytų Europos regioną
bendrais bruožais papasakota politinė Baltijos šalių is-
torija XIX–XX a.

Įspūdingas Kempteno pristatymas padeda geriau
įsivaizduoti, į kokią jaukią vietą pabėgėliai pateko
po karo baisumų. 1945 m. balandžio 25 d. ten įžengė
amerikiečių pajėgos. Kadangi pasipriešinimo nebūta,
miestas beveik nenukentėjo. Bet po atšvęstos perga-
lės atėjusi ramybė ir išorinis barokinio rezidencinio
miesto spindesys vis dėlto buvo apgaulingas – sparčiai
daugėjo pabėgėlių, ėmė trūkti gyvenamojo ploto, jau

Kazys DAUGĖLA. Anglų kalbos pamoka suaugusiesiems. Mokytoja Evelina Masiokiene

Kazys DAUGĖLA. *Pagalvės, atsivežtos iš namų. Vyras skaito*

1945 m. birželį mokyklose įkurtos pirmosios stovyklos emigrantams. Vietinių padėtis nebuvo smarkiai geresnė. Vokiečiams 1946 / 1947 m. teko išverti bado žiemą (*der Hungerwinter*), nes maistu jie buvo aprūpinami net prasčiau už pabėgėlius, kuriais rūpinosi amerikiečių UNRRA.

Apskritai mane maloniai nustebino dr. Petzo pasakojimo konkretumas ir objektyvumas, gebėjimas matyti šviesiasias ir tamsiasias puses. Tekste solidžiai pristatyta lietuvių visuomeninė, kultūrinė, švietimo veikla, bet nenutylima ir spekuliacija daiktais, keli aštrūs konfliktai su karine valdžia. Knygos autorius sugebėjo tą sudėtingą laikotarpį atskleisti iš visų pusių, nepamiršdamas paminėti ir konkrečių žmonių, patekusių į nepavydėtinas sąlygas. Rašančiojo santykis su istorija pagarbus ir atviras. Be kita ko, knygoje nurodytos kempteniečių, kurie padėjo mieste įkurti pirmąsias stovyklas pabėgėliams, garbingai dirbo jų labui, pavardės. Fotografijose matome ir amerikiečių, UNRRA atstovų, veidus.

Buvo įdomu sužinoti lietuvių laikino prieglobsčio Kemptene tikslias vietas. Gyventa ne tik mokyklose, buvusiose kareivinėse, bet ir kunigaikščių rūmuose miesto centre. Spalvingą lietuvių stovyklos toje rezidencijoje aprašymą papildė architektūrinio komplekso schema,

tiksliai sužymėtos pastatų, kur glaudėsi pabėgėliai, vietos, nurodyta, kas išlikę iki dabar, jei kartais, susidomėję savo šeimos istorija, atvyktume į Kempteną. Turiningą Petzo tekstą prasmingai papildė ikonografinė medžiaga, pradedant pirmąja Daugėlos fotografija, kur matomas sugriautas Miunchenas, baigiant sieninės tapybos Memingeno miestelio Baltų kvartale nuotrauka. Nei šis kūrinys, nei Vasario 16-ajai skirta atminimo lenta Šv. Lorenzo bažnyčioje lietuvių menotyryninkams nebuvo žinomi. Labai vertinga informacija apie dailininko Mykolo Paškevičiaus gyvenimą ir jo kūrinius, išlikusius Kemptene.

Nuoseklus, gilus tekstas, praturtinto mums anksčiau nežinomomis socialinėmis ir kultūrinėmis pabėgėlių gyvenimo detalėmis, pabaigoje autorius filosofškai klausia, ar žmonių be vietos metai, praleisti pokarinėje Vokietijoje, buvo tik tarpinė stotelė, atsidūrus laukimo salėje, o atvykėliai – tiesiog blankūs istorijos šešėliai? Lietuvių istoriografijoje vyrauja aukos, tremtinio, asmens, prievarta išvaryto iš gimtinės, įvaizdis. Tai būdinga ir Daugėlos atsiminimams, paskelbtiems šioje knygoje. Petzo manymu, penkeri metai, praleisti Vokietijoje, lietuviams, latviams, estams turėjo pozityvios reikšmės, nes Baltijos tautos čia susitelkė, sustiprino etninį savo tapatumą. Autorius kelia ir kitą klausimą – ką Kempteniui reiškė tie 2500 Baltijos šalių piliečių? Ir labai konkrečiai atsako – tai didelis iššūkis, milžiniškas organizacinis darbas, niekada anksčiau Kempteno bendruomenė nebuvo to dariusi, nepatyrė ir vėlesniais laikais. Žvelgdamas iš dabarties pozicijų ir šiek tiek apgailestaudamas, Petzas pripažįsta, kad emigrantų istorija Kemptene susijusi ir su abiejų pusių praleistomis galimybėmis geriau vieniems kitus pažinti, pabėgėliai gyveno labai atsietai, kontaktai su vietiniais buvo riboti.

Dr. Wolfgango Petzo tekstas ir sudaryta knyga prasmingai papildė didįjį naratyvą, koks likimas ištiko Baltijos šalių piliečius po Antrojo pasaulinio karo. Šis prasmingas istoriko darbas kartu su Kempteno muziejuje surengta paroda lietuvius, latvius, estus sugrąžina į Vokietijos ir į lokalią Kempteno istoriją, jie tampa miesto praeities dalimi. ■

ŽVAIGŽDĖ, POEMA IR LIZDAS

Stasio Eidrigevičiaus „Meno klajūno eskizai“

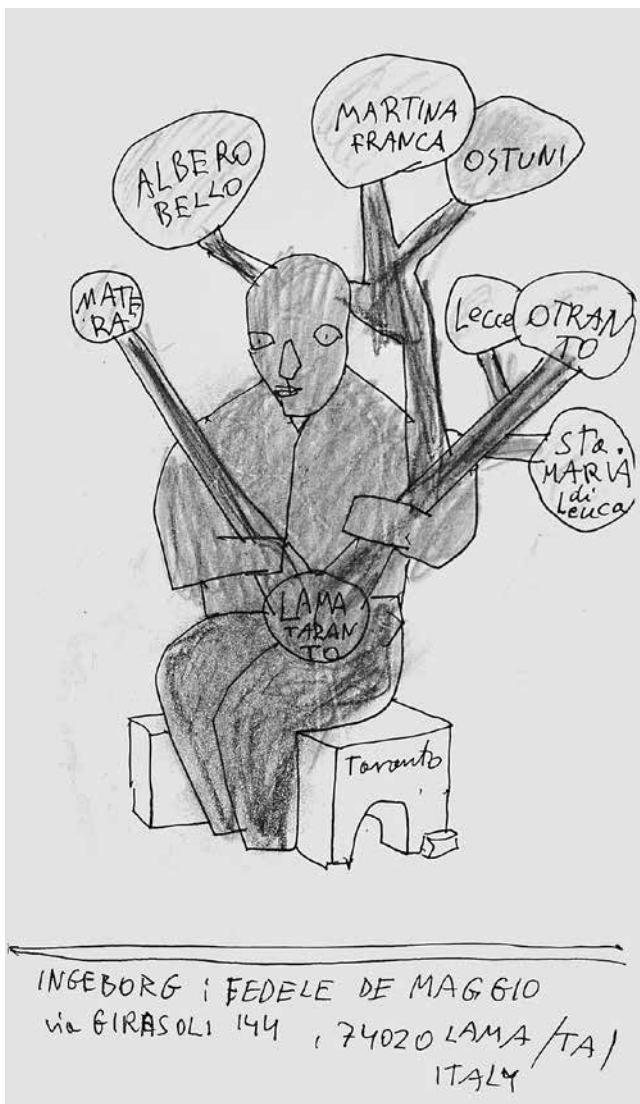
„Meno klajūno eskizus“ (knygą 2023 m. išleido *Apostrofa*) sudėtos trisdešimt dvi Stasio Eidrigevičiaus esė – tai menininko, keliaujančio po pasaulį, dienoraštis. Jį galima skaityti keturiais būdais, kuriuos čia trumpai aptarsiu. Pirmas būdas – nuosekliai „keliauti“ nuo pirmos iki paskutinės eilutės. Antras būdas – „šokinėti“ tarp skirtingų esė, atrinktų iš *Kultūros baruose* beveik per 25 metus išspausdintų Eidrigevičiaus tekstų gausos. Pasirinksiantiems šį būdą rekomenduočiau pradėti nuo jautrių autobiografiškų rašinių „Tarp fotografijos ir metaforos...“ arba „Bitute pilkoji, iš kur medų nešioji“, o paskui gilintis į kitus puslapius.

Trečias būdas – „Meno klajūno eskizus“ skaityti greitai, tačiau jis visai nesusijęs su tobulėjimo guru išrastu „greituoju skaitymu“, kuris šiandien palaiapsniui „diegiamas“ mokyklose, kad pagelbėtų vaikams ir paaugliams, kamuojamiems skaitymo problemų. Stasio knygą perskaityti *greitai*, vadinasi, vienu prisėdimu, vienu įkvėpimu, nesustojant. Nes autorius ir pagrindinis veikėjas įtraukia skaitytojus į meno, kūrybos, parodų, galerijų, muziejų, bienalių, „stebuklą“ pasaulį su nenuspėjamais jo dėsniais, „keistais“ gyventojais, avantiūromis ir užkulisiais, tad, pradėjus skaityti knygą, nebeįmanoma sustoti: „*susiklostė taip, kad Hockney sutikau Los Andžele,*

o Niujorke atsitiktinai gavau kvietimą į Andy Warhol Party klube „Palladium“. Su savim turėjau eskizų bloknotėlį ir ėmiau piešti. Prie manęs priėjo tamsaus gymio jaunuolis. „Ką čia piešiat?“ – paklausė. Paėmė plunksną ir brūkštelėjo kažkokią figūrėlę, – žiūriu, juk tai garsusis Basquiatas.“ Tokių istorijų knygoje ne viena.

Strimgalviais lėkti per puslapius skatina ir tai, kad Stasys rašo trumpais sakiniais, tekste apstu netikėtų sustojimų, daug veiksmazodžių, šmaikščių posakių („*višta su viščiukais eina pasivaikščioti*“), klaustukų, ironiškų vertinimų: „*Iš krašto į kraštą, iš muziejaus į muziejų. Einu ir einu. Galiausiai pristabdo kelio sąnario skausmas.*“ Sužinome, ką Stasys mato, kas patraukia dėmesį ir kaip vertina tai, ką pamatė. Čia ne tik menininko dienoraštis, bet ir vizualinė kelionė su netikėtais viražais, nuotykiiais, posūkiiais, ironiškomis kulminacijomis (pavyzdžiui, esė „*Turkiška rakštis šimtagalvio pėdoje*“). Knyga turi ir „*abėcėlę pagal Stasį*“, atveriančią duris į daugiažanrę autoriaus kūrybą, atrakinančią paslaptinę jo pasaulį (man labiausiai įstrigo „duonos“, „grožio“, „cirko“ apibūdinimai, bet jums gal patiks kiti).

Ketvirtas skaitymo būdas – tomis esė mėgautis lėtai ir ilgai. Visų pirma todėl, kad jos aprėpia penkiasdešimt Stasio kūrybinės veiklos metų. Nepaprastai įdo-

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Knygos „Meno klajūno eskizai“ iliustracija

mu ne tik skaityti, bet ir kompiuteryje „pagūglinti“, o tam prireiks laiko. Sutiktų dailininkų, rašytojų pavardės, aplankytos meno institucijos, muziejai, galerijos, parodos, miestų, oro uostų, gatvių pavadinimai rodo stulbinančią meno klajonių geografiją. Kiekviename skyriuje rasite bent dešimt tikrinių daiktavardžių. Stasio esė – tai savotiškas hipertekstas, su aibe raktinių žodžių ir nuorodų (gaila, kad knygoje nėra vardų rodyklės). Skaitant ilgai, lėtai, galima daug ką suvokti, pažinti, atrasti...

Aišku, stulbina ir paties Stasio meninės pastangos, eksperimentavimo aistra. Jam paklūsta grafika, fotografijos, pastelės, tapyba, plakatai, eskizai, skulptūros, kaukės, instaliacijos, teatro spektakliai, skaitmeniniai vaizdai ir net poezija... Esė papildo vizualiniai „metraščiai“, eskizų knygelės. Iliustracinė knygos dalis ne mažiau svarbi negu tekstai. Belieka stebėtis, kad iki šiol niekas iš menotyrininkų nepriėmė iššūkio plačiai apžvelgti Stasio kūrybos visumą, gal todėl, kad geriausiai tą daro pats Stasys? Tačiau jis neaiškina, neanalizuoja savo kūrinių. Knygoje randame tik užuominas apie recenzijas, apžvalgas, išsibarsčiusias po tarptautinius meno žurnalus, parodų katalogus, albumus, interviu žiniasklaidoje.

Stasio tekstuose atsiskleidžia savitas pasaulis, sklindinas susitikimų, nuotykingų ir nuotaikingų kelionių, patirčių, įkvėpimo, kūrybiškumo ir vaizduotės. Šias lokalias ir globalias erdves leidžiama tyrinėti patiems skaitytojams, menotyrininkai čia nereguliuoja „eismo“. Koks buvo tas paslaptingas Algirdo Steponavičiaus švytėjimas? Kokia Gražinos Didelytės gyvenimo svajonė? Kokį „pokštą“ Stasiui iškrėtė Ultra Violet? Ką reiškia „žvaigždė“, „poema“ ir „lizdas“? Atsakymą į šį klausimą rasite esė „Mažoji Japonija“ (tiesa, šių žodžių reikšmę Jurga Ivanauskaitė atskleidė straipsnyje „Magas Stasys ir vienatvės eliksiyas“, išspausdintame 1993 m. birželio 8 d. *Respublikoje*). Įsimintina ir tai, kaip knygos autorius apmąsto kūrybos intencijas, atskirtį tarp Rytų ir Vakarų meno pasaulių, kaip susidoroja su nusivylimu ir pykčiu, kad jo kūriniai masiškai plagijuojami, o jis pats neįvertinamas...

Asmeniškai, reflektyvūs autoriaus svarstymai, autentiška patirtis gali būti įkvėpimo ir stiprybės šaltinis visiems kūrybingiems žmonėms. Nors dalis skaitytojų džiaugsis, daugiau sužinoję apie menininko gyvenimą, jo aplinką, sutiktus žmones, vis dėlto vertingiausia šio esė rinkinio dalis – subtilios įžvalgos, kas turi išliekamąją vertę mene. Tai knyga ne tik menininkams, siekiantiems kurkti kažką vertinga, bet kiekvienam, norinčiam geriau perprasti kūrybos paslaptį. Tad visai nesvarbu, kokį „...eskizų“ skaitymo būdą pasirinksite. ■

*Lietuvos šalies žmonių padavimai CCXI**SIMILIS SIMILI GAUDET*

Mano būrimo salone *Dura necéssitas* šis birželis prasidėjo ir baigiasi labai nervingai – sangvinnikai, cholerikai, flegmatikai, lunatikai ir šiaip šizofrenikai negalėjo sutarti tarpusavyje, ar Ta(p)kiną, sukėlusį čekiukų skandalą, nulinti, ar išbučiuoti ir stumti į prezidentus. Be to, aistras pakurstė ir įvykusi neregėto įžūlumo vagystė – iš Kaišiadorių paukštyno dingo vištos ir kiaušiniai!

– Birželis pragaištingiausias ne šiaip lūzeriams, o Lietuvos futbolo rinktinei, kuriai paskutinį sykį nepralaimėti pavyko prieš ketverius metus, kai 1:1 sužaista su Liuksemburgu. Birželio tarptautinio kalendoriaus „langas“ lietuviams tikra juodoji skylė – pernai po ketverių pralaimėjimų joje prapuolė treneris Valdas Ivanauskas. Ar taip nenukens ir Jankauskui? – niūriai svarstė sporto apžvalgininkas, kol jį užčiaupė politologas:

– Okupantai rusai, susprogdinę Kachovkos užtvanką, gelbstisi tupėdami medžiuose!

– Jie ir nebuvo iš medžių išlipę, – pratęsė apžvalgą patyręs arboristas, kuriam pritarė sveiko proto influenceris:

– Girdėjau, rusai nebesijuokia net iš anekdotų, nes mano, kad tai naujausios žinios iš fronto!

– Matyt, todėl kare žuvusių rusų šeimoms dosniai dalijami bilietai į cirką, – bandė įsiterpti užsimaska-

vęs rašistų simpatikas. – Pats Putinas pripažino, kad su „parketniais generolais“ plataus masto specialiosios karinės operacijos nelaimėsi.

– Generalisimas tuo būdu tikisi išmazgoti brangų tikrąją šio žodžio prasme savo mundurą, bando apsimesti dėl viešo apsijuokimo niekuo dėtas, bet labai sekasi. Vos tik pasigyre, kad geriausias pasaulyje, nesunaikinamas pagrindinis rusų tankas yra *T-90M Proryv*, ukrainiečiai iškart pranešė, kad mažiausiai 22 tokios šarvuotos kovinės mašinos jau kėpso karo laukuose vikšrais į viršų, – išaiškino informuotas analitikas. – O dar Lenos upėje susidūrė du laivai – tanklaiviui „Jerofejev Chabarov“ nepavyko prasilenkti su laivu *TR-901*. Iš „Jerofejevo“ išsiliejo 138 tonos benzino, lygiai tiek, kiek iš maskolių susprogdintos Kachovkos hidroelektrinės. Sako, tanklaivį vairavo kapitono padėjėjas, nes pats kapitonas klejojo mirtinai girtas.

– Jei ukrainiečiai susiprastų iš dronų mėtyti rusams *vodką*, sutaupytų daug sprogmėnų, – konstatavo gerai užsigrūdinęs alkoholikas.

– Kvaily, tai tik pagausintų rašistų samdinių gretas, – išradingą vyrą suniekino jo sutuoktinė.

– Sako, net abstinentas Putinas, matydamas, koks nedraugiškas rusams pasidarė pasaulis, pradėjo piktnau-

džiauti, ypač kai Peskovas jam slapčia pranešė, kad rusų turistą Egipte sudraskė priešų apmokytas ryklys, Naujojoje Zelandijoje nuskriaudė papūga, o Peru – dėlė. Bet apsimetė, kad nesaikingai gurkšnodamas alkoholinius gėrimus rusišku papročiu paminėjo brangiojo Silvio B. atminimą, nors Vladimirui Vladimirovičiui labiau rūpi, kas paveldės skandalingojo italo milijardus ir politinę įtaką. Jeigu dar ištikimasis Donaldas Trumpas bus pasodintas į cypę ir netaps Jungtinių Valstijų prezidentu, Putinas jausis praradęs abu savo Faberžė, – dėstė narkologas, narpliodamas alkoholizmo priežastis.

– *Similis simili gaudet*, kitaip tariant, toks tokiu džiaugiasi, – konstatavo skeptikė.

– Jūs čia vis apie užsieniečius, o kad vargšas lietuvis Floridoje, Maratono mieste, įkliuvo jūrų policijai su beveik 76 kg kokaino, niekam širdies neskauda! – pasipiktino narsi litvomanė.

– Vandenynuose pavojinga! Štai Karibų jūroje esančios Bahamų salos – vieta, kur nuskendo tūkstančiai laivų. Sakoma, kad 19 iš jų jau rasta, vienas buvo pilnas aukso, juk pro šias salas šimtmečius plaukiojo kolonistai, prekyautojai ir piratai, – susižavėjusi dėstė marinistė avantiūristė.

– Praturtėti galima ir kitu būdu, ne vien braunantis į purvinas vandens gelmes. Antai Belgijos loterijoje vienas pabėgėlis iš Ukrainos laimėjo pusę milijono! – pavyduliavo azartiškas lošėjas, piktinda-

masis, kad valdžia melagingai aiškina, atseit be saiko lošiantys praranda ne tik pinigus...

– Politika negailestinga, atima iš žmonių paskutinę viltį, – pritarė kazino šefas, kviesdamas nepraeiti pro šalį.

Būrimo salone įsivyravus sąlyginei ramybei, staiga pasigirdo isteriškas klyksmas:

– Svieto pabaiga! Nausėdos patarėjas Frederikas Jansonas pareiškė, kad Ingrida, parodžiusi norą likti premjere, nerodo jokio noro akis į akį susitikti su Prezidentu!

Šimonytė savo ruožtu atkirto: „Aš nesiimsiu komentuoti pono Jansono komentarų, nes, kaip supratau, jis turi gebėjimą skaityti žmonių mintis. Nežinau, ar teisingai perskaito.“

Mentalinėms atakoms tarp aukštųjų rūmų vėl paaštrėjus, mano būrimo salono klientai pasinėrė į nekaltą kultūros sritį – pasipasakojo, kad aukcione buvo brangiai parduotas net lovos, kurioje gulėjo Michaelas Jacksonas, galvūgalis. Bet laukia dar didesni sukrėtimai – pasirodo, tas Michaelas draugavo su Freddy’u Mercuriu, ir dar taip artimai, kad Jacksono namuose jiedu kartu įrašė kelias dainas. Dabar kolekcionieriai įsitempę su virpuliu laukia, kada jos bus išmestos į rinką, kad galėtų bent vieną nutverti. ■

Tiesiai iš kultūros fronto
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2023. 6 (671)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Daiva TAMOŠAITYTĖ. *Culture Under Conditions of Transhumanism. The real world of sub-cultures...* Francis Fukuyama is right when he says that transhumanism is the most dangerous among contemporary projects, however are any attempts at reversing this project successful? We need to find new and more efficient ways to tackle with this issue (page 2).

Fabian BAUMANN. *Choosing Ukrainian, then and now.* Reintegrating Russian-speaking Ukrainians into the 'Motherland' – one of Putin's central pretexts for war – has impacted a sharp counter reaction: many are abandoning their mother tongue, reaffirming their Ukrainian identity. Could Ukraine be headed for monolingualism after centuries of multi-language cultural exchange? (page 8)

Kenan MALIK. *Stay in your lane.* If racism is ineradicable, as critical race theory argues, then combatting it cannot be about winning equality but only about carving out a space of autonomy. No issue expresses this better than the controversy over 'cultural appropriation' (page 13).

Let us hear all voices. About the (un)enequall opportunities in the field of culture. Lucy KERBEL (United Kingdom) founder of *Tonic Theatre* talked about her organization in an international forum „Gender equality in the cultural sector“. Aysha HUSSAIN (Germany), coordinator of international project *Keychange* talked on how equality of genders is solved in musical industry. Both authors were interviewed by dr. Aušra KAZILIŪNAITĖ (page 18).

Vytenė SAUNORIŪTĖ MUSCHICK. „*We will talk about her as a last ship who came back to the shore*“. *Thoughts after the prime night of the play Fossililia.* After the prime night show of *Fossililia* staged at Lithuanian National Drama Theater (director and playwright Eglė Švedkauskaitė) I would like to discuss parallels between this play at memoirs of Dalia Grinkevičiūtė Lithuanians at Laptev Sea and also bring into focus knowledge on this person (page 23).

Greta VILNELĖ. *Theater of Absurd – a Way Out for Humanity in Crisis.* Review of a play Eugene Ionesco's play *Rhinoceros* staged by Antanas Obcarškas at Lithuanian National Theater (page 29).

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. *Nightmares with inclusions of Beauty and Goodness.* *Surreal world of exceptional artist Romualdas Petrauskas* (page 33).

Julius KELERAS. *Poems* (page 35).

Rima LEIPUVIENĖ. *Poetry of Unwritten Words.* Haiku of *Vilija Visockienė* (page 38).

Astrida PETRAITYTĖ. *Oh, how Marta cared about exhibition in Paris!* Semi-documental and semi-imaginary discussion on the activities of Marta Zauniūtė to represent Lithuania in Paris world exhibition in 1900 (page 41).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ. *The Heart and the Brain – Variations.* About most recent works of painter Vanda Padimanskaitė (page 48).

Herkus KUNČIUS. *Pillars of Justice.* A play (page 50).

Kęstutis PULOKAS. *Remembering Priest Martynas Mažvydas.* An overview of events dedicated to the founder of Lithuanian writing (page 62).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Will Water be Tamed.* An essay on water culture in Java Island (Indonesia) where their author stayed as visiting professor and observer of local water aesthetics (page 66).

Aurika RIČKIENĖ, Ilona JUKONIENĖ. *Unique Eco-system. From the history of Lithuanian swamp research.* Historical overview (page 71).

Aleksandr GOGUN. *Toward Ruling the World with the Help of Sea. Why Soviet Union occupied its neighboring countries in the Northwest? Historical overview* (page 75).

Rimantas JOKIMAITIS. *What do the Documents of German investigators Reveal about Nazi Crimes in Šiauliai?* Considerations by historian. Continuation (page 83).

Rasa ŽUKIENĖ. *A Book Getting Lithuanians back to Their History. Petz Wolfgang. Zuflucht auf Zeit: Lageralltag in Kempten 1945 bis 1949 aus der Sicht des litauischen Fotografen Kazys Daugėla. Friedberg: Likias Verlag, 2022* (page 88).

Liutauras LABANAUSKAS. *A Star, a Poem and a Nest.* Impressions about the book of Stasys Eidrigevičius „Meno klajūno eskizai“ (Sketches of a Wanderer) (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Similis simili gaudet.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Bram I EVEN. **The post-liberal condition** (En) (Lt)

The perfect storm of viral politics and the challenge of Big Tech test the faith in the liberalism–fascism dichotomy. Fascism becomes endemic, playing on the premises of liberalism, pitting them against its democratic ideals.

Réka Kinga PAPP. **When justice takes too long** (En) (Lt)

Excruciating pain and paralytic numbness alternate in an inhuman rhythm. As Ukrainian artists struggle to overcome exhausted tropes of warfare and martyrdom, others consider what it will take to bring the perpetrators to justice. But moral reckoning is an even more complicated business.

Kateryna BOTANOVA. **Defined by silence** (En) (Lt)

The Ukrainian art that was destroyed – and the art that never happened. Ukrainian artists are struggling to invent a new language to express their experience of the war, one that goes beyond tropes and commonplaces. Some of them frantically document, others reflect in hurried sketches while on the run with their kids. Many artists don't create at all – they are on the frontlines.

Nicolas WERTH. **On the battlefield of history** (En) (Lt)

Memory, especially when traumatic, is often considered contentious rather than being recalled and honoured. Years of activism that went into uncovering the stories of victims of mass repression, memorialized and archived at Memorial, the NGO the Russian state recently forced into closure, now needs further rescuing.

Caroline MOLLOY. **A computer is all you need. How Big Tech – especially Digital Health – is eroding the social contract** (En) (Fr)

Big Tech and its applications are often hailed as a way of democratizing healthcare. But who is really benefitting from Big Tech's increasing involvement in public services such as health? And does a focus on the privacy implications of the Big Tech revolution cause us to overlook its social impacts?

Lydia Ayame HIRAIDE. **A double-edged eco sword** (En) (Lt)

Climate change affects us all yet not equally. The plight of those forced to migrate as a result – often called 'climate refugees', though not officially – has become contested ground between human rights/environmental activists and anti-asylum lobbyists. Could 'ecologically displaced', avoiding racialization, xenophobia and division, be a viable alternative?

Magdalena TAUBE, Krystian WOZNICKI. **Apocalypse in the rear-view mirror** (En) (Lt)

The planet, as authoritarian capitalism's plaything, is subject to real-world economic-ecological downward spirals. And yet exorbitant space exploration projects continue to build escapist dreams on extractivism. And the threat of nuclear war continues to push at the limits of tenuous environmental stability.

SRTR fondas 2023 m. „Kultūros barų“ projektui „Egzistencinis kultūros vaidmuo“ skyrė 60 000 eurų, projektui

„Kultūra: ištakos ir įtakos“ – 35 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Rūpesčiai ir lūkesčiai“, „Kūryba ir kūrėjai“ (iš dalies), „Paveldas ir paminklai“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

